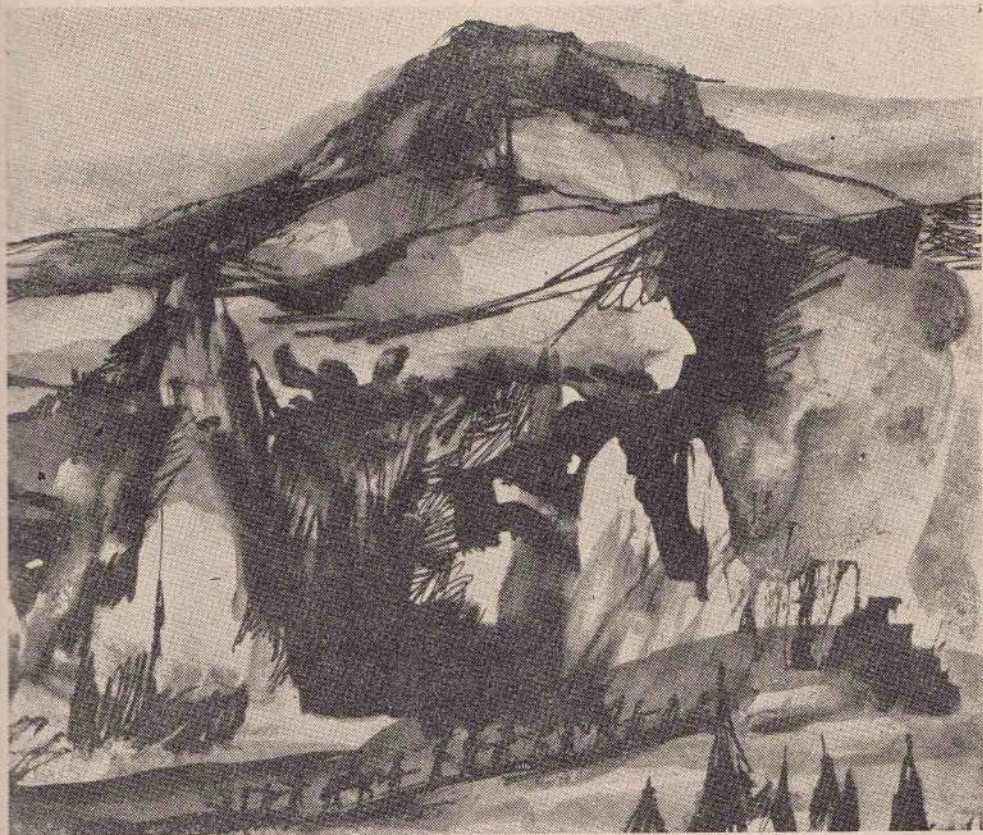

ВОЈНО ДЕЛО

ОПШТЕВОЈНИ ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

1941 1961

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

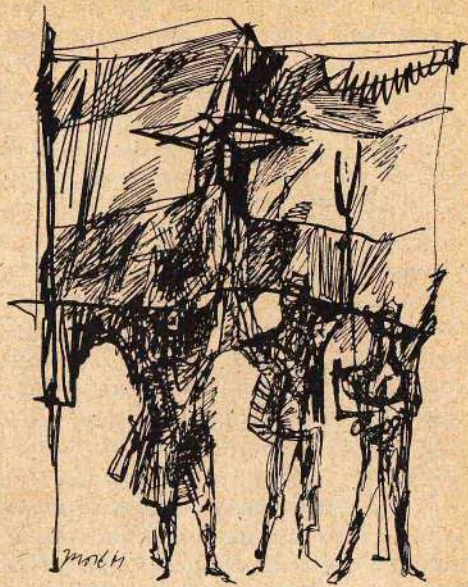
Виктор БУБАЊ, Милинко БУРОВИЋ, Ђоко ЈОВАНИЋ, Мирко ЈОВАНОВИЋ, Вељко КАДИЈЕВИЋ, Ђуро ЛОНЧАРЕВИЋ, Рудолф ПЕТОВАР, Јефто ШАШИЋ, Милисав НИКИЋ (одговорни уредник)

DRUG TITO PREDAJE ZASTAVU PRVOJ PROLETERSKOJ BRIGADI
7. NOVEMBRA 1942. U BOSANSKOM PETROVCU

Маршал Југославије ЈОСИП БРОЗ ТИТО

ПОВОДОМ ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ЈНА

Интервју листу „Народна армија“

Дан формирања Прве пролетерске бригаде односно прве бригаде Народноослободилачке војске, народи Југославије славе као дан своје армије. То показује каква се важност даје том догађају. Можете ли нам, друже Маршале, рећи нешто више о условима под којима је формирана Прва пролетерска бригада и о значају тога догађаја за развитак ослободилачког рата и револуције у Југославији?

До стварања Прве пролетерске бригаде дошло је на основу искуства петомјесечних борби партизанских одреда у Србији против окупатора. Поред великих успјеха које су партизански одреди постизали у борби против мањих јединица окупатора и квислинга испољиле су се и извјесне слабости. Наиме, чим је окупатор с већим војним формацијама предузео офанзивне акције већих размјера, показало се да партизански одреди, онакви какви су били, не одговарају новим условима борбе. То се нарочито видјело за вријеме прве непријатељске офанзиве, у јесен 1941. године у западној Србији.

Као што је познато, ми смо 1941. године почели рат за ослобођење у вријеме када су фашистичке снаге напредовале на свим фронтovima. Непосредно пред почетак устанка окупатори су у Југо-

славији имали 19 дивизија, не рачунајући у то многе мање самосталне и помоћне јединице, као ни квислиншке војне формације (Павелићеве, Недићеве, Рупникове и друге). Окупатори су, разумије се, с развојем борбе те своје снаге касније појачавали. Многима у иностранству, онима који су знали за нашу борбу, али који нису могли потпуно сагледати и исправно процијенити ситуацију, наша борба је у то вријеме изгледала као херојство коме се треба дивити, али и као локушај који је унапријед осуђен на неуспјех.

Тако је, ето, изгледао почетак формирања наше Прве пролетерске бригаде, у чији састав су ушли борци из Србије и Црне Горе. То је била потреба за стварањем регуларне јединице која ће бити способна за тактичке операције на свим подручјима Југославије, а не само у крајевима гдје су се стварали партизански одреди. Ми смо морали разбијати тенденцију да се остаје на свом терену и да се чувају села и одређени рејони. Јер, према маневарским покретима окупатора, требало је за те нове задатке оспособити и наше борбене јединице.

Послије многих мањих казнених експедиција против појединих партизанских одреда, окупатор је коначно предузео веће офанзивне акције уз помоћ Павелићевих, Недићевих и Љотићевих квислиншких јединица против наше слободне територије у западној Србији. Партизански одреди су више од два мјесеца давали снажан отпор, али коначно су били потиснути у Санџак од бројно и технички надмоћнијег непријатеља. Већи дио партизанских одреда повукао се организовано у батаљонским формацијама, али је било потребно извршити реорганизацију и, као што сам већ рекао, прећи на већу регуларну јединицу — бригаду, способну за акције даље од својих села и подручја, са јачом дисциплином и способношћу за веће тактичке задатке. Морам овдје додати да смо ми велики дио борачког састава партизанских одреда који су се повукли у Санџак вратили натраг у Србију, да воде партизански рат, а од оних који су остали формирали смо најприје Прву, а убрзо, од истог борачког материјала, и Другу пролетерску бригаду.

Догађаји су показали да су наше процјене на мајском савјетовању Централног комитета биле правилне и да су постојали потребни услови да се отпочне оружана ослободилачка борба. Напад на Совјетски Савез и ангажовање великих фашистичких снага на источном фронту убрзали су доношење наше одлуке да са припрема пређемо на устанак, у борбу са окупатором. Дајући тој борби поред национално-ослободилачког и револуционарни карактер, ми смо нашли пут којим смо постепено читав народ укључили у борбу за слободу и за стварање једног новог, бољег друштва. У тренутку отпочињања устанка ми смо, разумљиво, рачунали не само на своје унутрашње снаге него и на перспективно јачање антихитлеровске коалиције, пошто је наш рат, у ствари, био дио борбе те коалиције, без обзира на то што све до друге половине 1944. године ми нисмо имали непосредног додира ни са којим савезничким фронтом.

За успјешно вођење ослободилачког рата било је од пресудног значаја, поред других чинилаца, и стварање такве војне организације и примјена таквих борбених дејстава који ће бити у складу с војним и политичким условима тога времена. За прво вријеме, у приликама и условима какви су постојали до пред крај 1941. године, једино могућан облик војне организације били су партизански одреди, са њима својственом тактиком. Ја то истичем због тога што се понекад у том смислу погрешно упоређују партизански одреди и бригаде. У првим мјесецима оружане борбе ми нисмо имали услове за стварање онаквих војних јединица какве смо стварали касније, када се ослободилачки и револуционарни покрет организацијски и бројно учврстио и ојачао.

Ја сам се мало више задржао на овом периоду зато што сам желио да на овај начин истакнем да је и стварање бригаде било условљено истим оним хисторијским чиниоцима, унутрашњим и међународним, који су утицали и на стварање партизанских одреда, односно, касније, на стварање Народноослободилачке војске и Југословенске армије. Битно је било, дакле, да се у одговарајуће вријеме за дате прилике пронађе најпогоднији облик војне организације, који ће, примјеном одговарајуће тактике, омогућити вођење најефикасније борбе.

А какво је било стање у земљи у то вријеме? Партизански одреди у Југославији су својом петомјесечном успјешном борбом створили повољне услове за даље ширење ослободилачког рата. Борба се све више организацијски учвршћивала, расла у ширину и попричала особености општенародног ослободилачког и револуционарног рата. Непосредно пред формирање прве бригаде наше активне борачке снаге бројале су око 80 000 људи. Оне су везивале за себе 24 дивизије и друге мање јединице окупатора, а уз то и 6 домобранских дивизија и друге квислиншке снаге. Упоредо са развојем оружаних снага народа, развијали су се и други борбени и револуционарни органи и организације: народна власт и политичке борбене организације. На другој страни, под сталним притиском наших одреда и борбених антифашистичких снага у земљи, окупатор је био принуђен да своје војне снаге концентрише, углавном, по већим упориштима и да борбене акције изводи већим јединицама.

У таквим околностима ми смо одлучили да одмах приђемо стварању војних јединица које ће по својој снази и организацији моћи не само да са већим успјехом воде борбу против непријатеља него у исто вријеме и да својим борбеним и политичким дјеловањем стварају нове услове за даље ширење ослободилачког рата. Разумије се да је стварање нових војних јединица било условљено у првом реду количином освојене ратне технике од непријатеља. Ми смо у Централном комитету Партије и Врховном штабу имали у том погледу већ од раније један изграђен став, да у складу са развојем борбе стварамо поред партизанских одреда и крупније војне јединице. Ја сам о томе нешто и написао у првом броју „Билтена“ Главног штаба

НОП одреда Југославије, који је изишао августа 1941. године. Таква наша оријентација произилазила је из циљева нашег ослободилачког рата и револуције. Извојевати национално и социјално ослобођење било је могуће само са новом, револуционарном армијом и са новом, народном влашћу, које смо ми морали стварати у процесу оружане борбе. На нашу одлуку да приступимо формирању прве бригаде нарочито су утицала и искуства из борби у Србији у јесен 1941. године. Када из данашње перспективе гледамо на тај догађај у Рудом, онда видимо да је одлука о стварању бригаа, које је почело са Првом пролетерском, донесена заиста у правом моменту.

Бригаде су, дакле, биле нов квалитетан степен у развоју наших народних оружаних снага. Оне су унијеле и нов садржај у нашу тактику ратовања. Иако су прве бригаде примјењивале углавном партизанску тактику ратовања, оне су биле врло ефикасне маневарске јединице, способне да изводе крупне борбене задатке.

Оправданост наше оријентације на стварање бригада, као ударних јединица наших борбених снага, показала се, могу да кажем, већ сутрадан по формирању Прве пролетерске бригаде. Послије нашег повлачења из Србије у источну Босну било је веома значајно спријечити превирања и колебања која су у тим крајевима настала под утицајем четничког дјеловања. Својом борбеном активношћу и политичким утицајем на народ, свуда куда је пролазила, Прва бригада је много допринијела консолидовању прилика у источној Босни. Обједињена дејства бригаде и источnobосанских партизанских одреда неспоредно су се одразила и на планове окупатора.

Од стварања прве бригаде, па до новембра 1942. године, када смо почели да стварамо дивизије и корпусе, било је формирано 28 бригада. Али, и даље су стварани и партизански одреди. Тако су одреди и бригаде усклађивали своја дејства и међусобно се допуњавали. Бригаде су примале на себе теже борбене задатке, као што су били, рецимо, напади на утврђена упоришта непријатеља, на мање градове итд. Груписане, оне су биле у стању да извршавају и тако велике и сложене борбене операције какве су извеле већ у лето 1942. године, када су побједоносно наступале у западну Босну, што је било од неobicно великог значаја за даљи развој ослободилачког рата.

Све до краја рата бригаде су остале најефикасније ударне јединице наше ослободилачке армије.

Када говорим о значају стварања бригада, хтио бих још једном истаћи и велику политичку улогу коју су оне имале у разгарању ослободилачке борбе и, посебно, у ширењу и учвршћивању братства и јединства наших народа. Пошто су и саме створене као јединице братства и јединства наших народа, оне су, као и читава наша Армија, биле носилац и најпоузданији ослонац те велике тековине наше револуције.

Друже маршале, пошто ове године прослављамо двадесетогодишњицу наше Армије, молили бисмо Вас да нам нешто кажете о њеној данашњој друштвеној улози и задацима који проистичу из њеног карактера и савремених услова уопште.

Југословенска народна армија је, с правом можемо рећи, извршила велике задатке. Успјешно извојевана пobjеда над фашистичким агресорима највећи је њен допринос. Међутим, њен задатак тиме није био завршен. Она је одмах послије рата морала да рјешава нове задатке и да у новим условима изграђује своју снагу као будан чувар независности и интегритета социјалистичке Југославије.

Снага наше Армије је, прије свега, у њеној повезаности с народом и њеном унутрашњем морално-политичком јединству. Кроз цијели послијератни развој то јединство Армије и народа се непрекидно развијало, а његово стално јачање има и данас изузетан значај не само са гледишта карактера наше Армије већ и са гледишта народне одбране. Јер, ми морамо све више изграђивати такав систем народне одбране који ће у себи обједињавати напоре цијелог народа у борби против евентуалног агресора. Одбрана наше земље није само ствар Армије, иако она представља њен најорганизованији и ударни дио. За одбрану земље, за очување националне независности и наших социјалистичких тековина, за обезбјеђење срећне будућности сваког нашег радног човјека непосредно су заинтересовани сви наши грађани. Брига о одбрани земље ствар је свих државних и друштвених органа, свих организација, свих наших људи. Ради тога, ми треба да што више развијамо и усавршавамо такав систем обуке и васпитања који ће обухватити не само Армију, него, на одређен начин, и све наше грађане.

Што се тиче морално-политичког јединства као једног од битних елемената снаге наше Армије, његов значај је потврђен искуством нашег народноослободилачког рата. Зато се и послије рата посвећује сва потреба пажња јачању морално-политичког јединства и развијању политичке свијести у редовима наше Армије.

Правилним међусобним односима у редовима припадника Армије ја придајем посебан значај. Човјек је био и остаје основни фактор наше одбране, па зато и однос према њему мора да буде правилан и да га подстиче на извршење задатака. Старјешине треба све више да стављају војнике у положај у коме ће долазити до изражаја њихове стваралачке снаге, самосталност и иницијатива — особине које су од нарочите вриједности за сваког припадника наше социјалистичке армије. Овако измијењен положај војника повећава и улогу војних колектива; они све више постају ослонац васпитне активности у нашим јединицама.

Одлучујући чинилац јачања борбене способности наше Армије представља савремено организовано војно, политичко и културно васпитавање војника и старјешина. Ми смо у томе погледу већ постигли значајне резултате. Из Армије излазе сваке године хиљаде војника оспособљених за одбрану земље, и са разним занимањима која су веома корисна за наше друштво, а да и не говорим колико су они, поред тога, у Армији развили и своју политичку свијест, колико је позитивних моралних и других вриједности Армија усадила у њих. Међутим, стални напредак технике и мијењање тактичких принципа

траже од свих старјешина да се обуци, а нарочито вјежбама и овладавању савременом војном техником посвети посебна пажња. По мом мишљењу, биће потребно да ту још радикалније и смјелије буду прихваћена нова рјешења која више одговарају нашим условима и нашим гледиштима о народној одбрани. При томе увијек треба имати у виду и искуства из наше народне револуције.

Посебно бих истакао значај и улогу коју има организација Савеза комуниста у Југословенској народној армији за даљи развој Армије. Комунисти у Армији нису само носиоци политичке свијести већ и носиоци другарства и правилних међусобних односа; својом активношћу они дају велики допринос јачању дисциплине, морално-политичког јединства и борбене спремности јединица.

У протеклих двадесет година наша Армија се непрекидно развијала и усавршавала. Израсла из народа, она се, уз сталну његову бригу и помоћ, развила у оружану силу способну да штити наш миран рад и даљи друштвени напредак. Она је васпитавана у духу вјерности својој социјалистичкој домовини. Јачање свих фактора који осигуравају њену борбену спремност, њен социјалистички карактер и њену повезаност са народом представља битан услов за њен даљи развој и снагу.

Генерал армије **ИВАН ГОШЊАК**

НЕРАЗДВОЈНИ ДЕО СВОГ НАРОДА

Реферат поводом двадесетогодишњице Југословенске народне армије

Другови и другарице,

На данашњи дан пре двадесет година била је формирана наша 1. пролетерска ударна бригада, прва регуларна формација наше Армије. Њено формирање обележава не само етапу у развоју наших оружаних снага, које се фактички рађају с првим пуцњима устаничких пушака, са првим ударним групама, десетинама, четама и одредима, већ и етапу нашег народноослободилачког рата и револуције.

Рођена и развијана под руководством КПЈ у борби наших народа за слободу и бољи живот, наша Армија је била нераздвојни део свога народа и то је увек остала. Она је упила у себе сва његова позитивна и прогресивна стремљења и увек одражавала његове виталне интересе.

Поносни смо и срећни што то можемо да подвучемо на дан њене 20. годишњице, што говорећи о њој као гаранцији наше слободе можемо да мислимо на остварене успехе на путу нашег социјалистичког развоја којима је и она, према својим могућностима, допринела. Велика је то ствар за један народ када јачање својих оружаних снага може да повезује са изградњом и са борбом за мир. То је утолико више потребно нагласити данас када хоризонте света тако често притискују мрачни облаци пуни претњи и визија ужаса једног новог рата.

Недавно погоршавање ситуације око Берлина, сукоб у Лаосу, завера колонијалистичких снага у Конгу, агресија на Кубу, разни покушаји реакционарних снага у Латинској Америци, нуклеарне пробе, повећање војних буџета и војних ефектива неких земаља, поновно разбуктавање пропагандних кампања хладног рата, које, на жалост, никад нису биле сасвим ни престале, — јесу непосредне манифестације повећања међународне напетости, у којој је политика са позиција силе поново добила своју жалосну и опасну реafirмацију. Оне долазе до изражаја у покушајима колонијализма да старим и новим методама терора и погрома заустави и угуши ослободилачке покрете, у заверама империјализма и његовим сталним тежњама да искористи унутрашње тешкоће, економску заосталост неразвијених земаља, па и целих континената да путем контрареволуционарних акција и економског притиска заустави прогресивна кретања. Овакве тенденције, компликоване блоковском искључивости, прете да у сваком таквом заштравању оживе жаришта рата на свим неуралгичним тачкама данашњег света, или да изазову нова свуда где, по блоковским мерилима, долази до промене у односу снага.

Такво стање мора да забрињава свет, Оно је утолико озбиљније што су честе кризе овакве врсте породиле песимизам и довеле до таквог неповерења да и повремене позитивне акције не наилазе на другој страни на одзив који би омогућио неку трајнију стабилност.

Но, зар је свет осуђен да непрекидно живи у стању перманентне ратне опасности, зар мора непрекидно да стрепи, зар нема излаза?

Свет се данас налази на таквом ступњу свог развитка на коме методи притиска, претње, дискриминације и сл. не могу а да у својој консеквенци не доведу до ризика да се упропасти све или највећи део оног што је створила људска цивилизација. Свесно и одлучно одбацивање таквих метода је стога постало неумитна потреба, погото што објективни, па и субјективни услови то и омогућавају.

Фантастичан развитак производних снага, могућности коришћења нуклеарне енергије, примена електронике и др. неизбежно су условили и убрзали (прогресивне друштвене процесе и још више потврдили да је човечанство закорачило у нову еру. Социјализам све више ослобађа снаге прогреса и недвосмислено показује да је основно обележје нове ере и једина и објективна перспектива света.

Социјализам је победио у низу земаља и отпочела је ера изградње социјалистичког друштва. Независно од слабости које по некад неизбежно, а понекад и из субјективних разлога искрсавају на том путу, он открива перспективе човечанства.

Распадањем колонијализма на све ширем фронту, на историјску позорницу ступају нове земље и народи. На путу њиховог националног развитка капитализам као систем постаје све мање прихватљив. С друге стране, беду и заосталост коју им је колонијализам оставио у наслеђе могуће је савладати само убрзаним развојем, а то изискује да се решења траже у формама које или иду социјализму или су блиске.

Истовремено, у борби против тенденција конзервирања старог, бујају и јачају многи прогресивни, демократски и националноослободилачки покрети. Они на својеврстан начин изражавају расположење милиона људи свих континената, који дижу свој глас против сваког покушаја империјализма, колонијализма и неоколонијализма, односно против сваког облика притиска и принуде, а за националну слободу и независност и властити пут друштвеног развика.

Свако погоршање ситуације, а поготово један наметнути рат, довело би у питање све те процесе. Отуда су све прогресивне снаге дубоко заинтересоване за мир и оне постају све снажнији објективни фактор у борби да се он очува.

С друге стране, развој производних снага је довео не само до таквог подруштвљавања производње да се ново почело пробјијати кроз пукотине старог а чак и тамо где су владајући односи још увек оков бржем размаху објективног кретања, већ и до једног процеса који посебно карактерише савремену етапу друштвеног развоја. Реч је, наиме, о процесу све интензивније економске интеграције и јачања опште међузависности. Он на одређен начин утиче на савремено прогресивно кретање и указује на јединство света и његове судбине. Свако вештачко стварање преграда које би отежало тај процес постаје назадно. Исто то важи и за све покушаје да се оспори право на економски и политички индивидуалитет било које земље или народа.

У таквој ситуацији блокови постају очигледна кочница развоја и извор сталних опасности, а мир неопходна потреба савременог света.

Најзад, развика производних снага довео је до таквог развоја ратне технике да је она постала супротност самој себи.

Тешко је оценити величину разарања и број људских губитака које би један нуклеарни рат изазвао. Сигурно је, међутим, да би сав економски и друштвени живот био паралисан и да би се тешко могло рећи ко је победник, а ко побеђени.

Посебно је питање шта би било са друштвом које би морало да отпочне живот с материјалном основом преосталом после таквог разарања најзначајнијих добара и највећег дела укупне материјалне вредности човечанства. Нико не може предвидети какве би све дегенеративне мутације доживеле потоње генерације присиљене да живе на згаишту наше цивилизације.

С обзиром на све ово, заиста је тешко претпоставити да би неко имао рачуна да покреће један такав рат. Забрињава, међутим, факат да, и поред бесмислености једног новог ратног сукоба, и даље остају недирнути, па чак и расту извесни фактори који самим својим постојањем, по инерцији врше сталан притисак у правцу рата. То су трка у наоружавању и гомилање и пробе нуклеарног оружја. Они су постали мора савременог света, а опасност коју у себи носе је таква да је борба за њихово ограничење и потпуну ликвидацију примарна потреба даљег кретања. Упорност и конструктивни реализам сваке земље у борби за отклањање ових сталних извора ратне опасности треба да постану мерило искрености у борби за мир.

Поменути негативни фактори служе и као основа разним теоријама којима протагонисти одређених реакционарних кругова оправдавају рат. Такве су, на пример, тезе о ограниченим и периферним ратовима, који су по тумачењу неких кругова на Западу не само могући већ и неизбежни.

Исто тако забрињава „теорија“ о неизбежности рата и рата као допуштеног средства у циљу наметања социјализма. Покушаји да се такви ставови обуку у рухо теза о праведним ратовима не чини их ништа прихватљивим. Таква схватања представљају изопачавање марксизма и у себи крију тешке последице по социјализам и снаге прогреса уопште.

Према свему, очигледно је да би рат у данашњим условима по својим последицама могао озбиљно да доведе у питање сваки даљи прогресивни развитак. Отуда је прихватање таквих метода у међународним односима — који искључују рат као средство међудржавних односа; који се заснивају на поштовању сваке нације, њеног националног и државног интегритета и суверенитета, и праву да сама одлучује о својој судбини; који одбацују принуду и сваку форму притиска а развијају форме сарадње и помоћи без икаквих уступака и услова; који полазе од активног и мирољубивог решавања свих спорних проблема и одбацују све форме дискриминације — једина алтернатива рату и садржај оног што ми подразумевамо под мирољубивом и активном коезистенцијом.

Међутим једна реална политика, ма колико дубоко веровала да су сазрели сви услови за избегавање рата и на томе заснивала своју борбу за мир, не сме губити из вида ни све оне чиниоце који охрабрују разне реакционарне, реваншистичке и авантуристичке кругове и чине опасност рата стално присутном и озбиљном. Отуда, упоредо са борбом за мир, она мора да мисли и о проблемима своје одбране. Противречности савремених односа, које нас држе тако близу једног трајног мира, али исто тако за час могу да доведу и на руб новог рата, траже да припрема за одбрану земље буде саставни део борбе за мир. То важи за све мирољубиве земље које по свом објективном положају не могу, нити ће бити иницијатори решавања било ког спорног проблема ратом.

Важно је подвући да визија ужаса новог рата не би смела да паралише снаге мира. Одбрана против агресора, и поред свих ратних страха, пружа браниоцу реалну перспективу да се одупре и, у ослонцу на мирољубиве снаге света, очува слободу и независност.

Ово потврђује наш народноослободилачки рат и наша револуција. Не мислимо да се искуства из народноослободилачког рата могу апсолутизовати. Још мање да се као рецепт могу у потпуности применити на савремене услове. Међутим остаје чињеница да та искуства, стечена у изванредно неповољним и тешким условима и у борби против далеко надмоћнијег непријатеља, могу да укажу и подстакну на изналажење властитих и нових решења проблема које би један евенуални рат наметао малим и технички мање развијеним земљама.

Окупатор је у Југославији неизбежно морао да продубљује оне битне противречности које су Југославију чиниле зрелом за крупне револуционарне друштвене промене. Агресор се дакле објективно морао отворено да супротстави виталним интересима наших радних маса. Услед тога је окупатор неизбежно дошао у ситуацију да против себе потенцијално има све становништво способно за борбу. Његова бројна премоћ је, дакле, била само привидна, релативна и привремена.

Улога КПЈ као политичког мобилизатора, организатора и руководиоца била је одлучујућа за покретање оне огромне потенцијалне снаге која се крила у народним масама. Једном покренута на активан однос према рату против окупатора и према револуцији, она је израсла у материјалну силу пред којом је и онаква војна машина какве су биле хитлеровске дивизије морала да устукне.

Иако је број окупаторских дивизија са снагама домаћих издајника био велик, окупатор никад није био физички у стању да поседне читаву нашу територију.

Ми смо имали велику слободу маневра зато што нисмо били везани за одређену територију и гарнизоне као непријатељ. То нам је омогућавало да ударимо тамо где нам је било повољније и потребније и да, остварујући потребну премоћ, уништавамо његове гарнизоне. Непријатељ, а не ми, био је све више у окружењу. Свуда око њега налазила се слободна, полуслободна или потенцијално слободна територија, свуда се налазио наш народ, а тиме постојала и шира могућност за маневар и удар наших јединица. Фашистички агресор је само привремено могао да окупира нашу територију, али је никада није могао освојити.

Једна од карактеристика нашег рата је да смо га водили против технички надмоћнијег непријатеља, док ми нисмо у почетку рата располагали скоро ничим. Са освојеним оружјем освајало се друго, и тако стално до краја рата. Непријатељеве јединице и непријатељева складишта и транспорти били су наши најбољи, а дуго времена и једини снабдевачи. Показало се, уопште, да смо вештом и смелом применом одговарајућих борбених дејстава успевали да паралишемо његову техничку надмоћност.

Ово искуство указује на реалност успешног отпора технички надмоћнијем непријатељу, односно да у условима спремности највећег дела народа на борбу, ни најмодернија техника ни њен број у одређеним међународним условима не могу помоћи окупатору да постигне дефинитивну победу.

Агресор је у нашу земљу ушао са стратегијом „блицкрига“. Али муњевити продори који су за непуних 15 дана довели до капитулације ненародног режима и његове војске претворили су се у дуготрајан, мукотрпан и за окупатора безизгледан рат. Фашистичким агресорима се журило да што пре заврше рат како би, захваљујући квислиншким режимима, могли што више извући из земље и ојачати своје властито подручје. Међутим окупатору не само што је била отежана пљачка већ су и његови властити потенцијали убрзо почели да се одливају у правцу једног ратишта које је већ сматрао опасним.

Насупрот томе, уколико је рат дуже трајао, наши потенцијали су расли. То нам је омогућавало поступност у акцијама, стално повећавање интензитета борбених дејстава. Отуда је време радило за нас, а не за окупатора.

Наш рат је пун изванредних примера разних офанзивних акција, напада, заседа, препада, ноћних дејстава, изненађења, итд., који су у својој укупности представљали снажан удар по непријатељу, ломили га и стварали слободну територију. Све такве акције су израз перманентне стратегијске офанзиве и иницијативе која никада није препуштена противнику. Захваљујући томе, сва офанзивна дејства окупатора, поготову његове велике офанзиве, била су само реакција на наше успехе.

Иако је наша стратегија била офанзивна, њој није било својствено потцењивање било којег вида борбених дејстава. Одбрамбене радње, на пример, биле су неизбежни пратилац и допуна већине наших акција. Правилно комбиновање борбених дејстава, радњи и поступака свих врста у оквиру једне, по карактеру и циљевима, офанзивне стратегије једно је од битних својстава наше ратне вештине. Она је драгоцен ризница нашег војног искуства. Таква стратегија нам је омогућила да упоредо са развојем и порастом наших снага изграђујемо кадар руководиоца дораслих свим проблемима вођења рата. Наш рат је доказао да је човек, његова спремност да се бори и издржи најтежа ратна искушења, основни фактор рата.

Праведни циљеви ослободилачког рата представљали су објективну могућност мобилизације широких маса за борбу. Међутим да би ти циљеви стварно мобилисали и били један од одлучујућих инспиратора моралних снага, било је потребно доказати их на делу. Зато је још у току рата под руководством КПЈ отпочето конкретно решавање националних и других проблема и ударени су темељи новог државног и друштвеног уређења. На тој основи субјективне снаге су могле да у оружаним снагама и народу развију такве односе који су омогућавали сваком човеку и присталици народноослободилачког покрета да најнепосредније осети да се бори за властите интересе, личну слободу и бољи живот.

Због тога су међусобни односи, лични пример старешине, брига о људима, поштовање слободе, права и достојанства личности, атмосфера колектива, однос према новим борцима и сл. — били стално у центру пажње у свим нашим јединицама. Односи формирану у оружаним снагама били су један од фактора њихове монолитности.

Од не мањег значаја за развијање и одржавање борбеног морала била је и вештина ратовања. Она је стварала перспективу, указивала на реалност војничке победе и развијала осећање сигурности и дубоког поверења у врховно војно и политичко руководство рата и револуције.

Са трајањем рата и све очигледнијим перспективама наше победе, са ширењем замаха наше борбе и јачањем њених снага, борбени

морал наших оружаних снага непрекидно је растао. И то је једна од законитости својеврсних ослободилачког рату, који никакве мере окупатора нису могле да спрече.

Ако би из свега овога требало извући неке закључке, онда би се морало рећи да читав наш народноослободилачки рат показује да је могуће водити рат против далеко надмоћнијег агресора и из њега изићи као победник.

Исто тако, народноослободилачки рат је показао да смо могли да победимо зато што смо нашли облик рата најадекватнији нашим условима, који је за нас на најповољнији начин повезивао објективно неизбежне слабости непријатеља с нашим могућностима и потенцијалним предностима. Другим речима, ратна вештина наше Народноослободилачке војске, коју је организовао, којом је руководио и командовао наш врховни командант друг Тито, постала је и сама она снага која је уз остале објективне и правилно коришћене услове обезбедила победу.

У току две деценије наша се Армија, укорак с развојем и напретком земље, непрекидно развијала и квалитативно усавршавала. И као што земља бележи крупан темпо у развоју производних снага и социјалистичких друштвених односа, тако је и Армија израсла у савремену оружану силу, докраја монолитну, с јасним погледима на одбрану земље, способну да као оружани део народа брани земљу у свим могућним условима.

Од завршетка рата до данас кроз наше јединице је прошло око два и по милиона војника и резервног старешинског састава. Импазантна је то снага, која својим војностручним квалитетом, моралом и политичком свешћу представља чврст ослонац наше мирољубиве политике и непоколебљивог браниоца наше слободе и независности.

Од свог настанка наша Армија је по својој намени и циљевима, по својим унутрашњим односима и по својим нераскидивим везама с народом — народна и социјалистичка. У томе је био и остаје основни извор њених снага. Истичући ово, желим посебно да укажем управо на значај њених унутрашњих демократичних односа међу људима као својеврсног одраза основних тенденција нашег социјалистичког друштвеног кретања.

Демократични и другарски односи — које је КПЈ усађивала у редове наше Армије још од првих дана њеног стварања и развоја — увек су били подстицај у борби и раду, важан фактор морално-политичког јединства јединица. Отуда су поштовање достојанства и права социјалистичког грађанина, поверење у њега, другарство и свестрана брига о људима били основни принципи на којима су грађени односи у Армији. Они су били и основ наше свесне дисциплине.

Развитак социјалистичких односа у нашем друштву и захтеви које намећу услови савремене борбе, истичу још више улогу војника и његово активирање на разним подручјима живота и рада јединица.

Истакнута улога војника тражи да се још више развије улога колектива. И у том погледу постоје богата пракса и резултати: у

многим јединицама војнички колектив је постао важан фактор, са знатним утицајем на све војнике, па и старешине.

Решавање ових и сличних питања, која у крајњој линији јачају унутарњу монолитност и борбену спремност Армије, представља непрекидан процес, који је у Армији био увек присутан; његово усмеравање данас тражи још веће залагање свих фактора, у првом реду команди и организација СКЈ.

Многострука повезаност наше Армије и народа је њена одлика коју увек истичемо као једну од битних манифестација њеног карактера. Она се заснива на јединству интереса војника и старешина у одбрани слободе и независности и обезбеђењу мирних услова изградње социјализма, као и све пунијем развоју нових социјалистичких односа. Због тога је и учешће припадника наше Армије у скоро свим облицима друштвеног живота и на свим подручјима изградње нормална и законита појава.

Тешко је подацима изразити целокупност учешћа наше Армије у изградњи. Милиони кубика бетона, земље и другог грађевинског материјала, милиони и милиони добровољних радних часова, стотине километара пруга, модерних друмова, мостова, хиљаде нових зграда, милиони прегледаних и излечених људи итд. — били би колоне биланса доприноса наших војника и старешина на томе подручју. Но важније од тих бројки јесу везе које су тако створене, јесте онај дух присности, љубави и међусобног поштовања који настаје где год наше јединице долазе у додир с грађанима, оно јединство које се у свим таквим приликама испољава и јача. Том јединству треба посветити пуну пажњу и даље га неговати. То је крупан задатак не само наших команди већ и свих друштвених организација. Учесће наше Армије у изградњи земље очитује се и у интензивној активности свих старешина наше Армије у масовним политичким и другим друштвеним организацијама и разним облицима друштвеног самоуправљања, као и разним облицима политичке и културне сарадње између војних и друштвених организација.

С друге стране, активност припадника Армије у друштвено-политичком животу земље добила је у значају и са становишта потребе наше одбране, односно са становишта усвајања јединствених схватања проблема одбране наше домовине. У тој светлости је нужна још чвршћа и организованија сарадња органа Армије и руководства из грађанства.

Проблеми одбране земље у савременим условима, а то особито наше искуство показује, нису само проблеми Армије. Проблеми одбране су много шири и истичу потребу ангажовања свих органа и организација нашег друштва, почев од савезних органа власти и највиших научних институција па до органа и установа у комуни и сваког грађанина понаособ. Биће сасвим нормално и на месту да о проблемима те врсте, у обиму у коме се они у њиховим условима појављују и ангажују их, дискутују грађани у свом насељу, чланови разних друштвених организација на свом састанку, сви органи у

својим форумима. Одбрана земље је једно од најкрупнијих политичких питања и њена организација и реализација у комуни не могу да мимоиђу, односно не би смеле да мимоиђу, ни једног нашег грађанина. Ово је потребно и стога што у савременим условима мере усмерене на организацију одбране земље објективно постају интегрални део друштвене активности. С друге стране, то је такво питање на које се нормално протеже интерес нашег социјалистичког грађанина, грађитеља и управљача своје судбине.

Највећи допринос Армије изградњи социјализма је, међутим, њена морална и општа спремност да брани слободу и независност наше социјалистичке земље.

У том погледу треба истаћи све бољу и савременију обуку, која је знатно допринела високом квалитету наше Армије. Нарочито је значајна васпитна страна целокупног наставног процеса, у којој посебну пажњу заслужује развијање иницијативе, самосталности, одлучности, спремности да се преузме одговорност и слично. Захваљујући свему томе, ми данас можемо рећи да је наш војник стручно и морално спреман и за највеће напоре и искушења које може да наметне борба у савременим условима.

Истовремено треба истаћи да војностручна обука има велики значај и за подизање опште, а нарочито техничке културе и навика војника. На тај начин је она постала значајан извор за земљу квалификованих кадрова чији број већ премаша пола милиона.

За ове успехе треба данас са овога места одати признање старешинском кадру наше Армије. Он је ове резултате остварио школујући се истовремено и сам, не жалећи никакве напоре и, често, жртвујући веома много од свог личног живота. Напори који се врше у правцу сталног усавршавања кадра виде се из података да је кроз 54 војне школе и академије прошло од завршетка рата до данас око 105 хиљада старешина.

Захваљујући квалитету рада, примени савремених метода васпитања и образовања и залагању старешина на подручју војностручног и морално-политичког васпитања војника, војници знатно проширују и обогаћују своја знања и, одлазећи у своје фабрике, задруге или установе, постају политички још зрелији и спремнији за нове напоре.

Нису мањи резултати ни на подручју културно-забавне и просветне делатности. Организатори ове делатности — војнички клубови и културно-просветни одбори — створили су, развијањем многих форми, атмосферу у којој војник налази себе, обликује и развија своје позитивне склоности. Чињеница да смо од рата до данас описменили око пола милиона младића који су неписмени дошли у Армију, да је у рад разних секција укључен сваки други војник, поред низа других резултата, најбоље то потврђује.

Желео бих подвући да васпитање и обука представљају један од најважнијих сектора активности у Армији и да је на томе подручју нарочито важно да се војник и његов колектив и даље развијају као активни субјекти.

Изградња Армије истакла је као посебан проблем — проблем њеног материјалног обезбеђења. Оно је у нашим условима изискивало велике напоре и жртве наших радних људи. Захваљујући томе, успели смо да знатно подигнемо општи материјални ниво Армије и њеној ударној моћи обезбедимо солидну материјалну основу.

Изграђене су многе нове касарне, домови и клубови, који су обезбеђени многим средствима за веома разгранат културни, просветни, политички и спортски живот војника. Довољно је рећи да се само у војничким библиотекама налази преко 3,5 милиона књига.

Живот војника данас постаје друкчији, и то не само због социјалистичких односа који данас владају у нашој Армији него и због неупоредиво бољих материјалних услова тога живота. У томе погледу за многе младе људе боравак у Армији значи прелом у животу. По повратку из Армије многи од њих постају носиоци многих позитивних знања и навика које су у њој стекли.

За материјални напредак Армије свакако је најзначајније наоружање. У складу с нашом независном политиком, ми смо се доста рано оријентисали на стварање властите војне индустрије и бродоградње. Ту су учињени највећи напори, уложена велика средства и постигнути стварно крупни резултати.

Ми смо се оријентисали на производњу оног наоружања које најбоље одговара нашим условима. Наша војна индустрија може да обезбеди све основно наоружање и опрему потребно за одбрану земље. Наши производи су достигли тако висок квалитет да је Југославија и извозник производа војне индустрије у више земаља.

Важно је напоменути да војна индустрија све већим делом својих слободних капацитета производи артикле широке потрошње, чиме даје велики допринос снабдевању нашег тржишта. Ове године ће та производња достићи вредност од око 110 милијарди динара.

За потребе одбране морала су се, због ситуације у првој послератној деценији, а и касније, давати и улагати велика средства. Од 1952. године релативно се смањују издаци државног буџета за народну одбрану. Од 21,77 посто националног дохотка, колико је износио буџет за народну одбрану у максималном износу 1952. године, он је у 1961. години опао на 8 посто.

Савез комуниста Југославије има прворазредну улогу у животу и изградњи Армије. Нема важнијих задатака и проблема који нису на дневном реду састанка организације СКЈ, почев од Опунмоћства ЦК СКЈ за ЈНА па до основних организација.

Ипак, међу свим питањима и проблемима које на један или други начин третирају организације СКЈ, најважније место заузима јачање морално-политичког јединства и социјалистичких односа, као и односа комуниста према свим задацима који јачају нашу Армију. То су, свакако, основни задаци, који су стално били у центру пажње комуниста и организација СКЈ. То је природно, с обзиром на карактер организације СКЈ, на унутарпартијску демократију, место и стил њеног рада итд. Међутим то није и не сме смањивати одговорност

команди и старешина у третирању ових питања. Напротив, команде и старешине су могле квалитетно и успешно решавати ове и друге задатке, пре свега, зато што је организација СКЈ непрекидно мобилисала и припремала целокупни састав за све ове задатке. То што друштвени развитак и остали објективни фактори захтевају, омогућују и самим тим олакшавају развијање истинских социјалистичких односа и у Армији, не значи да се тај процес може аутоматски развити. Због особености армијске организације, принципа једностарешинства, неминовности војне субординације, било је неопходно стално присуство и потпуно ангажовање сваког комунисте, како би се развијали слободни, топли и другарски односи и истовремено чврста дисциплина и беспрекорност у извршавању свих наређења. Лични пример комунисте има и овде посебан значај. Нема сумње, у Армији треба да постоји чврста дисциплина, али таква да буде израз расположења и воље војника, а то значи да буде свесна. Нема добре дисциплине ако она није израз дубоког уверења у правилност политике наше земље, у правилност командовања, у неопходност благовременог и потпуног извршавања свих наређења.

У данашњим условима и у Армији снага организација СКЈ лежи и у ауторитету и активности комуниста, у снази идејних убеђења и њиховом личном примеру. Зато је питање идејног јединства, идеолошко-политичког уздизања комуниста и њиховог лика централно питање у свакој организацији Савеза комуниста у Армији.

*

Карактер наше социјалистичке земље и њена стремљења, поготово наша упорна борба за мир, одређују смисао и значај развоја и јачања наше Армије. Борба за мир и мирољубиву и активну коегзистенцију је за нас трајна политика, јер почива на нашем дубоком уверењу да је мир данас за свет једина прихватљива алтернатива. Без њега није могуће никакво даље позитивно кретање, без њега не могу да нарастају прогресивне, ослободилачке и револуционарне снаге које носе ново, без њега нема изградње и срећнијег и бољег живота људи. Отуда је борба за мир, односно сваки допринос јачању снага мира и чинилаца који воде његовој стабилизацији пут борбе против снага прошлости, реакције, реваншизма и колонијалног угњетавања.

У таквим условима оружане снаге једне доследно мирољубиве земље, каква је наша, и саме постају фактор мира, а свако њихово јачање — усмерено циљевима одбране — чинилац прогреса и обуздавања евентуалног агресора.

Нас озбиљно забрињавају смишљене провокације одређених кругова у Западној Немачкој, који нису без подршке и других сличних снага на Западу, усмерених против наше земље. Они представљају један од карактеристичних видова покушаја да се рехабилитују снаге фашистичке агресије и њихова политика, а њена војна искуства и

кадрови искористе за реализацију циљева који представљају озбиљну претњу миру и човечанству. Корени тих повампирених фашистичко-реваншистичких завера су веома дубоки. Њихове манифестације, међутим, сигнализирају потребу још чвршћег и одлучнијег става снага мира против таквих завера и политичког жигосања свих њихових подстрекача.

Дубоко верујемо да ће даљи ослободилачки процеси законито водити јачању и ширењу свих мирољубивих снага. То ће сужавати простор заоштравања међублоковских односа и јачати тенденције, а и праксу мирољубиве међународне сарадње. Управо зато је од неопредног, а и превасходног значаја упорна борба да се изнађу начини мирољубивог и споразумног решавања свих проблема, уз императивни захтев да се одбаце сила и принуда у свим њиховим јавним и закулисним облицима. Право сваког народа на слободу, на државни и национални суверенитет, на то да самостално, без спољног мешања и притиска, изабере пут свог властитог развика, обавезно поштовање равноправности сваког народа у међународним односима и у решавању најкрупнијих светских проблема, уз отклањање свих још преосталих облика националне потчињености, колонијалне и полуколонијалне експлоатације и угњетавања, — морају бити принципи те борбе. На таквим принципима је могућна сарадња држава различних друштвених система као трајни облик активне и мирољубиве коезистенције.

У условима када су постојећи војни блокови израсли у фантастичну концентрацију снага разарања, свако поновно заоштравање, односно свака криза између блокова охрабрује снаге реакције, империјализма и ратног авантуризма.

Због тога смо се ми увек искрено борили и с неумањеним револуционарним жаром ћемо се и даље борити за конструктивно, реалистичко и по човечанство прогресивно решавање таквих крупних проблема као што су свеопште разоружање, забрана проба нуклеарних бомби и уништење свих њихових залиха, ликвидирање колонијализма, проблем несебичне и ничим условљене помоћи заосталим земљама, а тиме и сузбијање разних форми неоколонијализма.

Стојећи доследно на позицијама борбе за мир и политике активне коезистенције, ми смо увек сматрали да и чврста решеност наших народа да се непоколебљиво одупру сваком акту притиска и агресије представља допринос напорима да се очува мир. Јединственост наших народа у решености да бране своју социјалистичку домовину била је увек озбиљна опомена свакој провокаторској и ратнохушкачкој намери и брана таквим покушајима у овоме делу света. Наши народи нису никада претили и никоме не прете својим оружаним снагама. Они су увек били и остају окренути миру, задацима своје изградње и стремљењима ка општем прогресивном развика, а њихове оружане снаге су биле и остале залог настојањима наших народа да се мир очува и учврсти.

У свему оном битном што нашу Армију чини народном и социјалистичком, у њеном настанку, организацији и развоју, у свим њеним победама у рату и свим њеним успесима у послератној изградњи — уграђена је мисао вођа њеног врховног команданта.

Данас, када се с поносом осврћемо на двадесетогодишњи пут нашег развитака, пут револуционарне херојске борбе наших народа и њихових оружаних снага, који је захтевао велике напоре и жртве, али на коме су постигнуте и величанствене победе, наша срца су испуњена љубављу, оданошћу и захвалношћу најзаслужнијем и највећем сину наших народа, нашем првом грађанину и војнику, неуморном борцу за победу социјализма и мир, нашем Председнику Републике, другу Титу.

Живела наша социјалистичка домовина Федеративна народна република Југославија!

Живео врховни командант Југословенске народне Армије друг Тито!

САГЛЕДАВАЊЕ ФИЗИОНОМИЈЕ САВРЕМЕНИХ БОРБЕНИХ ДЕЈСТАВА — ГАРАНЦИЈА УСПЕХА ОБУКЕ¹⁾

Од свршетка другог светског рата, нарочито у протеклих десет година, интересовање за проблеме борбених дејстава у евентуалном будућем рату било је у сталном порасту и слободно се може рећи да су се дискусије о карактеру, садржини и формама борбених дејстава налазиле, а и данас се налазе, у центру пажње војних теоретичара код нас и у свету уопште. Оријентација војне мисли, односно војних теоретичара, и не само њих, на разматрање рата и борбених дејстава са разних аспеката теорије и праксе условљена је, пре свега, снажним развојем технике, посебно ратне, и научне мисли уопште, до које је дошло после другог светског рата, као и природним утицајем нових техничких и борбених средстава на карактер борбених дејстава у будућем рату. То је једно. А друго, оријентација на истраживања нових стратегијских и тактичких начела и принципа, који би били адекватни не само објективном постојању нове ратне технике, него и могућностима њене ефикасне примене у борби, произилази из чињенице да постоје различити друштвени, материјални и други услови и у земљама које би се сутра могле наћи у вртлогу једног новог војног светског сукоба. Због тога је сасвим нормално што данас у изучавању војне теорије имамо, на једној страни, појаву генералног прихватања неких општих начела борбених дејстава, и то само оних која произилазе из карактера савременог рата као његова законита појава, а на другој, истраживања специфичних форми и облика борбе који ће најбоље одговарати конкретним условима и материјалним

¹⁾ Разматрања се односе на оперативно-тактичку обуку, без обзира на форме и врсте, а то значи: и команди, и штабова, и јединица, у академијама, школама итд.

могућностима сваке земље а самим тим и њеним оружаним снагама. Јер, сасвим је сигурно да у евентуалном будућем рату ни једна земља неће бити поштеђена од дејства средстава за масовно уништавање само због тога што она њима не располаже, као што је, такође, сасвим реална претпоставка да баш солидно познавање општих карактеристика савремених борбених дејстава у чијим основама лежи употреба средстава за масовно уништавање, омогућава свакој земљи, која води праведан рат, изналажење адекватних облика борбених дејстава и успех у борби против непријатеља, без обзира што се у односу на противника, у погледу квалитета и количине ратне технике, може наћи у инфериорном положају. Због свега тога циљ овог разматрања је обрада и осветљавање неких битних карактеристика савремених борбених дејстава, без чега, чини ми се, није могуће реално прићи њиховом изучавању ни у теоријском ни у примењеном делу обуке јединица, старешина и команди. Постоји, разуме се, низ особености савремених борбених дејстава од значаја за разматрање овог питања па све нећу моћи да обухватим у овом напису.

Једна од основних карактеристика борбених дејстава у будућем рату биће изражена, свакако, у њиховој комплексности и јединству. При томе ваља имати у виду да комплексност и јединство борбених дејстава није нека посве нова појава која би била условљена појавом нуклеарног оружја и осталих средстава за масовно уништавање. То јединство постојало је и раније, или, још тачније, постојала је тежња да се оно у борби оствари. Оно што у том погледу представља нов квалитет јесте садржај тог јединства и средства којима се данас располаже за његово остварење. Нова борбена средства и модерна техника уопште представљају основне факторе који мењају физиономију рата, одређују карактер борбе а самим тим утичу на то да и јединство савремених борбених дејстава добије нов садржај.

Под јединством савремене борбе треба разумети, пре свега, јединство циља сваке здружене јединице у извршавању одговарајућег тактичког или стратегијског задатка, које се огледа у складном и хармоничном функционисању свих њених основних саставних делова, елемената борбеног поретка, односно видова, родова и служби ради извршења заједничког борбеног задатка. Под тим се подразумева и усклађеност, свеобухватност борбених напора и нападача и браниоца на фронту и у позадини. Полазећи од тога сам по себи се намеће закључак да изоловани напори разноврсних борбених фактора у будућем рату не могу, по правилу, бити оправдани, без обзира што се ни такви случајеви не могу потпуно искључити, нарочито кад је у питању

дејство авијације, а у неким приликама и артиљерије. Дејства и авијације и нуклеарног оружја мораће се најјаче и најнепосредније везати и ускладити по времену и простору са дејством јединица копнене војске и ваздушним десантима, јер ће бити потребно да се што пре приступи експлоатацији постигнутих успеха. Потреба за што већом усклађеношћу борбених напора свих фактора изражених кроз постојање разноврсних борбених средстава сврстаних у јединице са различитом борбеном наменом, произилази из већ добро познате чињенице да ни једно борбено средство само за себе не може изборити одлучујуће решење у борби. А то даље значи да свака јединица без обзира на своју припадност може наћи право место и потпуно одговорити својој намени ако се буде употребљавала у склопу целине, према општем и јединственом плану борбених дејстава, на основу којег ће свака од њих, зависно од своје тактичке опредељености, извршавати одговарајуће задатке.

Није ни мало случајно што савремена теорија инсистира на комбинованим операцијама у чијим основама треба да леже обједињени борбени напори копнених снага, авијације и ваздушних десаната и употреба нуклеарног оружја. У суштини ту се ради о снажно испољеним тежњама за постизањем пуног јединства и интеграције савремених борбених дејстава, на свим нивоима и свим командним степенима, што потпуно одговара карактеру будућег рата и природи савремене борбе уопште. Наравно, да би се поставка о јединству борбених дејстава могла применити у пракси потребна су, поред осталог, и одговарајућа средства, потребне су у првом реду јединице такве организацијске структуре и формацијског састава у којима ће у овом или оном облику и у одговарајућој сразмери бити заступљени сви родови, скоро све службе, а у крупнијим здруженим саставима и јединице видова, првенствено авијације, тако да оне по својој унутрашњој структури представљају интегриране целине оспособљене за самостално извршавање борбених задатака, без обзира на тактичку радњу и конкретне услове борбене ситуације. У свим армијама, мањевише, такве тактичке и стратегијске целине већ су створене и више не може бити ни говора о постојању „чистих“ родовских или видовских јединица у оном класичном смислу, па чак кад је реч и о најнижим командним степенима, што само по себи говори да су већ пронађена адекватна средства за реализовање концепције о јединству и комплексности савремених борбених дејстава. У тако оствареном јединству треба видети и јединство тактике, које се изражава у заједничким тактичким начелима и принципима јединице као целине, чиме

се, наравно, ни у ком случају не може негирати постојање посебне тактике родовских или јединица видова. Ову напомену чиним зато што се ту и тамо од стране појединих војних теоретичара могу чути мишљења према којима се, тиме што су родовске и видовске јединице интегриране у опште војне здружене саставе или што саме представљају интегриране целине (на пример, артиљеријски или авијацијски пук), доводи у питање даље постојање родовске и видовске тактике. Неоснованост таквих теорија није потребно посебно доказивати, с обзиром да би њихово прихватање значило, у ствари, негирање посебне намене и специфичних поступака родовских јединица у борби, који су резултат постојања различитих борбених и других техничких средстава којима су те јединице наоружане и опремљене. У суштини то би значило негирање посебне тактичке намене сваког борбеног средства, што је, наравно, само по себи депласирано. Јер, интеграција јединица и командовање је једно, а тактика друго, упркос чињеници што између њих постоји одређена дијалектичка веза.

Комплексност и јединство савремених борбених дејстава не може да остане без одређених реперкусија на војно-стручну, првенствено тактичку, обуку за време мира. Наиме, ако тезу о јединству савремене борбе прихватамо као правилну, онда губе оправданост самосталне и изоловане вежбе јединица родова, видова и служби, које би биле циљ саме себи, из простог разлога што би се такве вежбе (осим гађања и неких других) могле заснивати на нереалним тактичким замислима и претпоставкама, с обзиром да оне ни у ратним условима неће никада или скоро никада дејствовати саме за себе и ван здружене јединице у чијем се органском саставу налазе као њен интегрални део. Због тога је пожељно да се тактичке вежбе у трупи изводе не само по јединственој замисли и општем плану, већ да у њима учествују сви основни органски саставни делови, тј. комплексна јединица, без обзира о коме степену командовања је реч. То би подједнако требало да важи како за пешадијску чету, тако и за пешадијску или оклопну дивизију. Наиме, наставом из тактике могу се постићи много бољи резултати ако се узме курс и оријентација на мањи број вежби уз учествовање свих основних саставних делова једне здружене јединице, него да се изведе већи број самосталних родовских вежби, без обзира што и њих не треба запоставити. Ово поготово важи за оне родовске вежбе, као и вежбе неких јединица служби, којима је наставни циљ обука из домена чисто стручне, било техничке или тактичке проблематике. Уосталом, наша позитивна наставна пракса управо следи тај принцип, с тим што комплексне

вежбе, нарочито већих здружених јединица, заслужују повећану пажњу како органа који израђују програме тактичких вежби трупе, тако и оних који их у пракси реализују. Јер, одступање од принципа јединствене тактичке обуке могло би у рату да доведе до озбиљног нарушавања јединства борбе, а самим тим и до неуспеха здружене јединице у извршавању борбених задатака.

Велика разноврсност и испреплетеност тактичких поступака у којима ће се напад, одбрана и борба у сусрету одвијати у веома различитим условима у погледу земљишта, времена и односа снага и са оштрим и врло честим променама тих услова, биће, свакако, једна од битних карактеристика борбених дејстава. Комбиновање и често смењивање нападних и одбрамбених дејстава, као и нагли преласци из једне тактичке радње у другу, биће веома честа појава. То значи да се већ данас тешко може говорити о „чистом“ нападу или одбрани у оном смислу и на начин како су се ти проблеми третирали у теорији створеној на основу искустава првог и у првој половини другог светског рата, без обзира на чињеницу што напад и одбрана као основни видови борбених дејстава постоје и што ће и убудуће постојати са свим оним познатим карактеристикама које их „раздвајају“. Оно што треба уочити јесте чињеница да се карактер сваког од њих доста изменио и да управо те промене дају основни печат савременој борби уопште. Наиме, сада се не ради само о томе да ће јединице, поготову веће, морати на појединим местима да се бране — делом својих снага, — да би на другима могле нападати, већ и о много чешћем преласку из једне тактичке радње у другу и оних снага које нападају, односно које се бране, можда чак и по неколико пута у току извршења једног борбеног задатка. Потврду исправности ове тезе не треба, наравно, тражити само и искључиво у постојању савремених борбених средстава, првенствено нуклеарног оружја, већ и у бројним примерима из нашег народноослободилачког рата. Веома поучан пример за то су борбена дејства наших снага на правцу: Бугојно — Горњи Вакуф — Прозор фебруара 1943. за време IV непријатељске офанзиве. У тим борбама које, посматрано у целини, имају све атрибуте јединствене операције, дошло је до испољавања веома разноврсних тактичких поступака као што су: најодсуднија одбрана појединих положаја, маневар покретом, противнапади за сваку линију и скоро сваки положај, борбе у сусрету (Вилића Гувно), класично повлачење које је извршено ноћу 21. II на линији р. Бистрица итд. Из овог примера видимо, такође, да наш противудар није извршен свежим снагама са стабилизване линије фронта, већ истим оним једини-

цама које су изводиле одбрану и друге тактичке радње у поменутој операцији. Јединице су прелазиле из једне тактичке радње у другу такође моментано, јер су природа борбе и однос снага били такви да се није могло чекати на класичан завршетак једне тактичке радње да би се прешло у другу, нити се смело дозволити да се у ту сврху праве неки већи временски интервали. Све се то одиграло у процесу саме борбе, готово без икаквог застоја.

Због таквих особености савремених борбених дејстава, кад данас говоримо о њиховом изучавању, не би било целисходно ако би се у тактичкој обуци јединица планирале вежбе код којих би се основна замисао састојала у концепцији методичног и спорог преласка из једне тактичке радње у другу, тј. где се напад од почетка до краја одвија без застоја и увек завршава гоњењем или окружењем непријатеља, без обзира што је то у крајњој линији циљ сваког напада. Међутим, пут за његово остварење, тј. постизање тог циља у савременим условима, ићи ће, вероватно, преко многобројних „плима“ и „осека“ о чему још за време планирања и извођења тактичких вежби, било по карти или са јединицама, треба повести рачуна. Узмимо, рецимо, тактичку радњу гоњење до које, као што је познато, најчешће долази после успешно извршеног напада и присиљавања непријатеља да напусти положаје које је до тада бранио. Логично је да напад представља уводну етапу у гоњење, као што је такође логично да супротна страна неће свити своје снаге у одступајуће колоне а да пре тога није дат одговарајући отпор. Тражити неку аналогију између гоњења које је у своје време организовао и изводио, на пример, Наполеон и гоњења које намећу и диктирају савремени услови — био би узалудан посао. Јер, сасвим је сигурно да морају постојати квалитетне разлике између гоњења непријатеља оклопним и мото-механизованим јединицама уз употребу авијације, ваздушних десаната и нуклеарног оружја и оног које је вршено искључиво пешадијом и коњицом. Ако је то тако онда у обуци у јединицама, или кроз друге форме, гоњење као тактичку радњу треба изучавати у склопу напада, а никако самостално и изоловано од њега. Чак је велико питање да ли би методика изучавања савремених борбених дејстава била целисходна ако би се у основном задатку за гоњење направио само „пресек“ тактичке ситуације, у смислу голе констатације да је напад успео и да су створени услови за предузимање гоњења. Мислим да такав метод не би био добар, јер успех обуке из те тактичке радње може бити потпун само ако се јединица у практичном вежбању проведе кроз претходне тактичке поступке. Тек тада ће се моћи створити колико-толико реална ситуа-

ција, адекватни услови и претпоставке по којој ће се јединица обучавати у организовању и извршењу гоњења. Слично је и са сусретном борбом, као и са неким другим тактичким радњама. Наиме, раније се сматрало да до сусретне борбе долази, односно може доћи, углавном за време марша, тј. кад се противничке снаге које маршују у супротним правцима сусретну, било да се такав сусрет унапред предвиђао или је до њега изненада дошло. У савременим условима до сусретне борбе може доћи не само за време дугих маршева, већ ће се она много чешће него раније појављивати и у скоро свим другим тактичким радњама, као на пример: између продирућих колона нападача и браниочевих резерви које врше покрет да би извеле противнапад или противудар; између ваздушних и поморских десаната нападача и оних браниочевих снага које су упућене за ликвидирање тих десаната; између снага нападача које врше обухвате и обиласке и браниочевих осигуравајућих делова и јединица, итд. Све ће то бити, мање-више, кратки и чести судари који ће се у највећем броју случајева моћи унапред предвидети, али који се у условима велике динамичности и покретљивости савремених борбених дејстава неће, најчешће моћи избећи.

Често и брзо концентрисање и деконцентрисање јединица, нарочито већих, биће, такође, једна од основних карактеристика савремених борбених дејстава, посебно у условима који захтевају прелазак из једног вида борбеног дејства у други, и кад је због неповољног општег односа снага потребно, ради успеха у нападу, обезбедити релативну надмоћност на изабраном правцу (привлачењем снага из дубине, или скидањем — прегруписавањем снага са других, у датом моменту мање важних праваца, положаја или сектора). Ако се има у виду употреба нуклеарног оружја и других средстава за масовно уништавање, онда је јасно да предузете мере за концентрисање снага предвиђених за напад треба да се темеље на веома високом степену покретљивости јединица и тајности покрета. Концентрисање снага моћи ће се најбезбедније извршити ако се још у процесу извођења одбрамбених дејстава обаве све потребне припреме за прелазак у напад и снаге сукцесивно привлаче из дубине на изабране правце будућег напада. Којом брзином ће се јединице концентрисати зависиће од разних фактора конкретне ситуације. Најбрже ће се концентрисати мото-механизоване јединице и оне које се пребацују ваздушним путем. Међутим, и то је јако релативно, с обзиром да за брз покрет таквих јединица треба да постоје одговарајући земљишни услови и да обострана оперативно-тактичка ситуација дозвољава употребу мото-механизованих превозних средстава. Према томе, у савременим борбеним

дејствима неће бити редак случај да се концентрисање снага мора извршити искључиво или скоро искључиво пешке, што само по себи упућује на закључак о неопходности благовремене припреме јединица и њиховог довођења у предвиђене рејоне у процесу извођења одбрамбених дејстава, и то са таквим прорачуном времена да се одмах по доласку у нове рејоне или правце уведу у напад.

Проблеми деконцентрисања јединица појављиваће се, вероватно, најчешће у околностима кад из напада треба прећи у одбрану као и за време покрета јединица уопште, што значи да се јединице, нарочито веће и осетљивије на непријатељева дејства из ваздуха, морају за време покрета деконцентрисати независно од њихове будуће намере.

У савременим условима прелази из напада у одбрану биће чести. Познате су околности које могу условити такав поступак (привремена исцрпеност снага због великих губитака у току напада; промена односа снага у корист непријатеља; потреба да се део снага брани на једном правцу да би на другом главни део снага нападао и др.). Ради се заправо о брзини прегруписавања снага ради преласка из нападаог у одбрамбени поредак, што захтева деконцентрисање снага са релативно ужих и плићих рејона и зона на шире и дубље просторије. А то само по себи условљава и сложеност поступака, с обзиром да напоредо треба решавати два веома важна проблема: на једној страни тајност прегруписавања, било да се поједине јединице извлаче у резерву или да одлазе на друге правце и задатке, а на другој, брзину деконцентрисања. Тајност биће могућно обезбедити, поред осталог, ако се прегруписавање одвија док је још одбрана стабилна и ноћу. Јединице које се извлаче и упућују на друга места деконцентришу се на тај начин што се начелно упућују дивергентно у односу на рејоне и положаје на којима су изводиле нападна дејства. Што се брзине деконцентрисања тиче, јединице су у могућности да се крећу растресито и да при томе користе већи број путева, чиме се смањује дубина колона и обезбеђује максимална брзина покрета, што представља један од битних услова за успешно деконцентрисање и за формирање одбрамбеног борбеног поретка на новим положајима.

У вези са повећаним значајем концентрације и деконцентрације јединица у савременим условима је и захтев да се тим питањима и проблемима посвети изузетна пажња за време мирнодопске тактичке обуке у трупи. Наиме, можда баш због сложености и деликатности поступака код извршења поменутих радњи, као и због одређених мирнодопских услова локације здружених јединица, прети опасност

да се у извођењу тактичких вежби запостави ова веома важна проблематика савремених дејстава. Због тога при планирању вежби са групом биће потребно стварати не само такве ситуације на карти на основу којих јединице у процесу борбених дејстава на извршавању једног задатка треба, можда, више пута да се концентришу и деконцентришу, него је неопходно да се на терену јединице заиста реално поставе у положај из којег ће у датом моменту уследити њихово концентрисање, односно деконцентрисање. Ово је, поред осталог, важно и због тога да би људство јединице за време мира, кроз практичну наставу, стекло потребну физичку кондицију, неопходну за савлађивање напора у савременом рату за који се сасвим реално претпоставља да ће бити веома покретан и динамичан.

По свему судећи дозвољена је претпоставка да ће убудуће слобода и самосталност одлучивања потчињених команди долазити много више до изражаја него раније, што другим речима значи да ће се савремена борбена дејства карактерисати децентрализацијом командовања на свим нивоима. Из досадашњег излагања види се да ће се облици борбених дејстава у савременим условима често мењати и испреплитати, да ће бити потребне брзе концентрације и деконцентрације јединица у процесу извођења борбених дејстава и др. А, ако свему томе додамо да ће често долазити до борби у полуокружењу па и у окружењу, онда је логично да ће се самосталности команди и јединица морати поклонити повећана пажња. Управо у том светлу треба гледати и организацију командовања од које у првом реду зависи већа или мања самосталност и тактичко-оперативна иницијатива јединица.

Под децентрализацијом командовања треба разумети такву организацију командовања која ће омогућити највиши могући степен самосталног одлучивања команданата у проналажењу најцелисходнијих облика дејства јединице, и то не само и искључиво у оквиру првобитно постављеног задатка, већ и у таквим ситуацијама које по свом карактеру онемогућавају да се поступа по првобитном плану борбених дејстава. Значи, организација командовања треба да обезбеди да јединица не постане пасивна зато што се ситуација на фронту променила и што због насталих промена можда није могуће добити наређење претпостављеног команданта за рад у новој тактичкој ситуацији. А таквих ситуација ће свакако бити, и то нарочито кад дође до борбе у условима обострано испрекиданих фронтова, за време одбране на широком фронту, у условима борбе у полуокружењу и окружењу, код јединица које дејствују на самосталним тактичким или

операцијским правцима, за време дејства у позадини непријатељевих снага итд. У оваквим и сличним околностима јединицама ће се командовати, највероватније, претежно директивно, с тим што ће команданти потчињених јединица морати у свакој прилици да знају основну идеју и концепције претпостављеног команданта о даљем вођењу борбе. То се може обезбедити ако се потчињеним старешинама приликом постављања задатака да шира перспектива за рад, уколико ситуација буде захтевала измену првобитне одлуке. За илустровање узмимо сасвим произвољну претпоставку да се пук налази у одбрани у саставу дивизије, па да у току извођења одбране непријатељу пође за руком да тај пук изолује, прекине му везу са претпостављеном командом (што ће ипак бити ређе) и онемогући му спајање са осталим деловима дивизије. Како би у таквој ситуацији командант пука требало да поступа, односно што би конкретно могао да предузме? Доследно схваћена и код овог случаја примењена децентрализација командовања треба команданту пука да остави одрешене руке у одлучивању о поступцима који најбоље одговарају ситуацији, као на пример: да се са пуком пробије у позадину непријатеља ако је то целисходно; ако је потребно да модифицира формацију јединице, да се, можда, ослободи извесног дела технике и сл. — без обзира што му је првобитно постављеним задатком било наређено да води, на пример, одбрану до одређене линије са које је требало, рецимо, да буде повучен у резерву. Но, при свему томе он мора водити рачуна о општој концепцији борбе претпостављеног команданта.

Без обзира што савремена теорија заступа тезу о потреби веће децентрализације командовања у борби, потребно је нагласити да се ни метод централизације не искључује, нарочито у почетном планирању борбених дејстава, кад су у питању веће офанзивне операције; затим, кад се предвиђају противудари већег обима; за прву етапу одбрамбене операције; у форсирању већих река крупнијим јединицама и др. Значи, не ради се о томе да се у свакој ситуацији потчињене јединице препусте саме себи, већ о потреби оспособљавања старешина и изградњи таквог система командовања који ће обезбедити успешно одвијање борбених дејстава и у ситуацијама кад се из било којих разлога поремете првобитни планови и предвиђања. У томе лежи смисао децентрализације командовања као једног од првих услова за слободно и самостално одлучивање команданта.

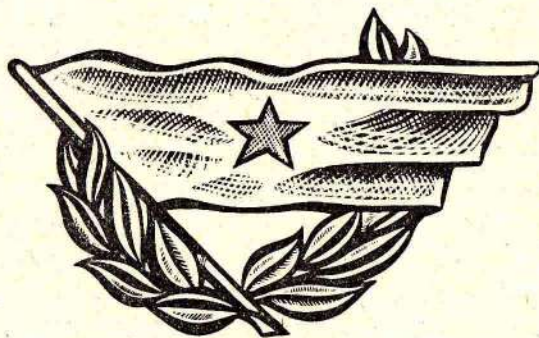
Да би се старешине оспособиле за самостално одлучивање и у најтежим ратним ситуацијама, биће потребно да се у мирнодопској обуци овом питању посвети изузетна пажња. То се може постићи на

више начина, а један од веома ефикасних састојао би се у томе да се за време тактичких вежби са трупом потчињени команданти или командири и њихове јединице поставе у такве услове у којима они сами треба да одлучују не само како, већ и шта треба да раде, не чекајући наређење или директиву „одозго“. Наравно да се овај циљ тешко може постићи ако би се вежбе одвијале само и искључиво по замисли руководиоца вежбе, тј. да он диригује свим поступцима потчињених старешина од почетка до краја вежбе.

Кад су у питању проблеми обуке, који су логичка последица карактера и физиономије савремених борбених дејстава, онда је веома важно да се приликом планирања и извођења вежби са трупом остане доследан и до краја консеквентан. Јер, неће бити довољно само програмом предвидети комплексне тактичке вежбе, већ је неопходно то и обезбедити: тематским планом; основном замисли и адекватним тактичким претпоставкама у задатку; ангажовањем свих органских делова одговарајуће јединице, тј. целе јединице и, на крају, динамиком вежбе, коју поставити тако да се све предвиђене радње заиста спроведу у пракси. Иако овакве концепције обуке треба и могу да нађу најнепосреднији одраз у тактичким вежбама са јединицама, то никако не значи да од њих треба одступати и кад су у питању остале форме обуке. Обука из тактике треба да добије нов — савремени садржај и у решавању задатака по карти у нашим школама и академијама, на командантским путовањима трупних официра у највишим командама и штабовима, на командноштабним ратним играма итд. И не само то, већ и у теоријским материјалима за обуку из домена тактике или стратегије, борбена дејства треба свестрано и комплексно анализирати, откривати њихову законитост, карактер и праву суштину, без чега није могућно извући ни одговарајућа начела и принципе савремених борбених дејстава, нити, пак, постићи задовољавајуће резултате у примењеном делу обуке јединица и старешина.

Генерал-потпуковник РАЈКО ТАНАСКОВИЋ

ЈУЖНОМОРАВСКЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БРИГАДЕ И ДИВИЗИЈЕ

Подручје јужне Србије, које углавном обухвата слив Јужне и десни слив доњег тока Западне Мораве, одувек је у НОР-у спадало у једно од сталних жаришта оружане борбе у нашој земљи. Оно се одликовало најчешће компактном и слободном територијом, многобројним оружаним формацијама и политички добро организованим становништвом. Непрекидна активност и неуништивост партизанских јединица, које су на овом терену понекад и дуже дејствовале без непосредног ослоњања на јединице са суседних подручја, имала је велики војно-политички значај. Услови за борбена дејства понекад су се ванредно компликовали услед честих офанзива крупних снага окупатора, удружених са љотићевско-недићевским и четничким снагама и доста комуникативног и проходног, али за маневар прилично уског земљишта. Поред тога, постојале су сталне тешкоће у снабдевању, особито муницијом. С обзиром на стратегијски значај моравско-вардарске магистрале која пролази кроз ово подручје, природна и рудна богатства и дејства јединица на овом подручју која су непосредно подстицала и становништво суседних земаља, разумљиви су били и неуморни напори окупатора да „умири“ ово подручје. Особито сложеним и тешким условима карактерисала се 1942. година.

У 1943. години долази до новог јачања одреда и њихових интензивнијих дејстава. С обзиром на шире намере и планове Врховног штаба оперативни значај овог подручја посебно расте. У то време почиње на југу Србије са стварањем крупних, покретних јединица које нису везане за ужу територију. То су биле бригаде, које с пролећа 1944. године прерастају у дивизије, а у лето исте године у корпус.

НОП на југу Србије снажно и брзо расте. Све је већа слободна територија и прилив у редове партизана. Окупатор је забринут. У својим извештајима од краја 1943. године немачки заповедник Србије, генерал Фелбер, пише да је у јужној Србији „у последње време образована територија са комунистичком влашћу, која треба да буде мост између партизана у Хрватској и комунистичких група у

Бугарској“ (Очигледно је да ту он мисли на партизанске јединице и њихову борбу на десној обали Јужне Мораве, докле су Бугари окупирани.) Даље наводи да је простор око Лесковца још увек „партизанска тврђава. Изгледа да се одавде руководи већим делом партизанских одреда у јужном делу Србије“.

Командант Српске државне страже извештавао је тада Недића да Стража „не може“ да изађе на крај с комунистима и да је стављена „пред најтеже проблеме у њеном битисању“, јер „комунисти наваљују са свих страна“.

Победоносном нарастању НОП-а на југу Србије много је допринело и унутрашње, органско слабљење, готово распад, четништва у овом крају. Они не само што су били војнички потучени, на пример, на Радану јуна — августа 1943, него су били изнутра разбијени и лишени моралне снаге. Од народа се није могло дуго крити ко се бори против окупатора, а ко је уз њега. Од почетка до краја рата иницијативу у овом крају су имали партизани. Четници су само повремено, уз помоћ окупатора, Немаца и Бугара, нападали на партизане и слободну територију. После разбијања на Радану и када су западни савезници почели да бацају оружје и опрему партизанима, крајем 1943. године, четници на југу Србије нису више представљали знатнију и озбиљнију силу.

Главнина снага НОВЈ приближава се тада непосредније југу Србије. Развој ратне ситуације на свим, а посебно на источном фронту, који је почео да се незадрживо приближава границама наше земље, ишао је у корист борбе и на овом подручју. Устанак је све снажнији. Бораца за слободу је све више. Главне партизанске снаге на југу Србије у то време су: 2. јужноморавски партизански одред на десној обали Јужне Мораве који је имао своје батаљоне у Лижници, Црној Трави, врањском подручју и око реке Пчиње; затим 1. јужноморавски партизански одред са три батаљона: 1. на планини Кукавици, 2. на подручју Јабланице и Пусте Реке и 3. на топличкој страни Јастрепца. Он је на тај начин обједињавао целу територију на левој обали Јужне Мораве. На расинској страни Јастрепца дејствовао је Расински одред, а око Ниша делови Озренског и Сврљишког одреда. По терену су већ биле формиране команде подручја и команде места, одбори, болнице, курсеви, радионице. Цео терен је био чврсто организован и повезан.

Од непријатељских снага најозбиљније су биле бугарске. Бугарски окупаторски корпус је имао седиште у Нишу, а пукове и дивизије разасуте по целој Топлици и Јабланици. На црнотравско-врањском партизанском подручју дејствовале су друге, регуларне бугарске фашистичке јединице. Слободно се може рећи да је Бугарска у другом светском рату, као привесак Осовине, ратовала једино са партизанским снагама на југу Србије и Македоније и да су ове снаге везивале сву њену војску.

Одреди недићеваца и љотићеваца крстарили су овуда с времена на време или држали посадне гарнизоне, али у борбе с партиза-

ним нису никада улазили без Бугара. Немци су држали градове и пруге. Повремено су у борбама учествовали са тенковима и авијацијом.

Четници су у Јабланици имали јужноморавске, вардарске и косовске групе корпуса, а око Јастрепца и Копаоника расинско-топличку групу. Они су само у Косаоници, Жупи и у рејону Копаоника били јачи и представљали су неку озбиљнију опасност за партизански покрет.

ПРВА БРИГАДА НА ЈУГУ СРБИЈЕ

У таквим условима командант НОВ и ПОЈ наредио је 28. августа 1943. године Главном штабу Србије да формира бригаде које ће избегавати круте фронталне борбе одбрамбеног карактера и усмеравати дејства на мање непријатељске гарнизоне ради добијања наоружања и муниције. Оне ће рушити саобраћајне везе, у првом реду железничке мостове и тунеле, чистити територију од квислиншких оружаних формација, сузбијати утицај Недића и Драже Михаиловића и стварати услове за најширу мобилизацију.

Крајем септембра 1943. год. је донета наредба Главног штаба НОВ и ПОЈ за Србију да се формира 1. бригада. Само формирање је извршено 9. октобра 1943. у селу Ображде. Био је присутан цео 1. ЈМП одред и мноштво народа из Пусте реке и Јабланице. У јединицу је дошло много нових бораца, нарочито из Пусте реке и Добрича. Бригада је бројала 600—650 бораца. Са свечаности је упућен поздравни телеграм Врховном штабу НОВ и ПОЈ, Главном штабу и ПК за Србију. У њему се бригада заветује да ће истрјати у борби против окупатора и његових слугу до коначног ослобођења народа.¹⁾

За команданта је одређен Предраг Марковић Алимпије,²⁾ а за комесара Кирил Михајловски Грујица.³⁾

Одмах после формирања бригада је водила неколико већих борби против Бугара, Немаца и четника. То је омогућило даље разгарање устанка, прилив бораца и формирање нових бригада на овом подручју.

Ујутро, 18. октобра, око 700 бугарских војника из састава 122. пука из Куршумлије сачекали су бригаду кад је излазила из села Космоче у колони, изненадном, ураганском ватром. Ситуацију је спасао 2. батаљон бригаде који је заноћио ван села, под самом планином Соколовицом. За њега Бугари нису знали. Кад су на бригаду отворили

¹⁾ О датуму формирања ове бригаде постоји неспоразум. Наредба је писана, наводно, 10. октобра, али у њој пише да се бригада има основати 11. октобра. На телеграму је опет стајао 14. октобар због чега неки мисле да је бригада формирана тога дана. А у записима неких бораца, који су водили дневнике, стоји да је формирање извршено 9. октобра.

²⁾ Погинуо као командант 1. ЈМ бригаде, на Озрену у источној Босни децембра 1943.

³⁾ Сада генерал ЈНА — народни херој.

ватру, батаљон им се појавио иза леђа. После шесточасовне борбе Бугари су били потпуно разбијени и натерани у бекство према Куршумлији. На бојишту су оставили 23 мртва међу којима и команданта, потпуковника Данева, 2 тешка и 4 лака митраљеза, 1 минобацач, 1 радио-станицу, 50 пушака и много другог оружја и опреме. У овој борби је учествовао и 4. батаљон 1. ЈМП одреда.

На дан 28. октобра бригада је са 2. батаљоном 1. ЈМПО разбила код села Рујковца и 3. батаљон 67. бугарског пешадијског пука.

Пошто су се на простору Расине и Жупе четници били веома осилили, бригада је по плану Главног штаба за Србију пошла на север и, заједно са расинским партизанским снагама, у жестоким борбама од 15. до 18. новембра код села Шиљеговца и Здравивиња, потпуно разбила и протерала четнике из Расине. Само у борби код Шиљеговца било је 70 мртвих и 150 заробљених четника. Партизани су ту запленили преко 200 пушака и много другог ратног материјала.

Пошто су све партизанске јединице, од сеоских команди стража и команди места, па до бригада, нарастале у то време великом брзином, ПК КПЈ за Србију доноси одлуку да се на југу Србије формира још једна бригада. Тако је 21. новембра 1943. године, на месту Добра Вода, на расинској страни Јастрепца, формирана 2. ЈМ бригада. У њен састав ушли су: ударни батаљон Расинског одреда, Јабланички батаљон 1. ЈМО и Омладински батаљон 2. ЈМО са укупно 280 бораца. За команданта бригаде одређен је Драгослав Петровић Горски (данас генерал-мајор, народни херој), а за политичког комесара Владимир Букелића.⁴⁾

Батаљони бригаде нису били велики, испод 100 бораца сваки, али су то све били прекаљени борци. 1. расински и 3. црнотравски батаљон имали су најбоље борце са тих терена и били су најбоље наоружани.

Поред бригада које се сада нагло почињу формирати и даље су постојали одреди. Бригаде су биле добро наоружане, покретне, невезане за терене, састављене од најбољих бораца и руководилаца, док су се одреди држали више својих терена и представљали су резерву за omasовљавање и стварање нових бригада. Они су омогућавали изградњу народне власти, рад позадинских војних команди и политичку делатност. У борбама су учествовали цели или по појединим батаљонима и садејствовали су бригадама. Тада би се формирао специјални оперативни штаб, или су се напосто поједини батаљони стављали под команду бригаде.

У то време 1. бригада, по наредби Врховног штаба НОВ и ПОЈ, полази за Босну. Директивом Врховног штаба је било предвиђено да се 1. ЈМ и 1. шумадијска бригада састану и заједно пођу у Босну. Прва бригада је кренула на овај пут 23. новембра и, после низа свакодневних борби, 1. децембра стигла у село Босут. Ту је требало

⁴⁾ Погинуо као командант бригаде, народни херој.

да се састане са Шумадијском бригадом, но она је већ била отишла за Босну. Прва ЈМ бригада пошла је тада на запад и, водећи тешке борбе са четницима, избила је 11. децембра на Дрину и прешла је. Баш у то време непријатељ је вршио широку офанзиву против јединица НОВЈ у источној Босни у којој је учествовала и 1. ЈМ бригада, најпре са јединицама 5. а касније 17. дивизије. У Пониквама код Фоче је 10. фебруара 1944. од ове и 1. шумадијске бригаде формирана 3. српска ударна бригада која је ушла у састав Друге пролетерске дивизије.

АКТИВНОСТ НЕПРИЈАТЕЉЕВИХ ЈЕДИНИЦА

Четници, који су, благодарећи савезничким транспортима оружја, били озбиљније ојачали, под руководством Штаба 110, планирају да заједнички нападну партизанску слободну територију у Пустој реци и то од Оруглице с једне стране и са истока, преко Мораве, с друге стране. Да би предупредили овај четнички напад 2. бригада и 1. ЈМПО, под руководством оперативног штаба, нападају 10. децембра и разбијају четничку групацију у селу Барју испод планине Кукавице. Борба је трајала целог дана. Било је врло тешко, јер су четници располагали обиљем оружја и муниције, док су партизани имали врло мало муниције. У овој борби погинуло је, рањено и заробљено око 50 четника, док су партизани имали 8 мртвих, међу којима и два команданта батаљона.

По повратку у Пусту реку, 15. децембра, ту партизанску групацију нападе су преостале четничке снаге са истока, преко Мораве. Напад су помагали бугарски авиони. Четници су успели да по дану уђу у село Косанчић, где су и заноћили. Увече су партизани напали. Друга бригада је нападала село са запада, а одред га је блокирао са истока, да би спречио извлачење. У крвавој борби која је трајала готово целу ноћ, четници су били готово уништени. То је био један њихов корпус из рејона Сврљига. На бојном пољу су оставили 106 мртвих, 4 пушкомитраљеза, 3 лака митраљеза, 1 минобацач, 50 пушака и много друге опреме и оружја. Партизани су имали 7 мртвих и 13 рањених.

Увече, 13. јануара, 2. бригада је ушла у Лесковац, посела болницу и из ње узела и пренела на слободну територију велику количину лекова, инструмената и другог санитетског материјала. Ова акција је врло смело замишљена и изведена. Партизанске патроле су допрле до центра града у коме су биле знатније немачко-бугарске снаге. Све је изведено врло брзо и успешно. Тај упад је снажно одјекнуо међу становништвом.

Пошто су партизанске јединице и даље брзо нарастале, то је Главни штаб за Србију издао 13. јануара наредбу за формирање 3. јужноморавске бригаде, на терену Топлице, од бораца Јастребачког и Расинског одреда. Бригада је формирана 14. јануара у селу Велика

Плана. У њен састав су ушли два батаљона и једна чета Јастребачког и две чете Расинског одреда. Бригада је имала 350 бораца. Њен командант је постао Станимир Јововић (данас пуковник ЈНА). Бригада није дуго чекала на своју прву борбу. Већ 16. јануара изјутра сукобила се у близини Прокупља са деловима бугарског 123. пука и разбила их. У овој борби погинуло је 30 бугарских војника међу којима и 3 официра. Партизани су запленили много опреме и оружја. Оборили су и један бугарски авион.

Сада процес стварања бригада иде брзо и незадрживо. Наредбом Главног штаба од 16. јануара 1944. у селу Ображди формирана је 4. јужноморавска бригада и то од бораца 1. ЈМПО.

Тако је у то време на територији од Кукавице на југу, Јужне Мораве на истоку, Западне Мораве на северу и границе према Космету на западу, дејствовало три јужноморавске бригаде (2, 3. и 4) и три одреда: 1 ЈМПО, Јастребачки и Расински одред.

Акције и борбе у непосредној близини Лесковца учиниле су да је штаб бугарске 27. дивизије, у сарадњи са четницима, покренуо јаке војне снаге са намером да окруже и униште партизане у рејону планине Радан. До прве борбе с Бугарима дошло је 29. јануара, а сутрадан су 4. бригада и 1. ЈМПО почели пробој у правцу планине Кукавице. У том пробоју вођен је читав низ борби, а најтежа је била она 2. фебруара, када су партизани одбили напад четничког Вардарског и Јужноморавског корпуса. Видећи неуспех својих савезника Бугари нису смели ни да нападну.

Борбе се воде на све стране, несмањеном жестином.

2. бригада је 23. јануара водила борбу са четницима код села Доње Топионице, а заједно са 3. бригадом је 26/27. јануара порушила другу у дужини од 3 км код села Белољина. На дан 28. јануара 2. бригаду је код села Сварча напао један бугарски батаљон, један батаљон недићеваца и делови четничког топличког корпуса. Борба је вођена цео дан. Партизани су имали 8 мртвих и 13 рањених, док су четнички губици били далеко већи. 29. јануара је 3. бригада водила борбу са четницима код села Кулине. Погинуло је преко 50 четника. Ноћу 3/4. фебруара 2. бригада је, заједно са Зајечарско-озренским одредом (који се био пребацио из источне Србије на леву обалу Јужне Мораве), напала немачки аеродром код Крушевца. Јединице 3. бригаде и Јастребачког одреда водиле су код села Бајчинца борбу са првим батаљоном бугарског 123. пука и једном четом недићеваца који су били потпостављени тешким оруђима и авијацијом. Непријатељ је био разбијен и натеран на повлачење. Партизанске снаге у Топлици, ноћу 16/17. фебруара, напале су у селу Девчи четничку концентрацију и разбиле је. Код села Велике Плана партизани су 20 фебруара напали четнике у повлачењу и нанели им тешке губитке. Иста та партизанска групација, 3. бригада и Зајечарско-озренски одред, напали су 29. децембра увече бугарски гарнизон у Белољину и после жестоке борбе запленили 2 минобацача, 1 митраљез и 4 пушкомитраљеза.

После ове борбе Зајечарско-озренски одред продужио је за Јабланицу, где је 11. марта у селу Речици формирана од истога одреда

6. бригада. У међувремену је у Црној трави 4. фебруара 1944. године, у селу Јабуковику, формирана 5. јужноморавска бригада. У ствари, овде је направљена грешка. Основане су две шесте бригаде: Зајечарско-озренска и Врањско-косовска, формирана 8. марта у Трговишту. Ова бригада је касније постала 8, а Зајечарско-озренска 9.

Крајем фебруара 1944. године на слободној партизанској територији од Јастрепца до Кукавице, окупаторске снаге се налазе само у Лесковцу, Прокупљу, Куршумлији и Лебану. Ту су стационарани делови бугарске 27. дивизије. Уз пругу се налазе бугарско-немачка обезбеђења. Од партизанских јединица на овом терену су се налазиле 2, 3, 4. и 5, а касније и 6. бригада, 1. ЈМ, Јастребачки и Расински одред. Средином марта партизанске оружане снаге на овом подручју Србије цене се на преко 10 000 бораца. Поред бригада и одреда, на овом терену дејствују и поједине групе са специјалним задацима, Косовски батаљон, и три команде подручја (Топличког, Јабланичког и Врањског) чије су снаге, укључујући и команде места, бројале око 2 000 бораца. Тако је у то време на подручју од Западне Мораве и Црнога Тимока па на југ према Врању и Космету, с обе стране Јужне Мораве, већ била израсла јака партизанска војска, ослобођена сва територија сем градова, најужих појасева око пруга и појединих четничких упоришта, и створена народна власт у лицу народних одбора и војно-позадинских организација.

Главни штаб за Србију планира проширење дејстава у свим правцима из тих широких и снажних база. Црнотравске јединице оријентише на југ и исток. Тимочани добијају за правац свој крај, а јабланички и топлички партизани, поред разбијања честих непријатељских офанзива, окрећу се углавном према четничким базама у рејону Копаоника. Да би успешно могли извршити те задатке, 12. марта се ствара Оперативни штаб Јужноморавске зоне, који треба да руководи борбеним дејствима од Западне Мораве и Нишаве па на југ. У то доба се код свих већих партизанских штабова налазе савезничке војне мисије. Често им долазе и транспорти оружја. Оперативни штаб формиран је наредбом Главног штаба за Србију од 12. марта 1944. године. За команданта је одређен Риста Антуновић (данас члан ЦК СКЈ — народни херој) а за комесара Драгољуб Петровић.

Но и непријатељ не спава. На ту партизанску територију спрема се још од почетка марта велика офанзива. Са севера, преко Топлице, требало је да ударе четници, из Прокупља Немци и Белогардејски корпус, а из Лесковца и Лебана Бугари.

У почетку офанзиве на овом терену су се налазиле 2, 4, 5. и 7. бригада и 1. ЈМПО. Пошто је највећа опасност претила са севера од око 6 000 четника, то 2, 4. и Озренско-тимочка бригада полазе тим правцем, а 5. бригада и 1. ЈМПО заузимају положаје према Лесковцу и Лебану. Не чекајући да буду нападнути, 2. и 4. бригада, 17. марта увече, нападају истурене четничке снаге у селу Арбанашка и потпуно их разбијају. Било је 60 мртвих и 30 заробљених четника. Сутрадан

у планини Видојевачи 4. бригада разбија у сусретној борби јаке четничке снаге. Да би се осветио четнички командант Кесеровић напада после тога свим својим снагама. Али у одсудној бици 19. марта, четници су били потпуно разбијени и натерани у бекство. Њихов пораз је био велики.

После те битке, 26. марта, Главни штаб за Србију је формирао Штаб Јужноморавске зоне на место дотадањег Оперативног штаба јужноморавских бригада. Под његову команду су сад стављене 2, 3, 4. и 5. јужноморавска бригада, 1. и 2. јужноморавски одред, Јастребачки и Расински одред, као и све команде подручја и команде места на тој територији.

Белогардејски корпус из Прокупља запосео је 28. марта планински венац Бели камен — Пасјача где га је истога дана напала 2. бригада. После два дана 2. и 4. бригада заједно нападају ове немачке положаје. Остало је 20 мртвих Немаца, но и партизани су имали тешке губитке. Одмах сутрадан ове две бригаде су се код села Савинца обрачунале и са Бугарима.

У то време у Пусту реку стиже командант Главног штаба за Србију друг Стамболић.

После 3. бригаде на терен Расине је почетком априла 1944. год. дошла и 2. јужноморавска бригада. Концентрација 2. и 3. бригаде и Расинског партизанског одреда извршена је 12. априла у селу Ломници. Било је око 1 000 бораца. Циљ ове концентрације био је напад на најјаче четничке снаге у Жупи и Копаонику. Сем тога, требало је прихватити 2. и 5. дивизију, које су у то време водиле борбу на Ибру. Овај план је поремећен нападом Немаца и недићеваца на село Ломницу. Немачки мајор Винт формирао је експедицију са циљем да попали и опљачка ово село.

Оперативни штаб ове две бригаде послао је из Ломнице извиђачке патроле и Немци су ухватили једнога борца из патроле која је била упућена према Крушевцу. Ухваћени борац рекао је да у селу има свега 20 партизана. Верујући у то, Немци и недићевци су комотно ишли на село.

Партизани су се благовремено извукли на косе и пустили непријатеља да уђе у село. Колона од 700 Немаца ишла је правцем Крушевац — Голе Воде — Ломница, а колона са око 150 недићеваца долазила је правцем Крушевац — Велики Купци — Ломница. Треба напоменути да су се партизанске јединице из Ломнице и из села Буци извукле неопажено, оставиле непријатељу празан простор, а оне запоселе оближње надвишавајуће косе, затвориле прилаз према селу Буци и одсекле излаз из Ломнице према Киселој Води. Заједнички штаб је имао потпуно ситуацију у својим рукама. Он је имао тачна обавештења да са свог левог бока има преко хиљаду четника, са десног два бугарска батаљона, а испред себе велики број Немаца. Била је то, дакле, заједничка акција Немаца, Бугара, недићеваца и четника ДМ. Обе јужноморавске бригаде биле су бројно много слабије, али су се састојале од бораца вичних ратовању. А били су и добро наоружани.

Свака десетина је имала пушкомитраљез или лаки митраљез. Немачка јединица састојала се од тенкиста и авијатичара. То су биле елитне групе које су са источног фронта послате у Крушевац на опоравак. По неким ондашњим подацима, требало је да они учествују у десанту на Дрвар. На положајима које су запосели партизани владала је потпуна тишина. Кад се непријатељ дубоко увукао у село дат је знак за напад и партизани су без оклевања извршили силовит јуриш на Немце и недићевце. Борба се водила на блиским одстојањима. Партизански напад изведен је тако брзо и вешто да непријатељ уопште није могао да пружи организован отпор. Оперативни штаб је у борбу убацио и минобацаче. Непријатељ је потискиван према Киселој Води. Велики број њих је погинуо још у самом селу. Партизани су их гонили према набујалој Расини. Ту су се многи утопили. Видећи шта се дешава са Немцима, недићевци су побегли натраг. Бугари нису смели ни да приђу, остали су далеко на положајима иза села Дворане. Четници се ипак нису усудили да пређу Расину. Биланс ове борбе је поражавајући за непријатеља. Погинуло је 198 Немаца, од којих се у Расини удавило 48. Као плен партизанима је пало у руке 50 пушака, 6 аутомата и 14 пушкомитраљеза. На страни партизана погинуло је 6, а 7 је рањено.

Борба у Ломници је несумњиво једна од великих победа партизана на југу Србије. Пред њима су биле јаке непријатељске снаге, бројно двапут јаче. Јаче и по наоружању и опреми. Главнину њихову представљао је један јак, добар немачки одред. (Међу заплењеном опремом биле су читаве хрпе највиших одликовања мртвих немачких војника.) Но морални успех био је још далеко већи: дан је био леп, и цела Расина је гледала и слушала циновску борбу и немачку погибију на косама које се благо спуштају од Јастрепа према моравским пољима. Ипак треба истаћи зачуђујућу смелост (или лошу команду) Немаца који су, без обезбеђења, дубоко ушли у село које се налази поред реке, између две дуге, доминирајуће косе. Четврта бригада посела је једну, а 5. другу косу. Оне су на тај начин образовале клешта која су се доцније затворила и сасвим уништила Немце.

Бригаде су формиране и на десној обали Јужне Мораве, на подручју окупираном од Бугара. Тако је 4. фебруара од људства 2. ЈМПО формирана 5, касније 7. бригада, јачине око 550 бораца. На дан 8. марта у Трговишту је формирана 6, каснија 8. српска бригада. Ове бригаде су водиле честе и тешке борбе, особито у мартовској и мајској бугарској офанзиви. 6. бригада је 13. априла савладала бугарски гарнизон на Кривој Феји. Том приликом је заробљено 300 бугарских војника, и заплењено 280 пушака, 10 митраљеза, 20 аутомата и још много друге опреме и оружја.

У жеку мајске офанзиве, у селу Дарковце, од Косовског одреда и 150 бораца са терена Врања формирана је 12. маја Косовска бригада. После завршене мајске офанзиве, у селу Мирошевцу, формирана је 18. маја 12. српска бригада од бораца Бабичког одреда и Црнотравског војног подручја.

С пролећа 1944. године народноослободилачка борба проваљује као лавина. Ратна ситуација је врло повољна. Фронт са истока помера се великом брзином према немачким границама. Четници су били војнички разбијени. Компактно су се држале још једино гомиле оних који су крвавили руке. Простране територије су сада под партизанском влашћу. На њима више не раде само поједини одбори већ и велике антифашистичке скупштине које се спремају да граде државу и доносе законе. Ту више не ратују одреди и бригаде већ млада и снажна Народноослободилачка војска. На слободној територији већ се образују војни аеродроми где се спуштају савезнички авиони са транспортима оружја, а затим евакуишу рањенике. Народна власт формира болнице и школе, изграђује управни и судски апарат, решава економска питања, а нарочито питања обнове попаљене и порушене земље. Већ у лето 1944. године у Пусту реку стиже ПК и цео Главни штаб за Србију.

ФОРМИРАЊЕ ДИВИЗИЈА

Као израз нарасталих потреба долази и до формирања дивизија. Двадесетог маја 1944. год. у селу Гајтану, у Јабланици, формирана је 21. српска дивизија. Формирао ју је делегат Врховног штаба, Светозар Вукмановић Темпо. У њен састав су ушле 4, 5. и 6. српска бригада. За команданта је постављен Риста Антуновић, а за комесара Драгољуб Петровић.

На дан 20. маја јединице Главног штаба Србије налазиле су се у овом распореду: 21. дивизија са 4. и 6. бригадом у рејону планине Радан, а њена 5. бригада на Јастрешцу; 7. и 10. бригада биле су на десној обали Јужне Мораве; 8. бригада заједно са 3. македонском бригадом у Македонији; 9. српска бригада заједно са Нишким одредом у покрету ка источној Србији ради преношења дејства на територију источно од Мораве; 11. бригада је тек формирана у Јабланици.

Да би предухитрио намеравану офанзиву четника, а и да би их разбио у њиховим базама, ГШ за Србију је наредио 4. и 6. бригади 21. дивизије да нападну и ослободе од четника горњу Јабланицу. У борбама које су трајале од 20. до 28. маја ове бригаде су, уз учешће 10. и 7. бригаде 22. дивизије, разбиле четничке снаге Јабланичког, Јужноморавског и Вардарског корпуса и нанеле им тешке губитке, потеравши их са тог терена преко Мораве на рејон Бабичког.

22. дивизија је формирана наредбом Врховног штаба од 22. маја 1944. године. У њен састав су ушле 7, 8. и 10. црногравско-врањанска бригада. Командант је постао Живојин Николић, а комесар Василије Смајовић. Дивизија је имала око 2 000 бораца и била је наоружана пешадијским наоружањем. Имала је око 200 пушкомитраљеза. Као што је већ речено, на терен планине Кукавице прелазе само 7, 10. и 12. бригада, док је 8. бригада дејствовала на југу, око реке Пчиње. После разбијања четника у горњој Јабланици из састава ове дивизије одлази 7. бригада, а стављају јој се под команду 13. бригада и бугарска

бригада „Георги Димитров“. Одлуком Врховног штаба од 4. јуна 1944. године 22. дивизија је коначно оформљена и у њен састав су ушле 8, 10. и 12. бригада.

У међувремену је 11. српска бригада, ноћу 24/25. маја, напала аеродром код Лесковца и уништила 7 авиона, 32 камиона, хангаре, радионице. У тој борби погинуло је око 50, а заробљено 5 немачких војника.

По разбијању четника у горњој Јабланици, 21. дивизија је са две своје бригаде прешла 29. маја у Косаоницу. За то време се 5. бригада те дивизије кретала и борила по Расини и Топлици, а у састав дивизије стигла је 10. јуна.

У то време је формирана и 17. српска бригада.

На дан 6. јуна 1944. године формирана је 23 српска дивизија чији је штаб именован још 27. маја. Командант је био Радован Петровић, комесар Крста Филиповић. У састав ове дивизије ушле су: 7 (црнотравска), 9 (озренско-тимочка) и новоформирана 14. бригада чији су борци били поглавито из околине Ниша. Дивизија је бројала око 2 000 бораца.

Двадесет четврта дивизија формирана је 4 дана доцније. У њен састав су ушле: 11, 13, 15. и 17. српска бригада. Јачина дивизије у време формирања била је око 3 500 бораца. Командант је био Миле Ђаловић, а комесар Живојин Ђурчић.

Да би онемогућио велике операције окупатора против српских дивизија ГШ Србије наређује 10. јуна свим јединицама да одмах пређу у офанзиву на непријатељске гарнизоне, саобраћајне везе и истурене положаје.

Сутрадан, 11. јуна, ГШС доставио је потчињеним јединицама наређење ВШ да формиране српске дивизије носе бројне називе који су им одређени још 28. августа 1943. године. Тако су додаташње 1, 2, 3. и 4. српска дивизија преименоване у 21, 22, 23. и 24. дивизију НОВЈ. Једновремено са овим ГШС је извршио потребне припреме за формирање 18. и 19. бригаде које заједно са 16. бригадом образују нову, 25. дивизију.

ПОРАЗ ЧЕТНИКА

Двадесет и прва дивизија је ноћу 15/16. јуна са све три своје бригаде отпочела напад на јак и утврђени бугарски гарнизон у Блацу. Борба је непрекидно трајала 36 часова, а затим су се партизанске снаге, под притиском нових и снажних непријатељских појачања, повукле на падину Јастрепца. Непријатељ је имао тешке губитке. Само мртвих је било око 78.

Двадесет и прва дивизија је затим, 19. јуна увече, напала на јаке и утврђене четничке положаје на линији Црна шука — Пожар — Јаворац које је бранило око 2 000 четника. У тешким борбама које су трајале целог дана 20. јуна, дивизија је потпуно овладавала свим чет-

ничким положајима. Губици су јој били 16 мртвих и 26 рањених бораца, док су четнички били далеко већи.

Избијањем 21. дивизије на Копаоник четничке групације на југу Србије биле су потпуно разбијене и њихов командант, Кесеровић, шаље Дражи Михаиловићу на Равној гори хитне радиограме апелујући за помоћ. Четничка Врховна команда је, почетком јуна, у рејону Пецке код Ваљева, формирала четири групе јуришних корпуса, са намером да их упути ка Санцаку и Црној Гори ради учествовања у операцији „Драуфгенгер“ против јединица Другог ударног корпуса, тј. 2, 4. и 17. дивизије. Због овакве ситуације на југу Србије све ове снаге, место ка Санцаку и Црној Гори, упућују се 26. јуна усиљеним маршем ка Копаонику. Скретање ових јаким четничких снага са санџачког правца представља велико олакшање јединицама НОВЈ које су се тада тамо бориле. И не само то, него привлачењем на себе готово целокупне ударне снаге четништва Србије, партизанске јединице на југу су доста помогле јединицама из Санџака да се покрену и готово без борбе уђу у Србију. Оне су опет омогућиле да партизанске јединице са југа Србије, које су тада биле у тешкој ситуацији, пређу у контраофанзиву.

Општи напад све 4 групе јуришних корпуса четника на 21. српску ударну дивизију на Копаонику отпочео је, заједно са деловима разбијених четничких јединица са тог терена, 5. јула. У овој операцији, која је извођена под немачком командом, и названа „Трумф“, учествовала је и бугарска 27. пешадијска дивизија. У таквој ситуацији 21. дивизија се повукла на десну обалу Топлице.

У међувремену, током јуна и у првој половини јула, 22. дивизија је водила сталне борбе са непријатељем у долини Јужне Мораве. Ноћу 14/15. јуна напала је објекте у самом Лесковцу, а 18/19. јуна и објекте у Грделици. Иста дивизија је од 20. до 28. јуна, у рејону горње Јабланице, водила тешке одбрамбене борбе са јаким бугарским снагама потпомогнута артиљеријом, минобацачима и авијацијом. На дан 28. јуна ујутру Централна војна болница, са особљем и око 110 рањеника, коју је обезбеђивао Омладински батаљон 8. бригаде са око 240 бораца, немајући другог излаза, загазила је на територију коју су држале шиптарске фашистичке јединице, са намером да се пребаци у рејон Врања. Од целе те групације која је, заједно са болницом и рањеницима, износила око 500 партизана, стигло је после неколико дана, изнад Врања, свега око 100 бораца. Сви рањеници, лекари и болничко особље су изгинули.

У то време бугарске снаге су водиле офанзивне операције и против 24. дивизије у рејону горња Јабланица — Косаоница. Дивизија је све ово одбила и прешла у контранапад.

Ноћу 10/11. јула 1944. године на импровизирани аеродром код Косанчића, у Пустој реци, стигао је део Главног штаба за Србију са генералом Кочом Поповићем, који је од тада командант Главног штаба.

По наредби Главног штаба 23. дивизија пребацила се у источну Србију где је, у лето 1944. године, у низу великих и победоносних

борби, разбила и бугарске јединице које су покушале да јој се супротставе. Она је готово потпуно уништила и око 12 000 четника који су се прикупили из свих крајева да спрече њено надирање.

Двадесет друга дивизија се пребацује 9. јула на десну обалу Мораве, у рејон Запаља, где разбија и уништава остатке четничко-недићевске групације која се тамо преbacила после разбијања у горњој Јабланици.

ОПЕРАЦИЈА „ХАЛАЛИ“

Непријатељ наставља са извршењем свога операцијског плана „Халали“ за уништење партизанских јединица на југу Србије. Са оригиналним планом се не располаже али се, из груписања непријатељских снага и њиховог каснијег дејства, може закључити да је њиме предвиђено да се двоструким обухватним маневром из ширег рејона Косаонице и Лесковца затворе клешта око партизанских снага, а потом их концентричним наступањем принудити да приме одсудну борбу или их набацити на стару српско-турску границу. Затим их, такозваним „прочешљавањем“ целе те територије, уништити. За извођење овога плана биле су ангажоване следеће четничке снаге: 4 ГЈК, 2. косовски корпус, Расинско-топличка група корпуса као и остаци јужноморавске групе четничких корпуса. Исто тако учествовала је и бугарска 27. пешадијска дивизија, немачки 5. полицијски пук за осигурање комуникација, и 2. батаљон немачког 1. добровољачког полицијског пука. Јужна група Српског добровољачког корпуса, заједно са 2. батаљоном 12. тенковског пука, имала је да предузме операције од Лесковца и Мораве. На тај начин, поред група и јединица које су затварале рејон на коме су се изводиле операције, Немци су учествовали са 3—4 хиљаде војника и 30 тенкова. Укупна снага непријатеља у тој операцији је износила око 40 хиљада људи.

Операција „Халали“ започела је са свих страна 19. јула, и то на три дивизије НОВЈ: 21, 24. и 25. У низу тешких одбрамбених борби непријатељ је успео да ове јединице потисне на стару српско-турску границу и да их доведе у тежак положај. Врховни штаб који је будно пратио ову ситуацију наредио је 2, 5. и 17. дивизији да из рејона Андријевице пођу усиљеним маршем према Косаонику.

Међутим, јединице ГШ Србије и саме предузимају противудар, одбацују непријатеља и понова запоседају слободну јабланичко-топличку територију да би се 9. августа у рејону Куршумлије састале са снагама НОВЈ из Санцака.

То је била последња непријатељска офанзива на подручју југа Србије, од планине Кукавице до Јастрепца. Мање партизанске јединице које су остале да крстаре тим тереном имале су, углавном, дужност чишћења терена, омогућавање мира и реда као и изградњу народне власти и нове државе. Све веће јединице концентришу се према северу, ка Београду и Загребу, за коначну борбу за ослобођење.

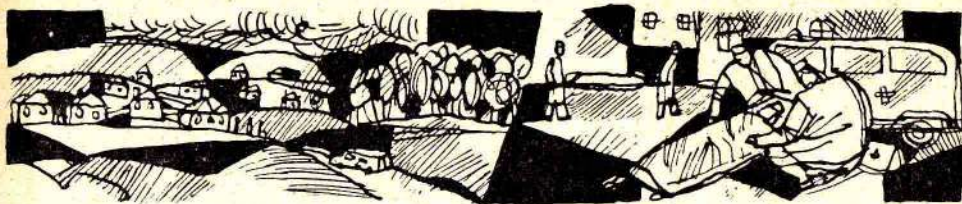

Жестоке борбе воде се у то време и на десној обали Јужне Мораве, од Пирота па све до Пчиње и Козјака. Воде их јединице 22. дивизије против јаких бугарских снага, рушећи железничке комуникације у долини Јужне Мораве. Почетком септембра снаге 22. и 24. дивизије ослобађају у долини Јужне Мораве све од Бујановца до Грделице. Па и само Врање, као први ослобођени град на југу Србије, пада у руке партизана 7. септембра. На тај начин Немцима је потпуно затворен овај веома важан правац за одступање на север. Они се сада упућују према Косову и долини Ибра. То је убрзало ослобођење остале територије и градова на југу Србије.

Др МИЛИВОЈЕ ПЕРОВИЋ

ОПШТИ ПРОБЛЕМИ ЗДРАВСТВЕНЕ СЛУЖБЕ У РАТУ¹⁾

Атомско оружје се сматра као доминантно оружје евентуалног будућег рата. Према њему се подешавају тактичка правила, реорганизују сви видови оружаних снага и у земљама које имају атомско оружје и у земљама које га немају. На основу претпоставке, а и независно од ње, да ће атомско оружје бити главно оружје евентуалног будућег рата спроводе се и систематске припреме цивилног становништва ради самозаштите и ради потпуне мобилизације свих снага за вођење рата.

Поставља се питање: где је место и каква је улога данашњег здравственог радника у тим припремама, како изгледају задаци савремене здравствене службе са гледишта атомског рата и какве су могућности за извршење тих задатака?

Треба одмах рећи да се о задацима, проблемима и тешкоћама који могу проистећи из евентуалног атомског рата данас много више зна него о могућностима како да се ти проблеми реше. Зна се, додуше сасвим уопштено, да су задаци огромни и да жртве које проузрокује атомско оружје далеко надмашују снаге којима располаже савремена медицина. У светској дневној штампи има знатно више чланака који говоре о разорном дејству атомског оружја неголи написа о извесним реалним могућностима како да се томе дејству донекле одоли, односно како да једна земља преживи атомски рат. Такво обавештавање је једнострано, застрашујуће и одговара, објективно, интересима великих сила.

Треба сагледати и другу, слабу страну атомског оружја.

Пошто све у природи има две међусобно опречне стране, које треба увек једновремено пратити, то и овом питању треба прилазити на двојак начин: увидети јасно опасност, не допустити илузије, али

¹⁾ Чланак је објављен у књизи *Од нас зависи* и као један од најбољих радова из области војне теорије награђен од Државног секретара за послове народне одбране поводом 22. децембра 1961. године.

у исто време тражити и могућности како да се опасност избегне и надвлада. Не сме се једнострано разматрати а камоли апсолутизирати ни једна страна. Треба откривати релативности, ограничености, слабости и пукотине у савременом наоружању, тј. откривати могућност за наш рад и у евентуалном атомском рату.

Дужни смо рећи да би атомски рат био страшан, чак катастрофалан по човечанство, и да су наша средства заштите много слабија од уништавајућег дејства атомског оружја. На тој истини ми и мобилишемо масе против рата. То је политичка страна питања. Али уопредо са таквом делатношћу ми смо не мање дужни да учинимо све како би се евентуални такав рат, до којег би дошло не нашом кривицом, могао преживети. Све наше одбрамбене припреме значе у исто време кочницу за избијање рата уопште, дакле, оне делују у обрнутом смислу од оних припрема које се данас чине у неким великим земљама.

Може ли се нешто учинити у одбрани од атомског рата данас?

Немогућно је на ово питање дати апсолутан и безуслован одговор. У апсолутном смислу речи — заштита је немогућна, али у условном смислу — заштита је могућна.

Када кажемо „условно“, онда то значи да је одбрана од атомског рата могућна:

— ако се правилно сагледа физиономија будућег рата, све релативности и слабости атомског оружја;

— ако бранилац одабере такву тактику и стратегију које паралишу тактику и стратегију оних који имају атомско оружје, односно које неће допустити да нападач зада поражавајуће ударце браниоцу;

— ако се народ благовремено припреми за такву тактику, ако је прихвати и буде спреман да је спроводи, ако буде наоружан јединственом вољом да се брани.

У случају да ти услови изостану, атомско оружје би доиста могло задобити својство апсолутног оружја. Уосталом, ако би ти услови изостали, онда би се сваком оружју, па чак и праћки, могло приписати својство апсолутног оружја.

Полазна основа нашег размишљања и наше делатности треба да буде познавање елемената савремене војне науке. Ако се жели приступити разрази једног програма организације здравствене службе у рату, или научно-истраживачког рада за потребе одбране, или програма наставе са гледишта народне одбране, онда нема никакве потребе да се тај програм „замисља“ или „измишља“. Уместо тога треба упознати модерну ратну технику, динамику савременог рата и све последице које такав рат проузрокује на живој сили и материјалу, па ће се сами по себи наметнути адекватни радни програми, без икаквих одлука донесених а priori.

Одувек су ратни санитет, његова доктрина и његова тактика били резултанта два основна фактора: с једне стране је деловао *војни фактор*, који се састојао у степену наоружања и другим војним чиниоцима, у стратегији и тактици рата, а, с друге стране, постојао је *медицински фактор*, који се састоји у поседовању и познавању адекватне медицинске технике и у овлађивању њоме. Војни фактор

поставља пред нас задатке, а медицински омогућује извршење тих задатака. Војни фактор је одлучујући за нас, он најчешће одређује какви ће бити наши медицински поступци у рату. Ти поступци не зависе само од нашег медицинског знања и резоновања. Медицинске методе које ћемо одабрати за рат, одлуке како ћемо и где оперисати рањенике — све то зависи, пре свега, од одређене тактичке ситуације и од карактера и физиономије рата уопште. На жалост, ова елементарна истина се често заборавља, а у ствари она треба да буде идеја водила читавог нашег рада. Пошто се војни фактор стално развија и често мења (и то на свим степенима: почев од стратегије и тактике па до конкретне тактичке ситуације одређеног дана и часа), то је неизбежно да се мењају и наши медицински поступци у сваком поједином рату (медицинска доктрина) без обзира на сталне промене у самој медицини.

Сва вештина руковођења у ратном санитету уопште, нарочито вештина хируршке тактике у рату, састоји се у благовременом прилагођавању медицине законима рата уопште и свакој тактичкој ситуацији понаособ.

Само тако, својим прилагођавањем ратној ситуацији, медицина може доћи уопште до изражаја у рату. Зато нема ничег штетнијег од ригидног академизма, тј. ако би се ка стварању ратне медицинске доктрине пошло једино са позиције такозване „чисте“ медицине и њених мирнодопских начела и достигнућа. Када се у рату одлучујемо за ову или ону медицинску методу, поступак, тактику итд., када оцењујемо вредност неке методе, онда ћемо кобно погрешити ако ту методу и њене резултате оцењујемо апстрактно и изоловано од конкретне војне ситуације у којој је она била примењена. Само у светлости одређене оперативне ситуације можемо мирније савести рећи: ова метода је добра, а она је лоша. За разне облике ратовања постоје и различите хируршке доктрине. За разне оперативне ситуације постоје и различити хируршки поступци.

Ове истине подробније смо изложили у уџбенику „Ратна хирургија“. Подсећамо на једну шему која је тамо приказана, а која илуструје однос између тријаже, евакуације и лечења. Ове три радње су у непрекидном динамичком односу, а на све три заједно делује, скоро као „vis major“, још један фактор — оперативно-тактичка ситуација. У разумевању тих односа лежи главни услов за успешно организовање хируршког рада у рату.

Да бисмо приказали коликом снагом војни фактор утиче на наше медицинске одлуке, поступке, методе и на резултате ових метода, навешћемо неколико поучних примера.

Први пример се односи на еволуцију доктрине о лечењу пробојних повреда у трбух за време првог светског рата. У првим месецима рата 1914. године Французи одступају пред Немцима. Иако су Французи већ раније били ватрене присталице активног хируршког лечења трбушних повреда (већ 1890. године је проглашен афоризам: „Pas de salut pour un blessé du ventre sans laparatomie“²⁾, ипак нису

²⁾ Једини спас за трбушног рањеника јесте операција.

могли остварити ту замисао, него су, у тој маневарској фази рата, примењивали конзервативно лечење. Тек после битке на Марни, када се фронт усталио, прешло се на доктрину активног хируршког лечења трбушних повреда. А када су Немци, већ пред крај рата, 1918. године, извели своју последњу офанзиву и узбуркали читав фронт, опет се морало прибећи конзервативном лечењу.

Други пример. У другом светском рату хируршко лечење трбушних повреда усвојено је у свим армијама као владајућа доктрина, и то зато што су транспортна средства била већ толико усавршена и обилна да је хирургија могла пратити маневар трупа, а допрема рањеника до позадинских хируршких установа била је благовремена и поштедна. Сем тога рањеници су тада у хируршким установама могли, после операције, мировати колико је то било потребно. У другом светском рату, још је постојала доста стабилна позадина. Резултати су били врло добри: смртност од трбушних повреда спала је на 30—40%. Како се могу објаснити ови резултати? Да ли су они последица побољшања само хируршке технике или последица још неких других фактора? Ево шта каже о томе, на пример, једна од савремених британских инструкција:

„Ови рањеници могу умрети упркос хирургије. Постооперативни морталитет у VIII армији (други светски рат) износио је 40%, а касније је снижен и на 30%. Али за ово побољшање мање дугујемо оперативној техници него осталим факторима као што су: гастроинтестинална сукција, интравенска исхрана, хемотерапија, антибиотици, трансфузија, анестезија и постоперативно мировање 10 до 14 дана“.

Све набројане мере (сукција, антибиотици, трансфузија итд.) у ствари су — конзервативно лечење. Дакако, на савременој висини, знатно ефикасније него што је то било у првом светском рату. То значи да је, према мишљењу британских хирурга, судбина рањених у трбух зависила више од издашних средстава конзервативног лечења и од тактичке ситуације (мировање после хируршке интервенције) него ли од бриљантно изведене хируршке технике. Ово искуство, које се, уосталом, тачно поклапа са нашим искуствима из народноослободилачког рата, допушта да извучемо далекосежне закључке и за наш будући рат.

Трећи пример. Добро ће нам доћи и искуство француског хирурга Фавреа. Фавре наводи две различне тактичке ситуације које су довеле и до сасвим различних резултата при истоветном лечењу трбушних повреда за време рата у Индокини. Кад су оперисали рањене у трбух у Сајгону, под мирнодопским условима, тј. када су рањеници после операције могли остати на месту, резултати су били врло добри. Када су и ст у хируршку екипу послали из Сајгона на бојиште, на којем се водио изразито маневарски рат против партизанских снага Вијетнама, резултати су били катастрофални зато што се рањеници, после хируршке интервенције, нису могли задржавати на лицу места, већ су морали бити транспортовани далеко на југ.

Четврти пример. Наши хирурзи, и сви ми остали лекари, ишли смо у народноослободилачки рат 1941. године са концепцијом: пенетрантне повреде трбуха треба што пре оперисати. Принцип — неоспорно правилан за сваки мирнодопски случај, за већину ратних случајева ако је реч о фронталном начину ратовања, на добрим комуникацијама, са погодним транспортним средствима и са стабилном позадином. Придржавајући се овога принципа као догме, ми смо настојали да оперишемо сваког војника рањеног у трбух, по сваку цену, без обзира на конкретну оперативно-тактичку ситуацију. А ова ситуација је у већини случајева и углавном, све тамо до успостављања фронта у Срему, била изразито неповољна за такве рањенике: непосредно после хируршке интервенције рањеник је стављен на носила или чак на коња и проводи је сате и дане у теобним покретима, без стручне неге и неопходног конзервативног лечења. Разумљиво је да су резултати били већином катастрофални упркос томе што је хируршка помоћ указивана благовремено, захваљујући мобилним хируршким екипама и хирурзима који су били и ваљани и пожртвовани. Још једном се показала тачном изрека да је „сваки транспорт крадљивац и најбољег хируршког успеха“ (Старлингер). Све су то одвећ позната искуства, па она, само по себи, не изазивају никакво чуђење. Право је, међутим, чудо у томе са коликом смо упорношћу и тврдоглавошћу спроводили један теоретски правилан принцип („правиан“ само када се узме сам за себе, апстрактно, једнострано, уско медицински, одвојено од живе ратне стварности — дакле, на један апсурдан и ненаучан начин!) иако нам је пракса сваког дана говорила: људи, зар не видите да вам трбушни рањеници после операције умиру, зар не видите да међу неоперисаним има и преживелих? Заиста, многи међу нашим ратним друговима добро се сећају да је не мали број трбушних рањеника, у условима сталног покрета, преживео и преболоо повреде и без операције, често баш зато што није био оперисан.

Ако је, дакле, реч о трбушним повредама, онда не смемо при сваком начину ратовања и у свакој ситуацији упорно инсистирати на њиховом лечењу оперативним путем. У интересу је рањеника да се, у одређеним ситуацијама, примени конзервативно лечење. Могли бисмо целокупно искуство у лечењу трбушних повреда свести на ове три формуле:

— повољни ратни услови + операција = М (одређени морталитет);

— лоши ратни услови + операција = 2 М;

— лоши ратни услови + конзервативно лечење = 2 М (не 3 М, него опет 2 М!).

Пети пример ће исто тако послужити илустровању елементарног закона — да једно медицинско начело (доктрина) показује своју праву вредност само кад се суочи са ратном стварношћу, и ако се прилагоди одређеној тактичкој ситуацији. То је случај са примарним шавом ратне ране. У сваком удбенику ратне хирургије истиче се да је опасно примарно сашивати ране у ратним условима, иако је то

стандардна метода лечења мирнодопских рана. Па ипак су млади британски хирурзи приликом агресије на Египат 1956. године, и поред свих искустава из другог светског рата, прионули на примарно сашивање ратних рана! Имали су, дабоме, врло рђаве резултате. И овај пример нам говори да оно што је добро у миру и на клиници не мора бити добро и у рату. Исти пример показује и то колика је моћ мирнодопских навика и како могу бити упорни рецидивни старих грешака упркос свих искустава и упозорења.

Све ово значи да у рату нема апсолутно добрих ни апсолутно лоших медицинских метода. Један те исти метод може у једној ситуацији дати врло добре резултате, а у другој — сасвим супротне. У рату ће понекад донети више користи војсци и рањенику неки „застарели“ и „примитивни“ поступци неголи разни „савремени“ и „савршени“ ако се ови не могу уклопити у оно што се назива ратном ситуацијом.

Ево зашто је неопходно да сваки здравствени радник, који озбиљно размишља о својој ратној улози, упозна војни фактор, елементе савремене војне науке и позорницу на којој ће деловати.

САВРЕМЕНО НАОРУЖАЊЕ

Сведоци смо убрзаног развоја ратне технике после другог светског рата. Три су доминантне његове тековине после рата: атомско оружје као израз огромног повећања ватрене моћи; ракете као израз огромне могућности домата ватре; електроника као израз могућности вођења и управљања (скретања) ватре.

Тактичка својства и ефекти атомског оружја на живу силу и материјал довољно су већ описани у литератури.

Корисно је да укажемо само на неке опште закључке о том оружју.

Прво, атомско оружје је средство за масовно и тренутно уништавање живе силе и материјала. Оно је типични израз огромног и све убрзанијег пораста ватрене моћи у еволуцији ратне технике. Тако, на пример, најтежа бомба која је била употребљена из ваздуха 1918. године није прелазила 1 000 кг. Године 1945. неатомске бомбе су имале до 20 тона. Значи, у раздобљу између првог и другог светског рата ватрена моћ је порасла за свега 20 пута. Међутим, крајем 1945. године, с појавом атомске бомбе, која одговара јачини 20 хиљада тона експлозива, ватрена моћ се повећала за 1 000 пута. После 1945. године она се повећала за 1 000 000 пута, и то повећање иде теоријски и практички ад infinitum.

Према званичним америчким подацима, хидрогенска бомба из 1954. године имала је снагу од 20 мегатона, а разарање услед топлотног и ударног таласа простирало се на територији од 120 км² (круг полупречника око 6 км). Уништавајуће радиоактивно дејство на живу силу простирало се на територији од 17 000 км², а можда и више.

Друго, циљеви атомског оружја могу бити: саобраћајни чворови, индустријски и административни центри, аеродроми, базе и складишта, атомске базе, рампе за ракете, командна места и центри везе, утврђења и чворови одбране, концентрације трупа (досад се узимало начелно величине батаљона и веће, а сад већ и чете па и мање). Као што се види, скала „рентабилних“ циљева се проширује из године у годину.

Треће, атомско оружје је могућно употребити и у нападу (пробој утврђеног појаса) и у одбрани (нарочито за запречавање теснаца, прелаза и појединих ограничених зона).

Четврто, атомско оружје има изванредно морално-психолошко дејство на војску и становништво, мада је то дејство релативно — зависи од степена обучености и од висине општег морала војске и становништва.

Пето, дејство и употреба атомског оружја зависе од земљишта (конфигурација и геолошки састав), од времена (ветрови, киша, магла, видљивост итд.) и, најзад, од стратегије и тактике противника.

Ракете представљају засада највиши домет вековне човекове тежње да што даље добаца своје оружје (праћка — катапулт — пушка — топ — интерконтиненталне и космичке ракете).

Електроника отвара битно нове могућности за употребу оружја. Данас је могућно управљати ватром (пројектилама) много прецизније него икада раније. Помоћу електронике човек може чак пркосити гравитацији и метеоролошким условима.

Помоћу електронских уређаја данас је могућно посматрати циљеве на великој даљини, могућно је осматраће ноћу, могућно је навођење ракета и противавионских граната на циљеве, могућна је слепа навигација и слетање авиона.

Велике услуге у извиђању чини термогониометрија (регистравање топлотних зрака које одаје непријатељева техника).

Атомско оружје није једино ратно средство које приморава здравствене раднике да озбиљније размишљају о својим задацима у евантуалном рату.

Атомско оружје је убрзало и развој конвенционалног наоружања, тако да је, због појаве атомског оружја, али и независно од њега, дошло до бржег усавршавања и самог конвенционалног оружја. Као резултат тог процеса долази до застаревања појединих модела конвенционалног оружја, али конвенционално наоружање у целини не застарева и не одбацује се, него се непрекидно усавршава. Одатле неке војске извлаче ове закључке:

— прво, атомско оружје није једино ни апсолутно оружје будућег рата. Оно је само доминантно оружје. Атомско оружје не може постићи потпуни ефект без конвенционалног оружја. Једно и друго се узајамно допуњају. На појединим правцима и у појединим ситуацијама биће могућно употребити само конвенционално оружје, а не и атомско;

— друго, конвенционално оружје се толико развило и усавршило да већ оно само изискује крупне коректуре у начину ратовања. Ако би се ратовало и самим конвенционалним средствима, требало би ратовати на нов начин, другачије него што је то било у другом светском рату;

— треће, свака земља и војска, без обзира на то да ли има или нема атомско оружје, мора се организовати и поставити према својем противнику онако како то захтева атомски рат. Упоредо са тим она мора тежити да са стране и што потпуније искористи своје конвенционално наоружање, приморављујући и противника да се што више служи конвенционалним наоружањем.

Према томе се сматра да ће у евантуалном будућем рату доћи до комбинаване употребе атомског и конвенционалног наоружања.

Пешадија остаје и даље основни и незаменљиви род војске под условом да је здружена са осталим родовима, нарочито артиљеријом и тенковима. Огромно је повећана њена ватрена моћ захваљујући аутоматској пушци, ручном бадачу, бестрајном топу, који је веома лак и подесан за маневар и кретање на сваком земљишту, и здруживању пешадије са артиљеријом и тенковима. Као резултат тог процеса дошло је до бројног смањења појединих пешадијских јединица, али, у исто време, и до повећања ватрене моћи. Бројно стање пешадије после првог светског рата, а нарочито после другог светског рата, смањено је готово два пута, али се ватрена моћ повећала готово десет пута. Једна дивизија у првом светском рату имала је око 20 000 људи, а савремена дивизија има око 10 000 — 12 000 људи. У првом светском рату једна аустријска или српска дивизија могла је да избаци у минути 4 000 кг челика, у другом светском рату дивизија је избацивала 15 000 кг челика у минути, а данас неке савремене дивизије могу избацивати 30 000 — 80 000 кг у минути (не рачунајући атомску ватрену подршку).

Затим, повећана је покретљивост и маневарска способност пешадије тиме што је смањена лична опрема борца, захваљујући моторизацији, транспортерима на гусеницама, транспортној авијацији итд. Резултат тога јесте већа способност

кретања ван друмова, могућност ваздушних десаната већих здружених јединица које на „великим фронтovima“ могу ићи до величине корпуса, па и армије. Ово отвара огромне оперативне могућности за нападача тиме што може извршити и „вертикални обухват“, заобићи или прескочити одређене одбрамбене линије браниоца.

Ваздухопловство. Развој ваздухопловства је у знаку све већег повећања брзине и висине лета. Класичне бомбе допуњују се ракетама и атомским бомбама. Велики транспортери и хеликоптери омогућују савлађивање беспутног и планинског земљишта. Има хеликоптера који могу у једном потезу понети 40 рањеника на носилима.

Оклопне јединице. Значај оклопних јединица је велик и у сталном је порасту, прво, зато што се њихова ватрена моћ повећава и, друго, зато што је челични оклоп извесна заштита против радијације и радиоконтаминације, тако да оклопне јединице омогућују савлађивање управо критичне фазе напада, тј. прелажење преко контаминираних просторије која је била под ударом атомске експлозије.

Инжињерија ће имати веома велике задатке у будућем рату нарочито у погледу заштите трупа, а то је омогућено захваљујући све већем њеном механизовању. Данашња средства (моторни плугови) омогућују да једна дивизија укопа своје људство и технику за 1—2 дана. Раније је за ово требало 10—30 дана.

Биолошка средства. Непотребно је предсказивати и нагађати да ли ће доћи до употребе биолошких средстава у евентуалном будућем рату. За нас је много важнија чињеница да је употреба тих средстава у ратне сврхе могућна. Биолошка средства служе такође за масовно уништавање (употреба у стратегијске сврхе). Њихова производња је јефтина. Врло је тешко утврђивање напада; нарочито ће то бити тешко за земље и војске са заосталом хигијенском службом, које већ у мирно доба имају епидемијска жаришта. Одбрана од биолошког рата заснива се на што широј мрежи здравствене службе и, нарочито, на што широј мрежи превентивних установа (покретне бактериолошке лабораторије, превентивне вакцинације становништва, чврста евиденција кретања заразних болести, залихе антибиотика и инсектицида итд.). У свим земљама су у току врло жива истраживања у вези са проблематиком биолошког рата.

Хемијска средства. Модерни бојни отрови су, барем они за које се зна, исто тако средства огромне уништавајуће моћи. Нервни бојни отрови из такване групе трилона (сарин, табун и соман) имају огромну токсичност и тренутно дејство. У току су врло жива истраживања и у правцу заштите и у правцу изналагања нових средстава.

СТРАТЕГИЈСКЕ И ТАКТИЧКЕ КОНСЕКВЕНЦЕ

Одувек, откад се човечанство служи ратовима као средством за решавање својих противречности, фактори стратегије су били: човек, материјал, простор и време. Током историје се мењала само њихова специфична улога и њихов узајамни однос, али су они увек трајно деловали као целина. Сада је потребна кратка анализа њихове данашње улоге са гледишта оваквог наоружања које је претходно у кратким потезима описано.

Човек. Посматрано у оквиру појединих јединица, количина живе силе стално се смањује и замењује техником. За то је довољно убедљив пример старе дивизије (20 000 људи) и нове дивизије (10 000 људи). Но, с друге стране, у склопу рата као целине, огромно су повећане потребе за живом силом. Повећање потреба за живом силом је последица:

— сталног пораста интензитета губитака из једног рата у други услед пораста интензитета ватре;

— све већег ангажовања људи, читавих народа, у рату, како у разним дејствима оперативне армије тако и у ратним дејствима у позадини, на територији („територијални рат“), а исто тако и све већег ангажовања људи у ратној производњи. Екстензитет ратних дејстава стално се повећава и у националном и у међународном мерилу (свенародни рат и глобални рат);

— непрекидног пораста перманентности рата. Док су ранији ратови имали фазе дужих затишја и предаха, у савременим ратовима те фазе се испреплићу и ратна дејства постају све више непрекидна.

Општи закључак из свега овог јесте да је значај живе силе, као стратегијског фактора, огромно порастао и што се тиче квантитета и што се тиче квалитета. За нас је нарочито важно да имамо на уму да савремени рат изискује од људи огромне физичке напоре, високе способности за самостално и брзо реаговање. Тражи се висок борбени морал који се заснива на политичкој свести о праведности одбране и на обучености сваког човека, сваког грађанина, о природи и својствима савременог наоружања, о начину његове употребе и заштите од њега.

Свакако да постоји привидна супротност између савремене ратне технике и живе силе. Посматрано у уским оквирима, савремена ратна техника смањује потребу за живом силом, али посматрано у целини, потребе за живом силом стално се повећавају. Ова противречност, као што је познато, завела је неке војне теоретичаре из западних земаља и они су, једно време, стајали на гледишту да ће будуће армије бити „мале армије“ и да ће се моћи ратовати „притиском на дугме“. Такве концепције показале су се утопијом оног тренутка кад је и супротни војни блок овладао атомским наоружањем.

Материјал. Значај материјала огледа се у две основне поставке које проистичу из савремене ратне технике:

— прво, савремена ратна техника омогућује да сваки материјал противничке земље буде изложен ударцима;

— друго, готово свако материјално средство једне земље може бити драгоцено у рату ако се правилно и рационално употреби. Тотални рат тражи тоталну мобилизацију материјалних средстава.

Премоћ у ратној техници (материјалу) није апсолутан услов победе. Према томе ни утакмица у наоружавању није ни могућна ни целисходна за мале земље. Оне не могу издржати трку у наоружању и не могу тражити решење свог опстанка искључиво у ратној техници (што је уосталом погрешно и неостварљиво и за велике земље). Мале земље треба да траже решење, поред осталог, у одговарајућој стратегији и тактици које ће бити адекватне њиховим условима, њиховој материјалној моћи. Сматра се да довољна маса лакше ратне технике, уз одговарајућу тактику и, разуме се, на одговарајућој морално-политичкој основици, може у знатној мери надокнадити недостајање модерног атомског наоружања и умањити техничка преимућства противника. Једна дивизија, под одређеним условима, вреди више него једна атомска ракета или неколико таквих ракета. Аналогно томе, и за санитарску службу можда више вреди 10 000 завоја неголи један апарат за ендотрахеалну анестезију, иако су та два предмета у финансијском смислу еквиваленти.

Простор. Улога и вредност простора у савременој стратегији битно се мењају. Раније је позадина имала скоро апсолутну вредност. Данас, међутим, класична позадина практички ишчезава. Разлике између фронта и позадине се осетно смањују, а понекад и бришу, позадина се потчињава општој динамици рата и постаје тотално ратно поприште и у пасивном и у активном смислу речи. У пасивном смислу зато што свака тачка позадине може теоријски бити досегнута ватром противника. Али не само то. У евентуалном будућем рату читава позадина мораће постати активан фактор борбених дејстава, у најмању руку зато што ће она, поред оперативне војске, морати активно да се успротиви разноврсним дејствима непријатеља, да се сама брани од њих.

Нема више простора који би био „сигуран“, у класичном смислу, од непријатељеве ватре. Међутим, треба одмах рећи да свака тачка позадине може под одређеним условима бити претворена у „сигурну тачку“. О томе ће још бити речи касније.

Свака тачка територије има данас стратегијски значај. Класични стратегијски правци губе свој некадањи значај. Савремена стратегија се клони стварања такозваних стратегијских тежишта, тј. стварања једне одређене просторије на којој је концентрисана главнина материјалних и људских резерви. То се настоји да избегне тако што се стратегијско тежиште распоређује на што већи број мањих „стратејских тежишта“.

Ворба се прихвата на читавој дубини и на читавој ширини државне територије.

Несигурност позадине изискује да она буде што је могућно више растресита, да буде „неодређена“, да се не зна где је позадина, а где бојиште. На тај начин могуће је несигурну позадину претворити у релативно сигурну. Могућно је, дакле, очекивати да ће позадина и у будућем рату наставити своју егзистенцију, али на сасвим нов начин.

Из свега произилази да простор, као стратегијски фактор, није изгубио своју вредност нити постоји његова апсолутна криза. Постоји релативна, заиста озбиљна, криза простора, али се она може компензирати. Постоји апсолутна потреба за децентрализацијом државне управе, постоји потреба за осамостаљењем појединих области које би биле оспособљене за самосталну одбрану сопственим снагама и средствима. У прилог томе навешћемо и мишљење немачког генерала Мезијера (Maizière). Мезијер разматра последице које атомско наоружање проузрокује у стратегији. Он каже да савремена техника све више и више централизује, све више повезује разна удаљена подручја и да се руковођење из центра све више намеће као искушење, као мамац на који људи врло лако могу налетети. Међутим треба погледати и другу страну проблема:

„У наше атомско доба мора се рачунати с тим да ће централа и везе са централом убрзо испасти из строја. Морају се, дакле, створити такве области које ће бити у стању да воде рат децентрализовано, али са свим потребним овлашћењима. Другим речима, морају се унапред у савезним компетенцијама (мисли се на Савезну Републику Немачку — прим. Г. Н.) створити сви услови за вођење одбране централно, али у исто време предвидети да неке компетенције буду пренесене на ниже власти и да ове буду оспособљене да функционишу у случају кризе. То се тиче подједнако војске као и цивилног сектора. У оваквом решењу видим једини пут за такву ратну организацију која би одговарала захтевима модерног рата“.³⁾

Без обзира на цитирано мишљење, наше је уверење да децентрализовани систем има извесна значајна преимућства и пружа неке основне услове да се издржи један рат савременог типа. Разуме се, није све у „условима“. Није све у децентрализацији! Децентрализација само омогућује да се на најширој основи развије плански рад на проблемима народне одбране, а за то је неопходна непрекидна и свесна активност људи, повезана јединственом концепцијом. Могућност треба стално претварати у стварност.

Време. Фактор време је исто тако претрпео неке значајне промене. Он је постао веома критична вредност. Савремена техника га скоро „престиже“ и „уништава“. Утолико и вредност времена све више расте, и тешко ономе ко га изгуби. Савремена техника омогућује да се ратне агресивне припреме изврше у дубини државне територије, веома брзо и у довољној тајности за време мира. Постоје техничке могућности за изненадно отпочињање рата без свих формалних и процедуралних аката. Сматра се да је за отпочињање ратних дејстава потребно данас: за авијацију 4 сата, а за напад ракетама 2 сата. Из тога се види како су огромне могућности за постизање изненађења. Темпо офанзивних операција исто тако је нагло порастао. У првом светском рату просечан темпо износио је 10 км дневно, у другом светском рату 50 км, а сматра се да ће у евентуалном будућем рату тај темпо износити три пута више, тј. око 150 км дневно. Из овога се види огроман значај почетног периода рата. Почетни период рата може бити судбоносан за једну земљу. Према томе се и спремност за одбрану мора испољити у пуној мери већ првих дана рата, јер они могу бити одлучујући.

Из свега досадашњег следи општи закључак: будући рат биће тоталан у погледу ангажовања живе силе, тоталан у погледу простора, тоталан у погледу материјала и тоталан у погледу времена (непрекидан и без предаха).

Прво, и основно, што карактерише будућа оперативна дејства јесте велики пораст офанзивне моћи, ватрене моћи и могућности маневра. Свака одбрамбена линија може се данас разбити, заобићи или прескочити. Све то,

³⁾ General de Maizière: Der Einfluss der modernen Waffen auf die Kriegsführung, *Wehrwissenschaftliche Rundschau* 1958/1.

међутим, не значи да постоји апсолутна криза одбране. Може се говорити о кризи утврђених одбрамбених линија, али не и о кризи одбране.

Друго, операције ће имати веома динамичан карактер. Захваљујући мотомеханизованим јединицама и ваздушним десантима могући су нагли про-дори у дубину противника.

Треће, фронтови су изломљени и испретурани. Доћи ће до узајамног испреплитања противничких снага уз изразито дејство на бокове и позадину. Савремено бојиште задобија све више облик шаховске табле. „Борба у окру-жењу“, коју ће водити мале, „изоловане“ јединице, постаће нормалан вид борбених дејстава.

Из овога следе и одређене организацијске консеквенце: јединице морају бити оспособљене за муњевите покрете (нагла концентрација и децентрација). Јединице ће заузимати веома растресит поредак, при чему ће свака од њих морати бити оспособљена и за самостално дејство.

РЕЛАТИВНОСТ И ОГРАНИЧЕНОСТ САВРЕМЕНОГ ОРУЖЈА

Изнећемо три тезе које следе из опште процене могућности савременог оружја. Покушаћемо да докажемо релативност тих теза.

Прва теза: могућно је сломити или прескочити сваки одбрамбени појас. Апсолутизација ове тезе гласи: одбрана је немогућна.

Таква теза је тачна и није тачна. Тачна је само ако је посредни једна одређена утврђена линија одбране.

Она није тачна, тј. одбрана је могућна:

— ако се заузме растресит поредак;

— ако се одбрана пружа по целој дубини и ширини земље;

— ако се напада у бокове и позадину непријатеља;

— ако се правилно искористи земљиште и време (у метеоролошком смислу);

— ако се свака тачка земље претвори у „отпорну тачку“, односно ако се отпор пружа свуда и води борба адекватним методама (концепција свена-родног одбрамбеног рата). Сликвито речено: непријатељ може прескочити сваки одбрамбени појас, али нека онда скочи на трње!

Дакле, могућна је одбрана као таква иако отпадају неки њени „кла-сични“ облици.

Друга теза: могућно је сваку тачку Земље досећи ракетама.

Они који имају атомске ракете настоје да ову тезу апсолутизују и да њоме застраше све оне који ракете немају.

Међутим ова теза је тачна и није тачна. Тачна је теоријски. Теоријски је могућно сваку тачку на Земљи досећи ракетама и атомским авионским бом-бама. Међутим практички ниједна земља нема толико атомских средстава да би могла тотално покрити једну од противничких страна. Друго, немогућно је да то учини и због својих сопствених ратних циљева. Ратови се воде не само зато да се нека земља покори него и зато да се експлоатишу њени материјални извори. Дакле, овакви ратни циљеви су сами по себи извесна кочница против употребе атомских средстава на онакав начин и у оним размерама како то протура ратна пропаганда неких великих сила. Треће, атомска средства се не могу свуда применити ни због сопствених трупа, под условом ако се бранилац „прикачи за леђа“ нападачу, ако се непрекидно одржава непосредан борбени додир између живе силе браниоца, који је инфериорнији, и нападача, који има атомско оружје.

Значи: атомским оружјем и ракетама може се теоријски досећи свака тачка на Земљи, али практички долазе у обзир само неке занимљиве тачке. Због тога треба оваквих тачака стварати што мање. Значи, не постоји апсолутна криза простора, значи да је могућно обезбедити и у атомским условима довољно маневарског простора за трупе и за рад санитарске службе, само се тим простором треба користити на нов начин, тј. у сталном покрету с једног простора на други, у сталном укопавању и коришћењу природних преимућстава које дати простор пружа.

Трећа теза: могућно је данас брзо окупирати сваку малу земљу.

Теза је теоријски тачна, и то само тада кад се на њу гледа очима агресора и кроз призму његове војне доктрине. Стратегија агресора развија се, углавном, по овој шеми: удар из ваздуха по стратегијским центрима + пробој пригранично-одбрамбеног појаса + „решавајућа“ битка са „главним“ снагама противника, и збир свега тога јесте — капитулација и окупација земље. Међутим већ су неки прошли ратови показали, а нарочито је то показао наш народнослободилачки рат, да спровођење у живот овакве стратегијске замисли није нимало проста ствар. „Окупација“ једне просторије, па чак и читаве земље, не значи још и крај рата са том земљом. Окупација живом силом (војницима) практички је немогућна под условом ако би се сваки грађанин „окупиране“ земље оружано или било на који други начин успротивио окупатору. Чисто бројни однос између снага окупатора и његове жртве свагда је неповољан по окупатора, а поред тога окупатору се супротставља и читаво мноштво других околности неповољних за њега.

Према томе је увек могућно настављање рата до коначне победе — ако то народ хоће.

Наведени примери не исцрпљују сву суштину питања и не показују све релативности и слабости атомског оружја. Они служе нама здравственим радницима само као подстицај за одређени начин размишљања, за заузимање критичког става према свим тезама које велике силе теже да наметну „инфериорном“ противнику. Треба да стекнемо навику да размишљамо у духу „теза — антитеза“. Општи је закон материјалног света да свака теза има у исто време и своју антитезу, само ту антитезу треба благовремено открити и искористити.

КОНСЕКВЕНЦЕ У ЗДРАВСТВЕНОЈ СЛУЖБИ

Какве би све проблеме створио будући рат и каква се решења тих проблема могу данас назрети?

Полазна чињеница у читавом нашем разматрању јесте да би и будући рат, по свом карактеру, био за нас одбрамбени и свенародни, а да ће по својој физиономији бити атомски; вероватно и биолошки и хемијски, уз широку употребу и најразноврснијих модерних конвенционалних оружја, да ће бити маневарски и динамичан, да ће преовлађивати растресити поредак јединица и да ће поједине јединице самостално дејствовати. Свака установа, сваки грађанин биће објект и субјект ратних дејстава. Те чињенице имају за нас, здравствене раднике, снагу „vis majora“ и о њима је беспредметно расправљати. Из њих можемо извући за здравствену службу неке закључке о којима се мора бринути кад год се приступа разматрању савремене ратномедицинске доктрине.

Прво, повећана је угроженост и ранљивост свих здравствених установа на свим степенима и ешелонима. До овога долази услед нових могућности за дејство оружја, услед тактике истребљивања коју примењује агресор (агресор ће неизбежно пребегавати и насртајима на рањенике, самим тим што је агресор). Из тога следи закључак да здравствена служба долази у положај да се сама штити на свим својим етапама, јер ће врло ретко бити могућности да неко други брани једну санитарску установу. Свака установа мораће да се брани сама ако буду угрожени животи рањеника и особља.

Друго, још више је изражено старо противречје између медицине, која тражи мировање, и војне оператике, која тражи да све буде у покрету. То противречје је за нас озбиљно и тешко.

Треће, последица која изазива највећу забринутост читавог света: постоји диспропорција између броја жртава и снага да те жртве збринемо. Реч је о проблему масовних губитака. Атомски рат се може преживети и победити у њему, али се огромне жртве не могу избећи.

Појава масовних губитака за здравствене раднике није нова. Сваки ратни хирург зна шта је „маса рањеника“, сваки уџбеник опширно пише о „трауматској епидемији“. Међутим, и поред тога што то у суштини није нов појам за нас, ипак у њему постоје неке значајне новости. Прва новост је да је маса губитака нарасла до невиђеног квантитета. Даље, структура губитака је утолико измењена што се рачуна да би могло бити око 50% опекотина. Раније то нисмо имали. Као нов проблем јавља се радијација и РБХ контаминација, што компликује санитарску службу у рату. Последња новост је тренутност овог ефекта. Док смо у прошлим ратовима губитке примали мање-више равномерно (на пример, једна дивизија је имала око 10% губитака у једном нападу, али је тих 10% рањеника, рецимо око 1000 њих, стизало у току једног читавог дана), у атомским условима више хиљада рањеника створиће се за једну до десет секунди. За време првог светског рата читава француска војска је имала дневно просечно око 4 000 рањеника, односно максимално 6 000.

Четврто, до темеља је поремећена равнотежа између медицинског и војног фактора. На читаву историју ратног санитета можемо гледати и кроз однос између војног и медицинског фактора. Војни фактор, као што смо рекли раније, одређује задатке, а медицински омогућује, више или мање, извршење тих задатака. Ако размотримо читаву досадању историју ратног санитета, онда ћемо видети да се тај однос између војног и медицинског фактора мењао. Тако је, на пример, до XIX века постојала несразмера између војног и медицинског фактора утолико што је медицински фактор био слабији, услед неразвијености медицинске науке. Од XIX века наовамо, нарочито после првог светског рата, долази до равнотеже између војног и медицинског фактора захваљујући напретку медицине, санитарске технике, транспортних средстава итд. Резултат тога је опадање смртности рањеника од првог светског рата: у првом светском рату је смртност износила 10%, у другом 5%, а у корејском рату свега 2%.

Данас смо сведоци новог поремећаја равнотеже. Сведоци смо огромне премоћи ватре и губитака над средствима заштите и лечења. То је доминантна чињеница у читавој данашњој ситуацији. Анализа медицинског фактора на данашњој етапи показује да се не располаже ни једним новим средством лечења или заштите које би могло довести до преокрета у тим односима. Све оно чиме се данас располаже у медицини остаје у класичним оквирима. И даље важи закон шесточасовног интервала од тренутка рањавања до хируршке интер-

венције. Наука засада није успела да битно продужи тај интервал. Против инфекције рана и даље остају хирургова рука и нож као одлучујуће средство. Рука хирурга је ограничена. Не желимо тиме потценити снагу медицине, а још мање обесхрабрити борце за откривање макар и најмањих ситница које би допринеле побољшању нашег медицинског потенцијала, али смо дужни да скренемо пажњу на то да данас нема никаквих медицинских средстава помоћу којих би се могао постићи неки стратегијски ефект. Крупан скок у медицини, дабоме, није немогућан. Такав скок који би имао стратегијски значај био би могућан ако би наука успела да одложи инфекцију на један жељени рок, бар за један дан, ако би се пронашла средства за заштиту од радијационе болести и радиоактивне контаминације и др.

Где је излаз из те диспропорције? Како је ублажити, ако се већ не може уклонити? То је основна брига здравствене организације и медицинске науке у свим земљама, и агресивним и мирољубивим.

Теоријски, постоје три главна правца.

Први правац био би медицински; он би се састојао, на пример, у томе да се пронађе начин како да се продужи шесточасовни интервал и одложи хируршка помоћ. Верујемо да медицина може једнога дана постићи врло озбиљне резултате. Међутим у овом тренутку таквих резултата нема.

Други правац био би аритметичко повећање наших средстава и снага упоредо са повећањем броја жртава. То би био прост рачунски задатак и можемо рећи да би тај пут био неозбиљан. Стигло би се до апсурда. Ниједна земља, ни она са највећим економским потенцијалом, не би могла створити толико средстава да би била еквивалент предвиђеним жртвама. Прорачуни средстава и особља за будући рат, на пример само за лечење опекотина, узимају астрономске размере.

Трећи правац се састоји у максималном прилагођавању целокупне санитетске доктрине новим ратним условима. То је једини реалан пут да се нешто учини. Сва тајна успеха лежи засада у прилагођавању. Јер, за нас, за ратну медицину, принцип прилагођавања је сталан закон који је важио у свим ратовима. Увек се медицина морала прилагођавати војним факторима да би могла нешто учинити. Ако се не прилагоди, она у рату не вреди много. Читав развој ратног санитета потврђује то. Иако то, дакле, није неки суштински нов поступак, ипак има нешто ново, а то ново је — драстичност војног фактора и драстичност нашег прилагођавања. Зато здравствени радници треба да одлучно и смело већ данас приђу том прилагођавању, не чекајући скрштених руку евентуалне ударце ратних недаћа. Морамо имати јединствена схватања, којима ће бити прожет не само читав здравствени кадар већ и војне старешине, политички руководиоци и органи државне управе. Морамо рачунати да на томе путу постоје запрехе психолошког, етичког и моралног карактера, да постоје запрехе у нашим заблудама и мирнодопским и академским навикама. Зато их треба уклањати благовремено.

Шта све подлеже прилагођавању? Може се рећи да свака поједина радња у ратном санитету данас доживљава темељну ревизију.

Које су најважније радње? То су: тријажа, лечење, евакуација, опрема, обука кадрова и организација. На тим основним радњама огледа се читава ратна санитетска доктрина. Да видимо какве се све промене дешавају у тих шест радњи.

Тријажа. Тријажа рањеника је увек и у свим ратовима била један од основних принципа ратне хирургије, главна мера против ратног хаоса. Сматра се да ће у атомском рату управо она бити тај кључ помоћу којег ћемо моћи отворити какав-такав излаз из зачараног круга. У принципу, тријажа није за нас ништа ново. Њен смисао је у томе да се рањеници разврставају према степену хитности по којој ће им се указивати хируршка и медицинска помоћ уопште. То разврставање је одувек било виша нужност. Никада у рату нису сви рањеници могли стићи на хируршки сто у једном часу. Увек је неко морао да чека. Увек се једна категорија рањеника осећала „запостављеном“. Уосталом, да би се схватио смисао тријаже, није потребно посезати за ратном историјом. Довољно је да се подсетимо неке мирнодопске саобраћајне несреће или пожара. Зар нису и у таквим ситуацијама, које су бескрајно безазленије од оних које може створити рат, нарочито атомски, једни повређени морали чекати по болничким ходницима док су над другима вршене операције? Скрећемо пажњу на ову елементарну истину зато што код нас има појава да се проблему тријаже рањеника у атомском рату прилази искључиво са сентименталног гледишта, па се, „у име лекарске етике и хуманизма“, настоји одбранити принцип пружања хируршке помоћи свима рањеницима подједнако и у исти час. Таква схватања би могла унети још већу збрку у ситуацију која је већ ионако довољно замршена. Могли бисмо се наћи пред опасношћу да у тежњи да учинимо „максимум“ не учинимо ништа. Управо хуманитарни интереси, интереси већине рањеника, интереси дуготрајног рата за опстанак, императивно захтевају од нас, здравствених радника, да проблему збрињавања рањеника у евентуалном атомском рату приступимо с крајњим, привидно „бездушним“, реализмом.

Дакле, када се у атомском рату суочимо са десетинама хиљада рањеника у једном тренутку, онда морамо бити а priori начисто с тим да ниједна земља није у стању да обезбеди толики број хирурга да би се могла указати хируршка помоћ свима рањеницима у правом року. Неће то бити могућно чак ни у неком догледном року. Треба, дакле, унапред рачунати с тим да ће једна категорија рањеника морати да чека на хируршку помоћ, да би је евентуално дочекала или не, а да ће друга категорија имати првенство засновано не само на њиховом медицинском стању него, још више, на процени санитетско-тактичке ситуације.

Поставља се сада питање: ко ће ићи први на хируршки сто, а ко ће чекати?

Првенство ће имати онај рањеник чији живот зависи од брзе хируршке интервенције, код кога хируршка интервенција доноси поуздан резултат, код кога је утрошак времена и средстава за хируршку интервенцију у сразмери са постигнутим резултатом.

Чекаће на хируршку помоћ онај рањеник код кога је резултат и најбоље хируршке интервенције сумњив или безнадежан, поготово у условима ратне оскудице и сталних покрета, а утрошак времена, енергије и средстава огроман.

Уклопиће се од хируршких установа она категорија рањеника којима хируршка помоћ није или није неопходно потребна (лаки рањеници).

На основу тих општих принципа дошло се до ових закључака о тријажи рањеника у атомском рату:

I категорија. Овде спадају лаки рањеници којима хируршка помоћ није неопходна, који примају прву помоћ у виду самопомоћи или узајамне помоћи. По указивању прве помоћи враћају се одмах на своју дужност, настављају борбу односно производњу до прве повољне ситуације када ће један део њих моћи да се повуче ради даљњег лечења. Рачуна се да ће таквих рањеника бити око 40%.

II категорија. Овде спадају рањеници којима је потребна најжигитније хируршка помоћ и којима та помоћ даје добре изгледе на спасење живота. Рачуна се да ће таквих рањеника бити око 20%;

III категорија. Овде спадају рањеници којима је такође потребна хируршка помоћ, али који могу извесно време причекати на њу (одложена хируршка помоћ). Рачуна се да ће таквих рањеника бити око 20%;

IV категорија. Овде спадају рањеници код којих хируршка интервенција нема добре изгледе на успех, а утрошак времена, енергије и средстава за хируршку интервенцију је велик. Овим рањеницима се указује конзервативно лечење (елементарна) општемедицинска помоћ или „sustaining treatment“: антибиотици, трансфузија, аналгезија итд., а затим и хируршка помоћ чим то прилике допусте. Рачуна се да ће таквих рањеника бити око 20%.

Из оваквих критерија тријаже произилази да ће у случају масовног прилива рањеника после атомског удара свега 60% рањеника потпасти под непосредну бригу санитетске службе (у прошлим ратовима сви рањеници!), односно да ће само 40% — 60% рањеника проћи кроз хируршку обраду (у другом светском рату 80% рањеника). Таква тријажа знатно растерећује санитетске и хируршке установе — и у таквој тријажи видимо једини начин растерећења — али у исто време морамо очекивати и неизбежно повећање смртности и инвалидитета према резултатима из прошлих ратова.

На крају ваља још рећи ово:

— прво, одговорност лица која врше тријажу је очевидна и огромна; још се у свету расправља о томе ко ће вршити тријажу. Мишљења се колебају између максималних захтева („тријажу може вршити само искусан хирург“) и спознаје ратне реалности („тријажу може вршити сваки болничар“). Истина је сигурно негде у средини;

— друго, до краја истрајати на усвојеним принципима тријаже. Треба их остварити без обзира на разноврсне отпоре. Нарочито је важно заштитити хируршке установе од навале лаких рањеника. Долазе у обзир и полицијске мере. Само под тим условима моћи ће

хирурзи усредсредити своју активност на рањенике II категорије. Ако то буде учињено, значиће веома много. Велику улогу у спровођењу тријаже имаће и трупне старешине. Зато је неопходно да и оне буду упознате барем с основним принципима и циљевима тријаже.

— треће, само се по себи разуме да критерији тријаже, како су претходно описани, важе само за изузетно тешке ситуације, тј. када треба збринути огромну масу рањеника непосредно после атомског удара. Они ће имати, дакле своју принципијелну вредност за будући рат у целини, пошто ће у рату атомско оружје бити доминантно. То значи да се на појединим правцима где буде примењено само конвенционално оружје и у ситуацијама кад ће бранилац имати нека тактичка преимућства над нападачем може очекивати и примена конвенционалних критерија тријаже.

Лечење. Полазна чињеница која одређује целокупни обим медицинског рада гласи: немогућно је пружити огромној маси рањеника у атомском рату онакву медицинску помоћ као што смо је пружали у другом светском рату.

Шта да се ради у таквој ситуацији? Можемо ли број рањеника смањити? Не можемо. Можемо ли убрзати лечење? Видели смо, исто тако, да не можемо. Да ли одложити лечење једне категорије рањеника? То можемо учинити, и то је посао тријаже. Можемо ли сузити помоћ? Можемо и морамо.

Морамо сузити обим медицинске помоћи до те мере како би што већи број рањеника добио макар и минимум. Морамо се одрећи оног максимума који смо постигли у другом светском рату и свесно се одредити за минимум у корист већине. Морамо свесно учинити привидан корак унатраг да бисмо, у ствари, учинили корак унапред. Тај корак унапред састојаће се у томе да спасемо већину рањеника од потпуне катастрофе.

У чему се састоји тај минимум?

Прво, он се састоји у *првој помоћи*, коју ће најчешће сам рањеник пружити себи или коју ће му пружити његови другови или, најређе, санитетско особље.

Друго, у *општемедицинској или елементарној медицинској помоћи* („sustaining treatment“) за огромну већину рањеника. Ту помоћ пружаће средње и ниже медицинско особље уз контролу лекара.

Треће, у *елементарној хируршкој помоћи*, која обухвата најелементарније оперативне потхвате којима се може спасти живот масе рањеника. Оне операције које имају сумњиву вредност у погледу спасавања живота биће сведене на најмању меру. Још је конвенционална ратна хирургија прогласила начело да се заслуга једног хирурга у рату не цени по броју бриљантно изведених операција, него по броју спасених живота. Екстензитет хируршке помоћи има у рату исти медицински, хумани, морални и војни učinак као што га има и њен квалитет. Не заборавимо ове елементарне истине.

Општемедицинска или елементарна медицинска помоћ биће основни вид рада санитетске службе у будућем рату. Огроман је задатак пред медицин-

ском науком у томе да се открију нове елементарне, конзервативне методе лечења рањеника. Оне треба да буду једноставне и прихватљиве за нижи санитетски кадар и приучени санитетски кадар. Те методе треба схватити као варијабилне вредности. Оно што данас сматрамо добрим сутра може бити замењено нечим бољим, само ако је остварљиво у ратним условима. До које мере се може ићи у сужавању или проширивању медицинске помоћи у рату, то ће зависити:

— од конкретне оперативне ситуације;

— од степена прилагођености санитетске опреме новим ратним условима. Ако не бисмо имали прилагођену опрему, не бисмо могли остварити ни минимум;

— од степена обучености санитетског кадра;

— од нових достигнућа медицинске науке, до којих се може доћи у току ратних дејстава;

— од вештине руковођења санитетском службом.

Дакле, један минимум који се одређује данас није дефинитивна, него варијабилна вредност. Он ће се непрестано мењати, час набоље а час и нагоре, у зависности од промена у свим наведеним факторима. Минимум не значи враћање у примитивизам. Треба га усавршити и повећавати.

Евакуација. Евакуацију увек треба посматрати у присној вези са лечењем. Однос евакуације и лечења мењао се током историје.

Све до XX века — у условима конзервативне доктрине у ратној хирургији и условима неразвијене организације санитетске службе у оперативној војсци — давала се предност евакуацији, а лечење је било одлагано за касније, тек по отпремању рањеника у дубљу позадину.

У првом и другом светском рату дошла је до изражаја тежња да се упоредо са евакуацијом, што је могућно више, спроводи и лечење. На свакој етапи евакуације изводи се и одговарајући део терапијског процеса („етапно лечење“).

Атомски рат доводи до дубоког поремећаја равнотеже између лечења и евакуације. Тај поремећај се испољава у два облика:

а) у многим ситуацијама наступиће тотална немогућност евакуације (огроман број рањеника који превазилази сва расположива транспортна средства). Евакуација ће, често, постати и бесмисленом зато што се неће имати куда евакуисати. У свим тим ситуацијама доћи ће до изражаја „лечење на месту“;

б) муњевит развој оперативних дејстава налагаће „евакуацију по сваку цену“, на штету лечења. Неће бити времена за обављање свих оних терапијских процедура до којих се дошло у другом светском рату. Евакуација ће постати главни задатак у циљу спасавања голог рањеника, у циљу очувања морала бораца. Терапијски поступци мораће бити сведени на минимум, као што је то већ раније изложено.

Одатле следи велик значај припреме рањеника за транспорт (беспрекорна имобилизација, аналгезија, реанимација, интендантско обезбеђење, постављање релејних станица итд.). Нарочит значај придајемо интендантском обезбеђењу, јер, на основу ратних искустава,

сматрамо да оно може бити еквивалент доброј хируршкој интервенцији (у моралном смислу).

У политици производње транспортних средстава треба се придржавати начела универзалности, односно, ако је то немогућно постићи, начела разноврсности транспортних средстава. Искључива оријентација на моторна возила, поготово на хеликоптере, била би нереална и погрешна.

Куда евакуисати?

Долази у обзир неколико могућности. Једна од њих је класична евакуација у дубину „п о о с и“. Такав тип евакуације биће могућан у условима колико-толико постојаног фронта, у условима колико-толико целовите позадине.

Ако класичне позадине уопште нема или је приступ ка њој немогућан (прекид комуникација), може бити примењена евакуација у страну или бочна евакуација на територији која се већ налази „у позадини“ непријатеља или је непријатељ није успео запосести. Искуство народноослободилачког рата налаже да не заборављамо на такве могућности. Разуме се, та би концепција била авантуристичка ако се не би заснивала на брижљивом уређењу територија, на благовременој припреми територијалних установа за овакву њихову функцију, ако се не би ослањала на концепцију вођења свенародног рата.

У случају да непријатељ предузме чишћење територије у својој позадини, а да пребацивање рањеника на неку другу слободну територију буде немогућно, долази у обзир, поред склањања рањеника у тајна скровишта, још и такозвана евакуација у кругу, тј. маневровање са рањеницима на истој територији. Искуство народноослободилачког рата такође нас упућује на такве могућности.

Санитетска опрема. Треба категорички и унапред одустати од тежње ка линеарном и аритметичком повећању опреме сразмерно очекиваном повећању губитака. Изједначење између количине материјала и количине губитака немогућно је постићи.

Проблем опреме треба проучавати у склопу и у вези са елементима као што су: динамика рата, организацијска структура санитетске службе, данашње стање медицинске науке и економско-производне могућности земље.

На жалост, често се дешава да се превиди и занемари узјамни утицај свих ових елемената, па се проблем ратне санитетске опреме решава једнострано, тј. претежно на основу медицинских потреба, на основу заводљивих плодова које нуде модерна медицина и фармацевтска индустрија. Последица такве једностраности јесте то да се приликом састављања ратних комплета иде линијом „додај још и ово“, тежи да се што је могућно више „обогати“ комплет механичким нагомилавањем свега онога што савремена медицина може пружити. Понеки наши стручњаци не само што немају отпорности према заводљивим понудама модерне медицине него и живе у убеђењу да је чак корисно убацивати у комплете „од свега помало“, „нека се нађе“, „за сваки случај“, „злу не требало“ и тако даље.

Такав метод рада нема ништа заједничко са озбиљношћу припрема за одбрану.

Треба одлучно одбацити мирнодопске тенденције ка максимализму и полипрагмазији. Када се припремамо за одбрану, онда не смемо никада допустити да нашем мишљу завлада фантом „интересантног случаја“, него треба да се руководимо прорачунима ратних губитака, а они су масовни. Треба спасавати масу повређених, а не овај или онај „случај“. Ако знамо да су покретљивост и лакоћа опреме императив, онда морамо рачунати са сваком „ситницом“, јер када се та „ситница“ мултиплицира у масовном мерилу, онда она постаје и те како крупном вредношћу и у финансијском и у тежинском погледу. Треба ићи у правцу минималног а што универзалнијег избора лекова и средстава; одабрати оно што је најнужније, што служи за што већи број ситуација и случајева, што служи елементарној медицинској помоћи, која ће, као што смо рекли, бити основни облик читавог санитетског рада у евентуалном будућем рату. Треба одбацити све оно што служи само за ређе случајеве и изузетне ситуације, све што нема поуздан терапијски ефекат, све што је скупо а не доприноси битно решавању основног проблема, тј. спасавању масе рањеника.

Боље је имати масу неопходног санитетског материјала неголи поједине примерке скупочених артикала без којих се може проћи.

Дакле, ратна опрема треба да одговара овим условима:

- да буде лагана;
- да буде универзална;
- да буде елементарна а у довољној количини;
- да буде једноставна како би је могао употребити и полуквалификовани кадар;
- да одговара могућностима производње и економике.

Складишта треба да буду: универзална (по асортиману), растресита и што приступачнија рањеницима.

Ваља, најзад, стално имати на уму да ће се будући рат водити у условима крајње оскудице санитетског и другог материјала. Ову оскудицу неће моћи избећи ни најбогатије, атомске земље, било зато што ће им многе резерве материјала бити уништене, било зато што ће морати свесно да се растану од скупочене и компликоване медицинске технике, јер ће ова бити тешко употребљива у динамици будућег рата.

Зато је потребно усмеравати обуку санитетског особља тако да стекне навику да ради и у условима крајње оскудице, да се не осети изгубљеним ако се буде морало растати од скупочене мирнодопске технике.

Обука кадрова. Данас се у свету предвиђа оваква употреба кадрова у ратној ситуацији:

— прва помоћ углавном лежи на несанитетском кадру (војници, старешине, грађани); санитетски кадар се не сме бавити првом помоћи, осим код тешких рањеника који не могу сами себи помоћи;

— општемедицинска или елементарна медицинска помоћ („sustaining treatment“) лежаће на болничарском и средњем медицинском кадру. Лекари ће, у најбољем случају, моћи контролисати тај рад;

— хируршку помоћ, у елементарном обиму, мораће пружити сваки лекар без обзира на његову ужу специјалност. Квалификовани хирурзи примиће на себе тријажу (не само они!), одређивање индикације, контролу над елементарним хируршким радом лекара и обављање тежих операција.

Из ових супозиција следе императивни закључци у погледу санитетске обуке.

а) Тежити да се целокупно становништво земље обучи у пружању прве помоћи.

б) Неопходан је огроман број квалификованог болничарског и средњег медицинског кадра. Тај кадар ће имати одлучујућу улогу у будућем рату, а његово формирање је релативно лако остварљив задатак.

в) Целокупан лекарски кадар треба обучити у минимуму ратне медицине.

Под тим минимумом подразумева се:

— овлађивање елементарном хируршком дијагностиком и оперативном техником;

— елементарна знања о лечењу опекотина;

— елементарна знања о заштити и лечењу ирадијације;

— елементарна знања о заштити и лечењу заразних обољења;

— елементарна знања о заштити и лечењу од бојних отрова.

Лекар без ових знања не може се сматрати савременим лекаром.

Сви лекари треба да знају све што од њих тражи рат у елементарном обиму.

У том смислу треба схватити термин „деспецијализације“ лекара, термин који се данас може чути у неким земљама.

г) У целокупној настави по горњем програму треба по сваку цену искључити теоретисање и вербализам а осигурати зорну обуку са циљем да се у потпуности овлада извесним елементарним техничким вештинама. Каже се с правом да ради заустављања крвављења на руци доиста није потребно знати да ли се та крвна жила назива артеријом брахијалис или артеријом хемороидалис!

Организација. У проучавању проблема каква је организација санитетске службе потребна једној земљи у евентуалном рату, мора се поћи од ових претпоставки:

— здравствени радници ће имати пред собом огромну масу повређених, према томе, невиђену диспропорцију између задатака и могућности;

— измењена је структура повреда утолико што се појављују опекотине приближно у количини од 50% укупног броја повређених, као и радијациона болест и евентуална оштећења од бојних отрова.

— рационална тријажа повређених је један од основних услова ма каквог успеха;

— опште медицинска (елементарна) помоћ је главни и одлучујући вид медицинске помоћи;

— динамика рата је таква да намеће муњевите покрете свим установама, „војним“ и „цивилним“ скоро подједнако, да су угрожене све установе и у оперативној војсци и у позадини, и да је мање-више неминовна непрекидна евакуација у свим правцима;

— земље које ће водити праведан одбрамбени, свенародан рат морају рачунати са подршком целокупног народа и у решавању санитарских проблема;

— карактер и физиономија рата изискују да свака територијална јединица (срез и друге) буде оспособљена за аутоматско функционисање у рату, за самостално збрињавање „својих“ губитака. У исто време се мора обезбедити и могућност брзог маневра, брзе и ефикасне концентрације снага и средстава са више и са разних територија на једну територију која је у датом тренутку најугроженија.

Основни квалитети ратне здравствене службе, цивилне и војне, треба да буду: једноставност, гипкост, покретљивост и присутност на сваком месту.

Организацијска структура здравствене службе треба да буде што једноставнија, тако да буде што мање разних типова установа. Свака установа (јединица) мора бити што универзалнија и поливалентна. Она треба да задобије сва основна својства покретне јединице, тако да у читавој здравственој служби ишчезава некадања разлика између установа и јединица. Организацијску структуру ваља свести на неколико основних елемената од којих се, по потреби, могу стварати различне функционалне јединице и установе, слично као што се различите грађевине подижу од потпуно истоветних цигала. Пример такве „цигле“ представља болничка екипа која у једној ситуацији може функционисати као „тријажни филтар“, други пут као општа болница, а трећи пут, ако јој се дода хируршка екипа, као хируршка болница. Спајањем више екипа, ради проширења капацитета једне установе, свака екипа треба да задржи свој интегритет. Ово зато да би се, у случају нагле потребе, могла иста екипа издвојити и пребацити на неко друго, критичније место. Величина болничке екипе зависиће од конкретних могућности земље (кадрови и средства). У неким земљама, на пример, организују болничке тимове који се састоје од 40 до 50 чланова особља. То особље је у могућности да за 90 минута развије 100 кревета и да пружа 8 дана „sustaining treatment“ рањеницима док не стигну хируршке снаге. Главна предност болничких тимова јесте, дакле, једноставност, покретљивост и гипкост организације.

Специјализоване хируршке болнице (за поједине регије тела), као посебне формације, начелно не долазе у обзир осим болница за опековине. Специјализоване болнице стварају се, по потреби, од опште болнице (болничка екипа) уз додавање одговарајуће специјалистичке хируршке екипе.

Губе се разлике између јединица и установа утолико што свака установа прима и нека основна својства јединице (покретљивост,

способност за самозаштиту, опремљеност за рад под најтежим полјским условима, под ведрим небом итд.). Свака установа (болница, хигијенски завод, лабораторија) треба да буде тако организована и опремљена да може сваког часа да издвоји један покретни део, способан да се пребаци тамо где је то потребно.

Посебну пажњу треба поклонити резервама. И у прошлим ратовима су резерве имале одлучујућу улогу у савлађивању „кризе“. У атомском рату би била највећа грешка ако би се сва расположива средства и снаге поделили одмах линеарно и подједнако свуда. Треба створити и чувати резерве за „најтеже“ тренутке. Ако је реч о болничкој служби, онда би се ове резерве могле састојати од извесног броја болничких и хируршких тимова.

Битно је да се располаже таквом организацијом ратне здравствене службе која би била способна да буде свуда присутна макар у најелементарнијем свом виду. Корисније је имати „минимум“ на правом месту него „максимум“ далеко од места несреће. Искуство народноослободилачког рата говори да је морални ефект наше санитетске службе био огроман и поред све њене материјалне скромности јер су борци били увек сигурни да ће поред себе имати макар болничарку.

У евентуалном будућем рату остаће човек основни и одлучујући чинилац победе, поготово у оним земљама које се буду браниле од надмоћнијег агресора. Одатле проистиче огроман значај ратне здравствене службе, много већи него што је икад у прошлости био. Здравствена служба ће бити један од најзначајнијих чинилаца за очување и подизање борбеног морала. Зато се и читава организација и тактика ратне здравствене службе морају јасно подредити интересима борбеног морала, а не захтевима неке апстрактне медицине.

„ВОЈНИЦИ“ И „ЦИВИЛИ“

Из свега што данас знамо о физиономији евентуалног будућег рата излази да за тзв. цивилни сектор важе мање или више исте законитости као и за оружане снаге јер — сви цивилни органи и установе наћи ће се у скоро истој ситуацији као и војне јединице, тј. под непосредним ударом не само разних врста наоружања него и под ударом живе силе противника.

Али не само то.

Судбина једне земље не зависи данас једино од спремности њене оружане силе у ужем смислу, него исто толико, а можда и више, од спремности читавог цивилног сектора. Та спремност се мора огледати у благовремености (да би се издржали почетни, изненадни ударци, који могу бити најкритичнији) и у истрајности (да би се издржао дуготрајан исцрпљујући рат).

Према томе није данас задатак цивилног сектора једино у томе да пронађе одговарајуће форме пасивне заштите самог себе од ратних дејстава, него много више — да он сам пружи активну подршку општој одбрани земље.

Када је реч о цивилној здравственој служби, очевидно је да не постоје велике тешкоће у сагледавању проблема и задатака пред којима ће се она наћи у једном АБХ-рату. Међутим чим се пређе на разматрање практичких решења, наилази се на изузетно велик број изузетно крупних тешкоћа. Није у питању само општа диспропорција између задатака и објективних могућности него и мноштво тешкоћа које су, мање-више, субјективне природе, тј. својствене су цивилној здравственој служби баш као таквој, као „цивилној“. Реч је о томе да је цивилна здравствена служба, због природе читаве своје мирнодопске делатности, због свог мирнодопског менталитета, најмање прилагођена захтевима атомског рата и да процес њеног прилагођавања свакако иде теже него у здравственој служби оружаних снага.

С обзиром на то и с обзиром на скоковит пораст њених задатака у рату, *цивилна здравствена служба мора доживети квалитативан скок, суштинске промене у начину, темпу свога мирнодопског рада и у концепцији своје ратне организације.*

У овом реферату ограничавамо се само на нека општа разматрања.

Цивилна здравствена служба губи свој класичан карактер. Као што ишчезава класична позадина, тако и цивилна здравствена служба престаје бити „цивилна“. Рађа се нов тип здравствене службе: ни „војна“ ни „цивилна“, него ратна здравствена служба.

Пре свега је потребно дефинисати, макар у најгрубљем виду, задатке које ће морати да обавља „цивилна“ здравствена служба у рату. Ти задаци би се могли дефинисати овако:

1) „редовна“ заштита здравља и лечење „редовних обољења“ код цивилног становништва. Разуме се само по себи да обим здравствене заштите у рату не може бити исти као и у миру. Он ће морати да се сузи. Неће бити могућно лечити сва обољења нити код свих категорија становништва подједнако и у исто време;

2) збрињавање „пасивних“ жртава ратних дејстава (бомбардовање, биолошки напад итд.). Овом делатношћу здравствена служба се укључује у организам цивилне заштите. Кључ за збрињавање огромне масе рањеника биће и овде тријажа. За њу ће, сматрамо, морати да постоје два критерија: један ратно-медицински, на исти начин како је то изложено раније, и други социјално-економски. У неким земљама се сматра да неће све категорије становништва моћи бити збринуте у исти час и да је потребно одредити неке приоритете. Приоритет би морали имати рањеници из категорије привредно-активног становништва и деца. То питање има и своју политичку страну, те заслужује брижљиво проучавање и оцену;

3) збрињавање „активних“ жртава ратних дејстава. Претпоставка: оружани одреди народа крећу на ликвидацију једног ваздушног десанта. Здравствена служба треба да се активно укључи у ту акцију. Вођење општеномског рата уопште захтеваће активно учешће „цивилне“ здравствене службе у њему. Ако се цивилно становништво у позадини може наћи у ситуацији да само себе брани од

живе силе непријатеља, и то изненада и употребом разних приручних средстава, онда из тога неминовно произилази да се и здравствена служба мора припремити за овакве облике активних одбрамбених дејстава;

4) збрињавање одређене категорије рањеника и болесника из оперативне војске.

Према томе, цивилна здравствена заштита се у рату мора у целости подврћи ратној динамици, а то значи да мора своју ратну организацију, систем руковођења, медицинску доктрину, опрему, дислокацију установа што је могућно више прилагодити наведеним задацима. Организацијске принципе смо раније изложили. Још једном истичемо неопходну потребу да свака здравствена установа постигне одређени степен духовне и материјалне покретљивости.

Нешто о проблему интеграције цивилне и војне здравствене службе

Потребе атомског рата императивно налажу да све снаге и средства „цивилног“ и „војног“ сектора буду удружене, интегриране у јединственом напору земље у одбрани.

Спровођење овог императива има две стране: организацијску и идејну.

Сви здравствени радници треба да имају јединствене погледе на проблеме који их чекају у евентуалном рату и на поделу задатака између једне и друге службе. То је минималан програм. То је почетак свега осталог.

На крају, неће бити сувишно да се и на овоме месту још једном укаже на огроман значај санитарског искуства из свих наших ратова, нарочито из народноослободилачког рата. Иако на томе подручју предстоји још велик студијски и публикацијски посао, ипак, већ и из онога што је до данас објављено, може сваки здравствени радник добити драгоцених поука, снажних подстицаја и смелијих замисли.

Генерал-пуковник др ГОЈКО НИКОЛИШ

ЈУЛСКИ УСТАНАК У ЦРНОЈ ГОРИ*

Непосредно последице капитулације, 24. априла, на састанку По-крајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак формирана је Војна комисија састава: Блажо Јовановић као руководилац, а Бајо Секулић, Бошко Ђуричковић и Јово Капичић као чланови. Комисији је стављено у задатак да организује прикупљање и складиштење оружја, на сигурним мјестима, на цијелој територији Црне Горе, као и да евидентира оно код појединаца на које Партија може да рачуна. Одлучено је да се при свим мјесним комитетима одреди по један члан који ће исто то организовати на територији среза. Чланови мјесних комитета који су одређени за тај посао били су директно везани за Војну комисију ПК, како би се обезбиједила тајност.

На том састанку је одлучено да се развије најшири политички рад и детаљно објасне узроци капитулације бивше Југославије и њене војске, као и да се упоредо са прикупљањем оружја заузме у масама став Партије да се оно не предаје окупаторовим властима, без обзира на то што је он још од првих дана предочавао својим наредбама најстроже мјере према ономе код кога би се нашло оружје и друга војна опрема, укључујући и стријељање. Тим мјерама је Партија јасно наговјестила масама перспективу оружане борбе против окупатора.

Окупатор са своје стране покушава, све до напада хитлеровске Њемачке на Совјетски Савез, да се разним мјерама представи црногорском народу као пријатељ и ослободилац. Већ 17. априла је помоћу шачице сепаратиста из редова федералиста, створена у Цетињу привремена административна комисија коју касније, 5. маја, цивилни комесар за Црну Гору Маџолини замењује са „Вијећем Црногораца“ („Консулта“). Окупаторска власт настојала је да преко издајничких

* У сагласности с аутором објављујемо скраћен и прерађен чланак који је објављен у Војноисторијском гласнику бр. 4/1961. под насловом: „Оружани устанак у Црној Гори 1941. год.“

елемената створи тзв. краљевину Црну Гору. У том смислу она предузима разне мјере све до избијања општенародног оружаног устанка. Црногорски народ је те покушаје одбио као смијешне и неозбиљне, а издајничке елементе из редова сепаратиста са Секулом Дрљевићем на челу подругљиво је назвао „теткићима“.

Узалудни су били сви покушаји окупатора да у народу створи илузије о пријатељском односу Италије према Црној Гори, а обнову црногорске државе црногорски народ је одбацио као преживјелу у било каквим условима ван заједнице са осталим југословенским народима, а поготову у условима окупације од стране једне фашистичке земље. И у самим актима окупатора била је довољно прозирна лице-мјерност његове политике. Јер, упоредо са овим мјерама није му сметало да Боку Которску прикључи још од првих дана својој италијанској држави као посебну провинцију под називом: „Бока ди Катаро“.

Упоредо са овим покушајима обмане, окупатор од почетка приступа систематском успостављању своје власти, користећи при томе и остатке административног апарата, полицију и жандармерију бивше Југославије. У свим већим мјестима успоставља карабинијерске станице, а у мањим задржава жандармеријске станице бивше Југославије. Исто тако задржава општинске власти бивше Југославије преко којих покушава да спроведе разне своје мјере.

Да би ове мјере изгледале што добронамјерније и убједљивије, окупатор од првих дана поступа веома либерално и показује посебну бригу за исхрану становништва, додјељујући сљедовања уз повољне цијене, а чиновницима, полицији и жандармерији бивше Југославије чак и исплаћује извјесне мјесечне принадлежности.

Паралелно са тим ОВР-а прикупља преко остатака полицијског апарата податке о комунистима и осталим патриотима, с намјером да их у згодном моменту изненади и похапси. Међутим, партијске организације су, преко своје обавјештајне службе која је била успостављена преко појединаца у апарату власти, будно пратиле тај рад окупатора и биле на опрези. Завршне мјере окупатора требало је да буду крунисане 12. јула 1941. године, када је био сазван „Црногорски сабор“, који је требало да прогласи тзв. независну краљевину Црну Гору, разумије се, под окриљем Италијана.

Партијске организације су интензивно радиле на разјашњавању и разобличавању привидног „либерализма“ окупатора првих дана окупације (који је јасно био срачунат на обману док не учврсти свој окупациони систем), спроведећи при томе интензивно организационе и политичке мјере за оружану борбу. На конференцијама по селима и градовима комунисти су неуморно објашњавали шта жели окупатор да постигне тим својим мјерама и у чему је суштина таквог његовог односа.

Црногорском народу је било блиско јединство југословенских народа и он је био спреман да се упорно бори чак и за онакву назадну Југославију, а против страног завојевача, те му је утблико теже па-

дало цијепање и комадање територије Југославије од стране Њемачке, Италије, Мађарске и Бугарске. У јединству југословенских народа које су комунисти заступали видио је једини излаз из ситуације и тој идеји је био до краја одан и привржен. Разумије се да је црногорски народ заједно са осталим народима Југославије давао и у предратним условима жилав отпор свим оним актима ненародних режима који су били уперени против равноправности југословенских народа, водио борбу против насиља и изгладњавања, а за демократске слободе. Али, тај отпор он никада није водио у правцу издвајања из заједнице југословенских народа. На разобличавању аката окупатора у Црној Гори и у другим крајевима Југославије КПЈ је остваривала политичко јединство маса у борби против циљева и намјера окупатора да што дубље развије јаз међу народима Југославије стварањем квислиншких држава и другим мјерама. Ни масе црногорске федералистичке странке нијесу жељеле издвајање из оквира југословенске заједнице. Напори окупатора на обнови некакве краљевине Црне Горе остали су узалудни, били су онемогућени отпором народа и дефинитивно слишћени јулским устанком црногорског народа, тако да до стварања те планираће државе никада није ни дошло.

Највећи дио народних маса, нарочито омладине, прихватио је са одушевљењем став Партије да се оружје не предаје. Окупатору је само мали број појединаца предао веома малу количину и то претежно старог и неупотребљивог оружја, муниције и друге опреме. Највећи број појединаца у свим крајевима је на захтјев Војне комисије ПК предао оружје у заједничка складишта или је пријавио да га има. Узалуд су издајнички елементи убјеђивали народ у потребу да се оружје преда подсећајући, поред осталог, и на стријељања из времена аустроугарске окупације, да би на тај начин изазвали страх у народу и навели га да преда оружје.

Љубав црногорског човјека према оружју, спојена са повјерењем у КПЈ, била је јача од пропаганде издајничких елемената и пријетњи строгим мјерама окупаторских власти. Према подацима којима располажемо, било је у партијским складиштима и код појединаца евидентирано: око 12 000 пушака, 30 митраљеза, 150 пушкомитраљеза, 1 пољска хаубица, 1 пјешадијски топ 37 мм, око 50 сандука бомби, 1 тешки бацач и више милиона пушчане и митраљеске муниције.¹⁾ Тај број је свакако био и већи, јер извјестан дио оружја није могао бити евидентиран.

У мају је отпочело стварање припремних војних група на читавој територији Црне Горе. У групе су укључивани чланови КПЈ, СКОЈ-а и блиски симпатизери. Са овим групама извођена је обука у руковању оружјем, а и најосновније радње из тактичке обуке. Неке групе су извршиле у току припрема и бојна гађања у планинским предјелима далеко од комуникација, окупаторских гарнизона и караби-

¹⁾ Блажо Јовановић: Реферат на Оснивачком конгресу КП Црне Горе 1948; Батрић Јовановић: *Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији* —

нијерских станица. Обука је извођена под непосредним руководством организација Комунистичке партије, а командири група били су Партији одани резервни официри и подофицири. Свака група имала је свог политичког руководиоца, тако да је поред војне обуке спровођен и систематски политички рад. Групе су биле организоване и по селима и у градовима. У њима је владала права војничка дисциплина. Бројно стање група било је различито и зависно од теренских, конспиративних и других услова и кретало се углавном до 30 људи. Непосредно пред устанак било је обухваћено око 6 200 људи, организованих у 290 група, и то: у цетињском срезу 25 група са 450 људи, у бококторском 21 група са 302 човјека, у барском 22 групе са око 380 људи, у подгоричком 31 група са 768 људи, у даниловградском 33 групе са 600 људи, у никшићком 39 група са 870 људи, у шавничком 32 групе са око 450 људи, осим жупопивске општине која је раније била мобилисана и упутила око 300 бораца према Гацку за заштиту од упада усташа из Херцеговине, у пљеваљском 9 група са 99 људи, у бјелополјском 15 група са око 400 људи, у беранском 19 група са око 400 људи, у андријевичком 20 група са око 380 људи и колашинском 25 група са преко 520 људи.²⁾

Упоредо са стварањем припремних војних група и њиховом обуком, у многим мјестима су у периоду припрема за устанак организовани и санитетски течајеви за прву помоћ. Тим течајевима руководили су чланови Партије или блиски симпатизери љекари и љекарски помоћници.

Партија је у то вријеме развила веома живу активност на организовању збрињавања и снабдијевања великог броја избјеглица из Војводине, Косова и Метохије, као и оних из Херцеговине који су се склонили на територију Црне Горе испред усташких покоља. Тај задатак обављан је преко Народноослободилачког фонда (а стварани су и посебни одбори за ту сврху у неким мјестима), који је у устанку требало да има улогу у снабдијевању војске и становништва на ослобођеној територији, до оснивања органа власти.

Поред основног задатка око припрема за оружани устанак, Партија је водила оштру борбу против разних облика шпекулације и црноберзијанчења, који су били узели доста широке размјере, чему је допринио и новац који су појединци у знатној количини извукли из пећине у Требјеси, гдје га је оставила бивша југословенска влада, а што је стављало народ, нарочито у варошима, у веома тежак положај. Партијске организације су радиле и на разбијању подстрекавања становништва граничних мјеста према Херцеговини и Санцаку од разних шовинистичких елемената на борбу против муслимана под ви-

²⁾ Блажо Јовановић: Реферат на оснивачком конгресу КП Црне Горе 1948; В. Перовић: *Устанак у срезу шавничком* — Војноисторијски гласник 1952 — бр. 2;

Батрић Јовановић: *Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији* — 1960 — I;

Данило Јауковић: *Санцак у народноослободилачком рату*, ВИГ бр. 4/1960.

дом заштите српског живља, супротстављале су се тој издајничкој работи и указивале народним масама на прави циљ тих покушаја. Оне су се супротставиле и покушају шпекулисања са продајом оружја српском становништву из сусједних подручја.

Тако интензивним и разноврсним радом Партије у Црној Гори јачало је организационо и политичко искуство комуниста, а активирањем великог броја људи стварани су повољни услови за пријем нових чланова. Комунисти који су до рата радили у београдској или другим организацијама и по одлуци Партије упућивани на рад у свој крај, захваљујући богатом искуству, много су допринијели и помогли партијским организацијама, нарочито на селу. Бројно стање партијске организације у Црној Гори порасло је у том периоду за око једну трећину и непосредно пред устанак износило је око 1 800 чланова³⁾ и око 4 500 чланова СКОЈ-а.

На читавој територији Црне Горе и Санцака су за непуну три мјесеца извршене солидне политичке и организационе припреме за предстојећу оружану борбу против окупатора. Остварено је чврсто политичко јединство народа и до високог степена је развијена његова спремност да активно учествује у борбама против окупатора и народних издајника. Створена је и чврста војна организација. Очекивана је само одлука ЦК КПЈ па да се почне са оружаном борбом.

Напад на Совјетски Савез 22. јуна 1941. године оцјијењен је од ЦК КПЈ, како из политичких тако и војних разлога, као повољан моменат за тај почетак. Тога дана ЦК КПЈ и ПК издали су прогласе с позивом да се изврше последње и непосредне припреме за оружану борбу против окупатора. Таква смјела историјска одлука била је базирана на јединству редова Комунистичке партије и њеној повезаности са широким народним масама, на искуству руковођења борбом маса у најтежим условима илегалности, на дубоком познавању жеља и стремљења народних маса и снаге борбених традиција наших народа у вишевјековној борби за слободу. За овакве смјеле подухвате у најтежим данима историје наших народа могао се ЦК КПЈ одлучити познавајући смјелост, чврстину и одлучност комуниста и већ извршене припреме. Одлука је била израз зрелих процјена свих дјелујућих фактора и услова — спољних и унутрашњих.

Комунисти Црне Горе били су до тог времена обавили велики дио посла. Но они су са још више полета наставили и даље са радом на припремама да би што спремније могли отпочети оружани устанак, који је био најављен.

У таквој ситуацији, разумије се, ни окупатор није мировао. Њему су бар дјелимично били познати дубока љубав црногорских народа према слободи и његове симпатије према народима Совјетског Савеза. Осјећао је да се нешто припрема, а преко својих агената и народних издајника добијао је и извјесне иако непотпуне податке о припремама у народу. Све то га је узнемиравало и збуњивало. Већ

³⁾ Андрија Мугоша: Реферат на Оснивачком конгресу КП Црне Горе — стр. 8, Цетиње 1948. год.

од првих дана напада на Совјетски Савез почиње окупатор да показује свој прави лик. Почиње премлаћивање и шамарање грађана на улицама зато што нијесу поздрављали фашистичким поздравом. ОВР-а, уз помоћ агената и полиције бивше Југославије, убрзано припрема спискове комуниста и других патриота ради масовног хапшења. Међутим, као што ће догађаји показати, није ни слутио у каквим је размјерама извршена политичка и организацијска припрема за тих неколико протеклих мјесеци окупације.

Партијске организације, обављајући посљедње припреме, будно прате мјере окупаторских власти преко своје развијене обавјештајне службе и на вријеме сазнају да окупатор намјерава да почетком јула изврши масовно хапшење. И када је он приступио остваривању свога плана, било је већ касно. Комунисти су били ван његовог домаћаја и под оружјем. Ни тада окупатор није могао да сагледа какву ће ширину и размјере попримити оружани устанак црногорског народа.

Када је ЦК КПЈ донио 4. јула историјску одлуку за почетак оружаног устанка, партијске организације и црногорски народ били су спремни да у најскорије вријеме крену у оружану борбу.

На свом састанку од 8. јула ПК за Црну Гору, Боку и Санцак разрадио је одлуку ЦК КПЈ. На том састанку донесена је одлука за формирање 4 окружна комитета од по 3 члана који ће непосредно руководити организовањем оружаног устанка на свом подручју. Формирани су: ОК Цетиње, који је обухватао територију цетињског и барског среза и јужни дио Црногорског приморја укључивши и Котор; ОК Подгорица обухватао је територију подгоричког и даниловградског среза; ОК Колашин обухватао је срезове андријевички, берански, и колашински и ОК Никшић који је обухватао територију среза никшићког и шавничког и дио територије Боке Которске (Рисан и Херцег-Нови са околином). На територији Санцака је још одраније постојао Обласни комитет КПЈ, који је имао задатак да организује и руководи оружаним акцијама на тој територији. Донесена је и одлука да се дотадашње припремне групе наоружају из партијских складишта и да се преименују у герилске групе. Као што је већ напоменуто, свака група је имала свога командира и политичког руководиоца. Одлучено је да акције отпочну на герилски начин: диверзијама на путевима, нападима на мање посаде, карабинијерске и жандармеријске станице, мање колоне на путевима, кидањем телеграфско-телефонских линија и другим диверзантским акцијама како би постепено кроз такве акције био припремљен општенародни устанак. Било је предвиђено да политички некомпромитовани људи дању обављају своје редовне послове а ноћу учествују у извођењу предвиђених оружаных акција.⁴⁾

⁴⁾ Оваква упутства и одлуке, по свему судећи, били су базирани на искуству шпанске гериле из времена освајачких Наполеонових ратова, која су већ била превазиђена и нијесу одговарала стварним условима и могућностима који су постојали у то вријеме за оружану борбу против окупатора у Црној Гори.

Одлука КП на том састанку о начину како почети са извођењем оружаних акција говори да ни сам Покрајински комитет није сасвим сагледао са каквим ће одушевљењем народ прихватити оружану борбу против окупатора. Међутим, ако се има у виду број евидентног оружја, број људства организованог и спремног за учешће у оружаног борби у герилским групама, затим број снага и чврстина партијског чланства и чланова СКОЈ-а, могло се доћи до закључка да ће још од првог дана оружана борба попримити карактер опште-народног устанка, што се и догодило. Међутим, прије почетка устанка ПК није извршио свестрану анализу како би сагледао величину обављених послова око припрема оружане борбе које су спровођене под његовим непосредним руководством. Тај пропуст ће имати озбиљног утицаја на ток и руковођење устанком. У тој чињеници, свакако, треба видјети и извјесне слабости и недостатке, који су се нужно морали испољити при доношењу одлука за оружани устанак, а посебно у току самог устанка.

Сви мјесни комитети, бирои и партијске ћелије одржавали су тих дана састанке на којима су разрађивани планови, одређивани конкретни задаци и утврђивани начини извршења оружаних акција. Као што је ПК већ предвидио, требало је што прије ликвидирати карабинијерске, жандармеријске и финансијске станице, као и поплити општинске архиве. Паљење општинских архива требало је да има и симболичан карактер, јер се тиме уништавају последњи остаци бивше југословенске власти, а то значи да се води борба не само за национално ослобођење од окупатора већ и за нове друштвене односе, за уређење које ће највише одговарати интересима народа.

Тих неколико дана од 8. до 13. јула све партијске организације, организације СКОЈ-а, герилске групе и остале организације — АФЖ, НОФ и др. радиле су неуморно на посљедњим припремама како би што спремније дочекале тај велики дан — почетак оружане борбе. Тешко је заиста изразити са каквом су радошћу, оптимизмом и одушевљењем комунисти Црне Горе примили одлуку ЦК КПЈ од 4. и ПК од 8. јула за почетак оружане борбе народа Југославије.

Основни послови око припрема били су већ завршени. За тих неколико дана требало је детаљно разрадити директиве ЦК и ПК, објаснити карактер и циљеве борбе, начин извођења оружаних акција, разрадити конкретне планове за акције, одредити вријеме и снаге за њихово извршење и друге послове у вези с тим. Ако се има у виду да су сви ти послови обављени у условима окупације без икаквих средстава везе сем курирских веза, онда се тек може сагледати величина посла који су партијске организације обавиле у тако кратком року. Али радило се и дан и ноћ, како се може само у тако великим револуционарним подухватима и надахнућима какви су владали тих јулских дана у читавог партијској организацији и црногорском народу.

Иако оружане акције нијесу почеле једновремено у свим мјестима, како је било предвиђено, због техничких тешкоћа у прено-

шењу директива, оне су се попут ланчане реакције шириле с југа ка сјеверу, попримајући још од првих дана по размјерама учешћа маса и постигнутим резултатима, карактер правог свенародног рата црногорског народа против окупатора.

БОРБЕ НА ПОДРУЧЈИМА ПОЈЕДИНИХ ОКРУЖНИХ КОМИТЕТА

Подручје ОК Цетиње. У зору 13. јула ово подручје било је захваћено оружаним акцијама герилских одреда којима су се масовно придруживали устаници. На свим комуникацијама које воде из Цетиња према Црногорском приморју и Подгорици биле су постављене засјезде, а на много мјеста покидане су телеграфско-телефонске линије и порушене комуникације. Нападнут је и уништен велик број карабинијерских, жандармеријских и финансијских станица и мањих посада и колона на путевима.

Ноћу 12/13. јула извршена је акција на карабинијерску станицу у Чеву. Напад су извели герилски одреди из Цуца, Вјелица, Убала, Велестова, Загреде и других околних мјеста. Станица је у зору ликвидирана и заробљено је 10 карабинијера, а 6 жандарма је разоружано. Истог дана разоружани су без борбе карабинијери станице у Ђеклићима, који су били изненађени и нијесу могли дати отпор. На том подручју се герилским одредима прикључио већи број наоружаних сељака, па су се још тога дана упутили ка Цетињу и заузели положај на Чекању, на комуникацији Цетиње — Његуши.

Истовремено су герилци напали италијанске гарнизоне у Вирпазару и Ријечи Црнојевића и у току дана их ослободили. План за напад на Вирпазар био је веома смишљен, а његово реализовање добро припремљено. Претходног дана у граду је убачен герилски одред од 10 људи, а оружје им је унесено чамцем преко Скадарског језера. Одред је заузео положај у згради преко пута италијанске посаде. Добро координираним дејством одреда изнутра и снажним налетом герилских одреда споља, последице краће али врло оштре борбе, Вирпазар је ослобођен. У нападу су учествовали одреди: Сотонићи, Ораховски, Бољевачки, Годињски и мањи број герилаца из Дупила, Коморана и Лимњана. У борби је убијено 6, рањено 15 и заробљен 51 италијански војник. Заплијењено је: 1 митраљез, 3 пушкомитраљеза, око 60 пушака, знатна количина муниције и друге опреме и хране. Одмах је постављена команда мјеста и одређене снаге за обезбјеђење града. Послије овог успеха герилским одредима прикључио се велики број наоружаних сељака са подручја Црмнице и других мјеста.

Поред наведених, у току 13. јула су на подручју ОК Цетиње изведене и ове значајније акције:

герилски одред из Мишића и Бурмана, јачине 9 бораца, ликвидирао је италијанску финансијску станицу; последице жилавог отпора финансија, у току борбе убијено их је 10, а један је рањен; заплијењено је 10 пушака, 1 пушкомитраљез, неколико бомби и неколико стотина метака;

Томићи герилски одред ликвидирао је жандармеријску станицу у Брчелима;

ноћу 12/13. и 13. јула Лимњански одред, јачине 52 бораца, ликвидирао је жандармеријску посаду станице у Суторману и разбио италијанску колону на комуникацији Бар — Вирпазар; убијено је 30 италијанских војника, а више их је рањено;

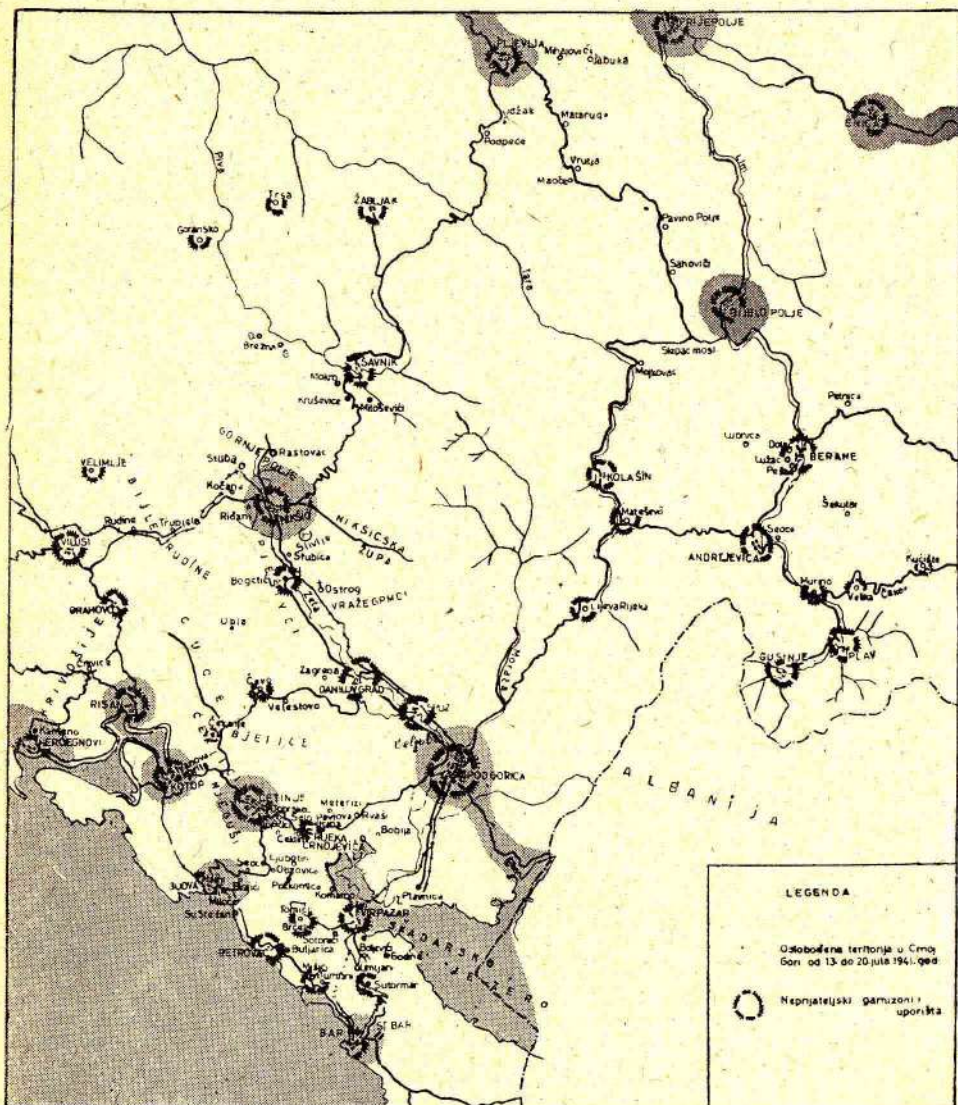
три одреда из Горњег Цеклина и Сотонића, јачине од око 50 бораца, сачекали су у засједи код Добрског Села на комуникацији Цетиње — Ријека Црнојевића италијанску аутоколону и уништили је; убијено је 7, рањено 2, а заробљен један италијански војник; заплијењено је и уништено 2 камиона и 9 пушака;

у Павловој страни су дијелови Метершког одреда разбили групу од 14 италијанских војника док је један убијен, а један рањен;

дио одреда из Лопичића и Горњег краја и један љуботињски одред напали су моторизовану колону од 27 мотоцикла и 1 камиона; у краткој и оштрој борби колона је савладана; убијено је 5, а заробљено 30 италијанских војника; заплићени су сви мотоцикли и камион, 3 митраљеза, један пушкомитраљез, 20 пушака, 10 револвера, муниција и друга опрема;

Рвашко-бобијашки одред, јачине око 30 бораца који су имали задатак да обезбиједи напад на Црнојевића Ријеку од правца Подгорице, напао је јачу моторизовану колону код Царева Лаза и Ториуна; последице оштре борбе колона је

уз знатне губитке успjela да се пробије и уђе у Ријеку Црнојевића. Послије подне дио ове колоне продужио је за Цетиње али је уништен код Кошћела;

Радомирско-грађански, Подгорско-томићи, Конацки и дијелови Прekorничког одреда напали су на комуникацији Цетиње — Будва код Сеоца, Мокрог Дола, Рамовог Ждријела. Граба Брајићког и Обрзовице моторизовану италијанску колону која је покушала да се пробије у правцу Будве; дијелови колоне су разбјигени, а остатак је присиљен да се врати у Цетиње; убијен је већи број италијанских војника, заробљена су 4, а један је рањен; уништена су 4 камиона, а два тенка су оштећена;

Четрдесет герилаца и устаника из Вогута, Мужевица и Вигњевића разоружали су жандармеријске станице у Љуботињу, а устаници из Брајића жандармеријске станице у Брајићима;

Буљарички герилски одред и дио герилског одреда из Селца ликвидирали су посаду у Буљарицама, а посада из Петровца побјегла је за Бар; истог дана је нападнута и ликвидирана колона камиона код Ријеке Режевића и Куфина; убијено је 5, рањено 4 и заробљено 17 италијанских војника; заплијењено је 13 пушака, 1 пушкомитраљез, 7 пиштоља, муниција и друга опрема, а уништена су 4 камиона;

два герилска одреда из светостефанске општине са око 200 устаника и једна мања група из Маина напали су италијанску посаду од 100 војника у Милочеру; међутим, непријатељ се налазио у утврђеним зградама, а из Будве му је брзо стигла помоћ па су устаници морали да се повуку; у овој борби заробљена су 4 италијанска војника, док број убијених и рањених није могао бити утврђен;

Даворско-кустудички одред ликвидирао је послије краће борбе финансијску станицу на Ивановим Коритима; тога дана герилски одред из Његушке општине покидао је телеграфско-телефонске линије према Цетињу и Котору и дјелимично порушио пут Котор — Његуши — Цетиње; карабинијерска станица на Његушима, како је било запланирано, није нападнута због колебаљивости герилаца и утицаја издајничких елемената који су, да би обманули герилце, инсистирали да станицу нападне читав народ тога краја како се наводно не би могли окривити појединци за случај италијанске одмазде.

Већ 13. јула навече читав цетињски срез, сем града Цетиња који је био са свих страна окружен, и Његуша, био је у рукама устаника. Исто тако велики дио Црногорског приморја био је тога дана у рукама устаника. Биланс првог дана оружане борбе на овом подручју био је заиста величанствен. Пламен оружаног устанка сљедећих неколико дана разгарао се као пожар који је свом силином сагоревао један за другим италијанске гарнизоне у Црној Гори. Прилив устаника био је све већи и масовнији тако да од првог дана на том подручју поприма карактер општенонародног устанка. Постигнути успјеси на том подручју веома су позитивно дјеловали на почетак и размах оружаног устанка у осталим крајевима Црне Горе и Санџака. Окупатор је био изненађен и збуњен размјерама и резултатима оружане борбе.

У току неколико наредних дана устаничке снаге на том подручју водиле су врло тешке борбе и извојевале више крупних побједа међу којима се посебно по резултатима и по херојизму и начину како су те сјајне акције изведене истичу борбе на Кошћелама, Брајићима и на Созини.

Герилски одреди из Рваша, Бобије, Друшића, Метериза и дијелови Ричког одреда напали су из засједе 14. јула два моторизована батаљона дивизије „Месина“ код Царевог Лаза. Послије тешке борбе они су уз осјетне губитке

успјели да се пробију и око поноћи уђу у Ријеку Црнојевића. Један од тих батаљона продужио је сјутрадан у правцу Цетиња. Герилски одреди из Горњег Цеклина и Љуботиња, јачине од 48 бораца, којима су се у току борбе придружиле герилци из сусједних мјеста тако да их је на крају било 83, напали су из засједи на окуци код Кошћела моторизовани италијански батаљон (30 камиона пуних војника и 20 мотоцикла). Послије оштре вишечасовне борбе устаници су савладали овај батаљон. Убијено је 70—80, рањено 260, а заробљено око 450 италијанских војника и официра. Заплијењено је: 16 митраљеза, више пушкомитраљеза, 4 топа, 3 бацача, велик број пушака, око 500 000 метака, неколико стотина пиштоља и велике количине друге опреме. Уништено је 50 камиона и 12 мотоцикла и разне друге ратне опреме.⁵⁾

Подгорско-томићи, Радомирско-грађански и Прекорнички одред и двије групе устаника из општине Свети Стефан налазили су се 18. јула у засједи у рејону села Брајића на комуникацији Будва — Цетиње. Тога дана моторизовани батаљон црних кошуља, са 20 камиона, 6 тенкова, 7 мотоцикла и једним путничким колима, упутио се ка Цетињу. Када је избио у рејон села Брајића и отпочео са паљењем и пљачкањем кућа, сељаци који су били избјегли из тог села отворили су на њега ватру, мада батаљон још није био читав ушао у засједу. Послије неколико часова врло оштре борбе са далеко бројнијим и опремљенијим снагама непријатеља, у којој су устаници испољили велику смјелост и одлучност, батаљон црних кошуља је разбијен и натјеран у бјекство. У борби је убијено 130, а заробљено 30 италијанских фашиста. Заплијењена су 2 митраљеза, 3 пушкомитраљеза, већи број пушака и друге опреме, а уништен је један тенк, 15 камиона, 7 мотоцикла и путнички аутомобил. Погинуо је један устаник, а 7 их је рањено.

Борба на висоравни Созине 21. јула такође спада међу најзначајније борбе вођене у јулском устанку на том подручју. Тога дана Глуходолско-спичански одред, јачине 43 борца, наоружаних пушкама и бомбама, једним митраљезом и са неколико пушкомитраљеза, дочекао је на тим положајима италијански батаљон јачине око 800 војника и официра. У врло оштрој и неравној борби, једна група герилаца из Лимњанског одреда извршила је напад преко Врсуте у бок непријатељског батаљона. Чврстина и одлучност устаника с фронта и овај напад с бока унијели су пометњу код непријатеља и послје дуже борбе разбили га. Убијено је 43, а заробљено око 100 већином рањених италијанских војника. Заплијењена су 2 топа, 1 минобацач, 2 пушкомитраљеза, око 50 пушака и око 75 000 метака и друге ратне опреме. У овој борби су и наше снаге имале губитке — 8 погинулих и 16 рањених. Ако се има у виду да је успјех постигнут у моменту кад је већ била отпочела на том подручју италијанска офанзива против устаника, значај ове борбе је још већи.⁶⁾

Подручје ОК Подгорица. Вијести, иако непотпуне, о почетку оружане борбе на територији среза цетињског и успјесима који су већ првог дана постигнути, убрзале су почетак акција и у осталим крајевима Црне Горе. Већ сјутрадан извршен је велики број успјелих акција на подручју подгоричког и даниловградског среза. У току 14. и 15. јула прекинуте су све телефонско-телеграфске везе са гарнизонима у Подгорици и Даниловграду. На више мјеста порушене су комуникације Подгорица — Даниловград, Подгорица — Цетиње и Подгорица — Колашин, као и Даниловград — Никшић и Даниловград — Чево. У току та два дана ликвидиране су и разоружане све жандармеријске и финансијске станице на подручју оба среза. Порушена је и жељезничка пруга Подгорица — Плавница на дужини од

⁵⁾ Пеко Дапчевић: *Тактика партизанских одреда и бригада у току НОР.*

⁶⁾ В. Јовановић: *Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији* — 1960 — I.

око пола километра. Једино је била прекинута комуникација Подгорица — Скадар.

На подручју среза даниловградског, ноћу 14/15. јула, нападнуте су карабинијерске станице у Спужу и Острогу и посада код моста на Сушици. Група од око 30 вражегрмских герилаца који су били одређени да ликвидирају карабинијерску станицу у Острогу, успјела је да изненади посаду и разоружа је после краћег препуцавања. Заробљено је 6 карабинијера и 5 бивших југословенских жандарма. Исте ноћи у поноћ 40 герилаца напало је карабинијерску и финансијску станицу у Спужу. Карабинијери су били обавијештени о нападу, а били су смјештени у старој турској тврђави и добро наоружани, па су дали жилав отпор. Тек када су герилци успјели да убаци унутра бомбе, а један герилац да се попне на кров, посада се предала ујутро око 8 часова.

На глас о нападу на Спуж пристигао је велик број наоружаних устаника тако да их је око 8 часова већ било неколико стотина. Многи од њих су се обраћали руководиоцима акције, и љутили се зашто нијесу били обавијештени и позвани да учествују у борби. Слично се дешавало и у осталим мјестима.

Ноћу 14/15. јула герилци су напали посаду од 30 италијанских војника и неколико југословенских жандарма код моста на Сушици. Пошто нијесу успјели да изненаде посаду која је имала добро уређене ровове, герилци су се ујутро морали повући и посјести нове положаје држећи блокирану посаду. Ујутро је посади стигла помоћ од 3 камиона војника из Даниловграда.

Послије подне је једна већа колона Италијана из Даниловграда направила испад у правцу Сушице. Колону су дочекали устаници с обје стране комуникације. Вођена је веома оштра борба све до ноћи. Италијани су претрпјели осјетне губитке у мртвим и рањеним, а пет их је заробљено. Пред ноћ су се повукли, палећи успут куће, сијено и осталу љетину, а похватили су 7 сељака које су затекли код кућа и стријељали.

Тога дана уништена су на комуникацији Подгорица — Даниловград три камиона натоварена минобацачком муницијом, а посада од 5 војника је заробљена.

У току ноћи посада код моста на Сушици, захваљујући небудности устаника, успјела је да се извуче и побјегне у Даниловград. 15/16. јула увече бјелопавлички устаници били су са свих страна блокирали гарнизон у Даниловграду. У току ноћи 14/15. и 15/16. прикључило се герилцима више од 2000 устаника на том подручју, те се морало приступити формирању територијалних чета чија су језгра били герилски одреди. У току 17. јула, када је донесена одлука за напад на гарнизон у Даниловграду, формирано је око 26 устаничких чета. Команде су биране на скупу устаника. Приликом избора команди чета избијале су нездраве тенденције појединаца на братственичкој, племенској и другим линијама, те је било доста натезања око тих избора. Но, благодаречи великом утицају организација Комунистичке партије и тај је проблем успјешно и брзо рјешаван.

За напад на Даниловград формиран је 17. јула и оперативни штаб који је израдио план за напад 18. јула. Италијанска команда послала је 18. јула свога парламентарара са захтјевом да се устаници разиђу, обећавајући да уколико положи оружје, италијанске власти неће предузимати никакве репресалије. Међутим, оперативно руководство тражило је безусловну предају гарнизона. 18. јула увече Италијани су потиснути из свих околних села Даниловграда, а 19. јула ујутру извршен је притисак устаничких снага на Даниловград са истока, југа и запада. Око 16 часова Италијани су се повукли из града на Браленовицу, гдје су зграде опасане дебелим зидовима, запаливши прије тога остатак муниције у барутани на Вожовој главици. Ноћу 19/20. јула око 2000 устаника извршило је силовит јуриш на Браленовицу. Бомбаша су ућуткали непријатељеве митраљезе и после жестоке и оштре борбе Италијани су истакли бијеле заставе и предали се. У борби су имали 14 мртвих, око 70 рањених и 825 заробљених, од којих 28 официра. Заплиђено је 14 топова, 18 минобацача, 12 митраљеза, 50 пушкомитраљеза, око 1000 пушака, 18 камиона, 300 мазги, око 2 вагона разне муниције, велике количине друге опреме и хране. Устаници су у нападу имали 2 мртва и

неколико рањених. Послије ослобођења Браленовице одржан је у Даниловграду велики збор на коме је објашњена ситуација и народ позван да и даље настави борбу.⁷⁾

Ослобођење Даниловграда и заробљавање италијанског гарнизона је једна од најзначајнијих побједа Црногораца у јулском устанку. Истог дана упућене су снаге на Веље брдо гдје су отпочеле борбе са јачим италијанским снагама које су стигле из Албаније.

У јеку стварања територијалних чета и када се вршила припрема за напад на Даниловград, стигла је 16. јула послје подне директива од ПК да се акције ограниче на мање посаде, а организација војних јединица задржи на герилским одредима. Тога дана наишао је Радоје Дакић који је долазио са подручја среза цетињског и обавијестио устанике о великим успјесима на том подручју. И он је био сазнао за директиву која му је изгледала, као и Бошку Ђуричковићу, чудна. Договорили су се и пошли у сједиште ПК. Тог истог дана директива је измијењена на састанку ПК, и истог дана упућена свим ОК,⁸⁾ али пошто је ранија директива већ упућена окружним комитетима, то је било доста негативних посљедица, нарочито на подручју ОК Цетиње.

Подручје ОК Никшић. Одлука ЦК од 4. и ПК од 8. јула разрађена је на првом састанку ОК Никшић у селу Риђанима 12. јула. Састанку је присуствовао и Никола Ђурковић ради бржег преношења директива о устанку партијској организацији Херцег-Новог и Рисна. На састанку је саопштено да припремне групе треба проширити и преименовати у герилске; да се у свим групама поставе командири и политички руководиоци⁹⁾ и да се герилци наоружају оружјем из партијских складишта, уколико немају својег. Предвиђено је да се акције изводе на мање колоне на комуникацијама, да се разоружавају карабинијерске и жандармеријске станице, руше комуникације, кидају телефонске линије и попале општинске архиве. На састанку је одлучено да Сава Ковачевић као члан ОК обједини руковођење оружаним акцијама на подручју Херцег-Нови, Рисан и у општинама граховској, бањској и вучедолској, и да успостави везу са устаницима сусједне Херцеговине.

Прије састанка секретар ОК већ је био пренио директиве МК Никшић и МК Шавник.

О почетку оружаног устанка на подручју ОК Цетиње сазнало се преко партијске организације Пјешивац 14. јула. Директиве и одлуке за устанак још нијесу биле разрађене у свим партијским ћелијама, а на партијским састанцима и састанцима герилских одреда,

⁷⁾ Бошко Ђуричковић, *Даниловградски срез у јулском устанку 1941*. ВИГ 1/1950; Војо Тодоровић, *Подгорички срез у тринаестојулском устанку*.

⁸⁾ Према изјави Бошка Ђуричковића.

⁹⁾ Функција политичких комесара уведена је тек почетком октобра. У устанку су се звали политички руководиоци, а назив *лице за везу с народом* умјесто политички руководилац уведен је 21. јула на захтјев Баја Станишића, који је ушао у Привремену врховну команду за Црну Гору, Воку и Сантак.

којима је одлука била пренесена, у току је била разрада планова за извођење акција. До тада су биле пренесене и разрађене директиве само у партијским ћелијама у ближним општинама око Никшића, те се са акцијама могло почети само на подручју тих општина. Тиме треба тумачити то што су на територији Грахова и шавничког среза акције почеле нешто касније.

Прву акцију у никшићком срезу извели су пјешивачки герилци 14. јула нападом на карабинјерску станицу у Богетићама, која је послје краће борбе заузета. Заробљено је 6 карабинјера и 10 југословенских жандарма. Истог дана герилци са тог подручја су поставили засједу на путу Никшић — Даниловград код Крста и уништили један камион. Заробљено је 6 Италијана, а 2 су успјела да побјегну. 14/15. јула увече на овом путу устаници су поставили засједу у рејону Стубице. Изјутра су наишла од Никшића 3 камиона карабинјера на које су устаници отворили ватру. Убијена су и заробљена 23 карабинјера, а један камион је уништен. Остала два камиона су успјела да умакну у Никшић. Герилци из Стубице су 15. јула заузели помоћни аеродром на Сливљу, заробили 8 италијанских војника и заплјенили 4 школска авиона и већу количину бензина. Обузети успјесима на свом подручју и вијестима које су стизале из других крајева, они нијесу уништили авионе, рачунајући да ћемо их ми моћи користити. Истог дана Италијани су извршили препад са тенковима и успјели да поврате неоштећене авионе и сав бензин. У току 14, 15. и 16. јула су на више мјеста покидане телеграфско-телефонске везе и порушене комуникације које везују Никшић са осталим мјестима. Порушена је и жељезничка пруга у рејону кочанске и рудинско-трепачке општине.

У току 14, 15. и 16. јула разоружане су и посаде жандармеријских станица у Вуковику, Видровану, Велимљу, Трубјели и Жупи никшићкој. У неким мјестима било је покушаја отпора од стране жандарма али су брзо савладани.

Одушевљење за борбу захвата најшире масе и настаје огроман прилив устаника, тако да је требало приступити стварању територијалних чета и батаљона. Већ 15. јула италијански гарнизон у Никшићу био је потпуно изолован од осталих гарнизона.

На Грахову је прва акција изведена из поменутих разлога тек 17. јула на једну извијачку патролу; рањена су 2 италијанска војника. Тог дана је тек завршено преношење директива партијским ћелијама и вршена припрема за напад на гарнизон у Грахову. Међутим, 19. јула стигла је директива да се не стварају веће јединице и не нападају већи гарнизони. Из истих разлога успорена је и припрема за напад на Никшић, као и формирање нових јединица које је већ било отпочело. Највјероватније, ова директива је стигла у ОК Никшић 18. а у Грахово 19. јула.

Но, сјутрадан је стигло обавјештење да се та директива повлачи. Због тога је напад на Грахово поново припремљен и извршен тек 22. јула. Италијани су се били добро утврдили у школи, а прозоре су затворили врећама пијеска. Око школе је био брисан простор око 200 м тако да јој се није могло прићи. Послана је једна група герилаца за топ „пито“ — 37 мм у Кривошије. Довукли су га 24. јула у зору, али без нишанских справа. Постављен је на узвишицу Умац, удаљену од школе око 200 м. Сава Ковачевић, пошто је био артиљерац, нишанио је кроз цијев. Првим метком погодио је прозор школе, а потом испалио још неколико метака. Међу Италијанима је настала паника и убрзо послје тога истакли су бијелу заставу и предали се. Заробљено је 72 Италијана, 6 жандарма, поп Дубак, љотићевац и италијански агент, и један сељак који се упорно противио нападу на Италијане. Заплићено је: један митраљез, 7 пушкомитраљеза, око 70 пушака и већа количина муниције и ручних бомби. Заробљеним италијанским војницима Сава је одржао говор, остављене су им све личне ствари, а потом су спроведени преко Бијеле горе и упућени за Дубровник. Рањеним италијанским војницима указана је лекарска помоћ.

Када је ослобођено Грахово, дио снага је упућен за напад на Вилусе, а дио на обезбјеђење према Рисну и Херцег-Новом. Гарнизону у Вилусима, који

је био опкољен, упућен је позив на предају, али сада је то одбила, свакако због ситуације која је настала продором италијанских снага у Никшић тога дана, о чему је вјероватно била обавијештена.

На подручју Херцег-Новог и Рисна герилски одреди су на више мјеста порушили комуникације Херцег-Нови — Црквине — Грахово, Рисан — Црквине и Рисан — Грахово, а између Мељина и Каменог миниран је један мост. Истовремено су разоружане све жандармеријске станице, а италијанска посада из Црквица није ни сачекала напад већ је побјегла. Послије тога је ослобођено читаво подручје сем мјеста непосредно уз морску обалу. Задатак устаника овог подручја био је у то вријеме да спријече продор Италијана из правца Боке на ослобођену територију. У том циљу упућен им је као појачање један граховски герилски одред.

У шавничком срезу устанак је почео 18. јула нападом жупопивских герилаца на карабинијерске посаде у Горанском и Доњим Брезинама, које су после краће борбе савладале. Заробљена су 22 карабинијера, а један је убијен; разоружано је око 20 југословенских жандарма и финанса. Заплијењено је око 50 пушака, један митраљез и 2 пушкомитраљеза. Двадесет првог јула разоружана је карабинијерска станица на Трси. У овој акцији је учествовало око 300 планинопивских устаника. Заробљено је 12 карабинијера и заплијењен један митраљез и 13 пушака.

Герилске групе Жабљака и околине, којима се придружио већи број устаника, напале су у зору 20. јула карабинијерску станицу у Жабљаку. У току борбе пристигао је већи број сељака из околних села тако да их је до краја борбе било неколико стотина. Карабинијери су били присиљени да се предају. Заробљено је 18, а један је карабинијер рањен. Разоружано је и 13 жандарма и финанса. Заплијењено је: један митраљез, један пушкомитраљез, око 25 пушака и 9 пиштоља, знатна количина муниције и ручних бомби. Истог дана одржан је велики збор устаника и народа, а формирана је и народна милиција која је носила црвене траке око рукава и имала дужност да одржава ред на ослобођеној територији.

Напад на Шавник био је припремљен за 19. јул. Јединице су већ биле изишле на положаје, када је стигла директива ПК да се градови не нападају, па су повучене са положаја. То је унијело пометњу и нерасположење међу герилце и устанике. Сјутрадан је ова директива повучена па је напад изведен 22. јула око 4 часа. Италијани, пошто су сазнали да се припрема напад, добро су организовали кружну одбрану, а зграде утврдили. Захваљујући томе посада је дала веома јак отпор. Али устаници су плански извели напад и пошто су Италијани били потиснути са спољне одбране, бомбаши су успјели да убаце бомбе у зграде у којима су се Италијани налазили, па су се ови предали. У борби је 8 Италијана погинуло, 15 рањено, а 37 заробљено. Погинула су и 2 устаника, а 4 су рањена. Заплијењена су 2 митраљеза, 2 пушкомитраљеза и 66 пушака. Ослобођењем Шавника била је ослобођена читава територија среза шавничког. Истога дана одржан је велики збор и саопштено је да се у свим мјестима успостави војна власт која има задатак да обезбиједи ред и мир на читавој ослобођеној територији.

Послије ослобођења шавничког среза један батаљон је упућен према Никшићу да учествује у нападу за његово ослобођење, како је то одлуком ОК било предвиђено, а остале снаге оријентисане су на правац Пљевља — Жабљак и друге правце за одбрану ослобођене територије. Послије ослобођења Грахова, 24. јула, читаво подручје ОК Никшић било је ослобођено сем града Никшића и Вилуса и насеља непосредно дуж морске обале између Херцег-Новог и Рисна. Тих дана вршене су последње припреме за напад на Никшић, који је требало да почне 25. јула, али због продора дивизије „Каћатори деле Алпи“ у Никшић, 26. јула, морало се одустати од предвиђеног напада.

Подручје ОК Колашин. Борбе у срезу андријевичком почеле су 17. јула нападом на мању групу Италијана на комуникацији Андријевица — Беране код Црвеног прла. Група је заробљена и уништена.

Убрзо послје ове акције стигао је вод Италијана из Андријевице. Герилци су га дочекали, разбили и натјерали у бјекство. Убијено је 9, а заробљено 16 Италијана. Герилски одред који је држао засједу на комуникацији Андријевица — Мурино отворио је ватру на Италијане у Андријевици.

Послје ових борби настаје нагли прилив устаника на положаје око града. У нападу је учествовало око 400 устаника који су улазили у борбу како су пристизали. Једна герилска група с десне стране Лима, из Сеоца, отворила је митраљеску ватру на Андријевицу. Иако није био израђен план за напад, устаници су на јуриш ушли у град са више страна. Око 11 часова италијански гарнизон у Андријевици био је присиљен на предају. Заробљено је 185, а убијено 38 италијанских војника. Два устаника су погинула, а 5 је рањено. Заплијењено је: 4 топа, 4 митраљеза, 8 пушкомитраљеза, око 120 пушака, 4 камиона, 40 мазги и око 10 вагона хране. По ослобођењу града појединци су покушали да разносе храну и друге ствари али је партијска организација брзо интервенисала и успоставила ред. Одређен је герилски одред који је обезбјеђивао све радње и заплијењене магацине.

Секретар МК Богдан Нововић одржао је говор, објаснио народу карактер борбе и обавијестио о успјесима у осталим дијеловима Црне Горе, истичући да је црногорски народ ступио у рат са окупатором и позвао народ на дисциплину, поштовање реда и даље активно учешће у започетој борби.

У току 17. јула растурене су жандармеријске станице у срезу. Истог дана нападнута је посада карабинијерске станице у Мурино и послје краће борбе ликвидирана. Заробљено је 16 карабинијера, а 2 су погинула при покушају да у току борбе побјегну. Тога дана предали су се без борбе и карабинијери у Велици.

Послје ослобођења Андријевице Величани масовно приступају устанку и посидејају положаје на Чакору и Челиграду према Плаву и Ругову. У Шекулару је на глас о устанку сазван збор на коме је формиран батаљон, па је једна чета упућена на Чакор, а остале према Беранам и Андријевици. Са положаја на Чакору група устаника продрла је до Кућишта на комуникацији Чакор — Пећ и порушила два моста.

Читав срез андријевички, сем Плава и Гусиња које је окупатор прикључио Албанији, био је 17. јула ослобођен. Идућег дана формирана је средња војна команда за обезбјеђење слободне територије и руковођење даљом борбом. Наставило се са формирањем територијалних чета и батаљона и приступило формирању народне власти.

На територији среза колашинског почеле су борбе 14. јула.

Код Врлоступа је засједа отворила ватру на два италијанска камиона који су успјели да умакну у Колашин. Убијено је 5, а рањено 6 Италијана. Истог дана порушена је на неколико мјеста комуникација Колашин — Мојковац. Све телефонске линије са Колашином су прекинуте. У току 15. и 16. јула разоружане су на територији среза све жандармеријске станице које су окупаторске власти биле задржале у служби.

Љеворечки герилци, упркос супротстављања нападу од стране Ђорђа Лашића, напали су и ликвидирали карабинијерску станицу у Лијевој Ријеци. Заробљено је 12 карабинијера и заплијењено њихово наоружање. Карабинијери из Матешева су тог дана побјегли у Колашин. Тако је већ 15. јула и читав срез колашински био ослобођен сем Колашина који су устаници окружили 16. јула посидејајући све доминантне положаје непосредно око града. Број устаника је све више растао. На положајима око Колашина налазило се 18. јула око 3 000 устаника. Италијанска посада била се утаврдила у згради гимназије, ископала ровове, а прозоре затворила врећама пијеска. У току 17/18. јула успјеле су 4

диверзантске групе да се убаце у град; двије да нападну бомбама Италијане у рововима око школе, а друге двије да униште електричну централу и водовод. Међутим само су дјелимично успјеле.

Руководство устаничких снага упутило је 18. јула гарнизону позив на предају, али је овај то одбио. Тог дана стигао је топ заплијењен у Андријевици. Чим је испалејена једна граната Италијани су истакли бијелу заставу и послали парламентарара. Тражили су да устаници испале још двије гранате па ће се онда предати. Ово је вјероватно требало да им буде оправдање пред вишом командом.¹⁰⁾ Устаници нијесу имали више капсули, па је настала незгодна ситуација и на једној и на другој страни. Док су Италијани очекивали да устаници испале још двије гранате, двије групе устаника ушле су у град. Баш у вријеме када су Италијани били спремни да се предају стигла је директива да се градови не нападају. Створена је веома тешка ситуација. Устаници су се чудили, а комунисти нијесу могли да објасне такву директиву. Устаници св се повукли из града, а многи својим кућама.

Сјутрадан је стигла нова директива, па је 20. јула поново извршен напад и упућен Италијанима захтјев за предају што су ови одмах и учинили. Заробљено је 260 италијанских војника са 4 официра, 11 карабинијера и 15 финанса. Заплијењено је: 230 пушака, 8 пушкомитраљеза, 12 лаких минобацача, 18 пиштоља, знатне количине муниције и већа количина хране. У Колашину је одмах постављена команда мјеста и одређен герилски одред за одржавање реда, Сјутрадан 21. јула одржан је збор на којем је учествовало 3 500 лица. Заплијењено оружје подијељено је устаницима и приступило се формирању територијалних чета и батаљона.¹¹⁾

Ноћу 15/16. јула отпочеле су оружане акције и на територији среза беранског.

Те ноћи покидане су све телефонске линије са Беранама, а у току 16. и 17. јула порушене су комуникације на више мјеста, порушено је или спаљено неколико мостова, међу којима и већи мост на Лиму код Скакавца. Шеснаестог јула ликвидирани су карабинијерске станице у Брзави и Лубницама. Заробљено је 10 карабинијера, а један је у борби погинуо. Њихово наоружање је заплијењено и подијељено устаницима. Карабинијери из Петнице побјегли су 16. јула у Беране. На путу Беране — Бијело Поље герилци су 16 јула зауставили аутобус и разоружали неколико Италијана. Тог дана је на комуникацији Беране — Андријевица уништен један камион, а његова посада заробљена, а на истој комуникацији код Пешаца уништен је један мотоцикл и убијена два италијанска војника. Герилци из Лушца напали су 16. јула италијански вод у патроли. Убијена су два Италијана, а остали су се дали у бјекство. Италијани ускоро упућују на тај терен двије чете. Герилци их дочекују и присиљавају да се повуку. Успут су ухватили три сељака и два герилца који још нијесу били наоружани и сјутрадан их стријељали. Герилци из манастирске општине посјели су тога дана положај Лужац — Долац — Берансело према Беранама. Исто тако једна група герилаца посједа Печичко брдо и ватром присиљава италијанску стражу на периферији града да се повуче.

Да би запласили устанике, Италијани спроводе масовно хапшење грађана у Беранама, а пријеки суд осуђује 17. јула девет лица на смрт и истог дана су стријељани на Јасиковцу, на десној обали Лима. Устаници с десне стране Лима покушали су да спријече стријељање, али прије него су герилци пристигли, Италијани су успјели да изврше злочин и побјегну преко моста у град. Ти поступци Италијана још више су огорчили устанике, те се убрзава припрема за напад на Беране. 17. јула увече устаници су заузели Хареме, предграђе Берана на десној обали Лима, а у току ноћи пребрали се преко моста у град. Такође у току те ноћи једна група герилаца самоиницијативно упада у град и

¹⁰⁾ Изјава Вука Радовића, учесника у борби за ослобођење Колашина.

¹¹⁾ Батрић Јовановић: *Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији* — 1960 — I.

напада карабинијере у жандармеријској касарни. Развила се врло оштра борба. Герилци успијевају да запале зграду, али су карабинијери ватру угасили. Сјутрадан зграда је поново запаљена. Изгорјело је 40 карабинијера који нијесу хтјели да се предају, док су се 22 карабинијера у посљедњем моменту предали. Оштре борбе вођене су то вече и око зграде трошарине из које су се жилаво бранили финанси. Зграда је заузета тек пошто су убаченим бомбама побијени. Погинуло је 19, а само су два затечена рањена.

Читав град био је ослобођен сем зграде гимназије у којој се налазио један италијански батаљон из дивизије „Месина“.

Руководство напада упутило је 18. јула Италијанима позив за предају. Поведени су преговори. Италијани су пристали да се предају с тим да им се оставе пушке и пиштољи, а да ће предати све остало наоружање, опрему и муницију. Обећано је да ће се према њима поступити као и према осталим заробљеним Италијанима у Црној Гори. Тако је тога дана ослобођено Беране и читав срез.

У борбама за ослобођење Берана погинуло је око 70, рањено 30, а заробљено око 700 италијанских војника са 17 официра. Заплијењено је: 9 митраљеза, 12 пушкомитраљеза, 23 минобацача, око 800 пушака, велике количине муниције и бомби и више вагона хране. Устаници су имали 7 погинулих и 6 рањених. Истог дана навече стигла је директива ЦК по којој није требало нападати градове. То је унијело забуну као и у другим мјестима, али је сјутрадан стигао из Београда у Беране Митар Бакић који је саопштио да је ЦК одобрио општи устанак у Црној Гори.

Руководство устанка је још прије напада на Беране формирало народну милицију од 70 герилаца који су имали да обезбиједе ред на ослобођеној територији.

По ослобођењу овог града именован је Војни комитет као војно руководство свих војних снага на подручју среза беранског. Истовремено је формиран и пријеки суд са истражним одјељењем које је водило истрагу по кривицама због сарадње с окупатором. Тих дана се на територији среза Беране приступило и изборима за органе народне власти.¹²⁾

Подручје Обласног комитета за Санџак. Нападом на карабинијерску станицу у Мојковцу ноћу 14/15. јула отпочеле су оружане борбе против окупатора на подручју Обласног комитета за Санџак.¹³⁾

Карабинијери су се у Мојковцу упорно бранили читаву ноћ и тек када је ујутру станица запаљена, 7 карабинијера се предало од којих је један био рањен.¹⁴⁾ Тога дана пришло је герилцима неколико стотина устаника. Шеснаестог јула извршен је и напад на карабинијерску станицу у Шаховићима. Герилци су претходно покидали телефонске везе са тим мјестом и порушили комуникације Шаховићи — Слијепац Мост и Шаховићи — Пљевља. Карабинијери су покушали да побјегну па је један погинуо, један рањен, а 5 их је заробљено и разоружано. Том приликом разоружано је и 6 бивших југословенских жандарма. Карабинијери из Губавче су побјегли у Бијело Поље.

У току 15, 16. и 17. јула герилци су покидали телефонске линије са Бијелим Пољем и на више мјеста порушили комуникације Бијело Поље — Пријепоље, Бијело Поље — Беране и Бијело Поље — Колашин, затим су порушили неколико мањих мостова и један већи оштетили.

Ови успјеси бјелопољских устаника и вјести о пједјама у Црној Гори веома су се позитивно одразили на борбено расположење народа и створени су

¹²⁾ Батрић Јовановић: *Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији* — 1960 — I.

¹³⁾ Овдје су обухваћене само борбе на територији бјелопољског и пљеваљског среза.

¹⁴⁾ Треба поменути да је 14. јула саопштена и разрађена директива за устанак на партијском састанку хелије мојковачке општине.

повољни услови за напад на Бијело Поље, које је већ од 17. јула било изоловано и одсјечено од осталих мјеста. Црногорци и Срби масовно су ступали у устаничке јединице. За неколико дана формирано је више чета и неколико устаничких батаљона на територијалном принципу. Обласни комитет и Мјесни комитет Бијело Поље убрзано су припремали напад на Бијело Поље. Стигао је као помоћ и један герилски одред из колашинског среза.

Ради обезбјеђења напада дио шаховићких и павинопољских устаника упућен је на положаје Миоче — Лиса са задатком да обезбиједи правац од Комарана и спријече евентуални напад муслиманске милиције из тог правца. Устаници из савинопољске општине имали су да обезбиједи правац према Сјеници.

Осамнаестог јула потпуно је опкољен италијански гарнизон у Бијелом Пољу. Истог дана послје подне Италијани су упутили представнике домаће реакције да би утицали на устанике да одустану од напада, предочавајући им одмазду од италијанских снага. Одговорено им је да устаници захтијевају безусловну капитулацију италијанског гарнизона.

Двадесетог јула ујутру устаничке снаге су из више правца извршиле јуриш на град. Брзо је заузета зграда бившег среског начелства у којој је заробљено неколико италијанских официра и ослобођени су затвореници које су окупаторске власти похапсиле. Италијани су били сабијени у зграду гимназије, опкољени и притијешњени са свих страна. Видјећи да је сваки отпор узалудан, они су око 12 часова истакли бијелу заставу и предали се. У овим борбама Италијани су имали 2 погинула, 10 рањених и 120 заробљених. Устаници су имали 3 лакше рањена. Том приликом заплијењено је: 3 митраљеза, 6 пушкова митраљеза, један тешки и неколико лаких минобацача, око 150 пушака, око 10 вагона брашна, 20 вагона кукуруза, 5 вагона шећера, 10 вагона соли и веће количине опреме. Устаници су кукуруз и со раздјелили народу. За обезбјеђење реда у граду организована је народна милиција која је носила црвене траке око рукава. Сјутрадан, 21. јула, одржан је велики збор којем је присуствовало око 5 000 лица. На збору је говорио секретар Обласног комитета Рифат Бурџовић који је објаснио циљеве борбе, позвао народ на јединство и даље учешће у борбама. Ослобођењем Бијелог Поља читаво подручје среза било је у рукама устаника.

Нападом на карабинијере на путу у село Потпећу, 20. јула, отпочела је оружана борба и у срезу пљеваљском. Ускоро затим разоружане су и жандармеријске станице у Вруљи, Матаругама, Мијајловици, на Јабуци и Шербетовцу. Герилска група од 15 бораца порушила је неколико мањих мостова на комуникацијама Пљевља — Чајнице и Пљевља — Рудо. Покушала је и да поруши мост на Сутјесци на путу Пљевља — Рудо, али због недостатка техничких средстава није успјела. Послије тих акција карабинијери из Вољанића и Бучја побјегли су у Пљевља. Тако су до 23. јула заузете све жандармеријске и карабинијерске станице. Читав срез пљеваљски, изузев Пљеваља, био је ослобођен.

Вијести о успјесима оружаног устанка у Црној Гори снажно су утицале на борбено расположење народа. Мјесни комитет пљеваљског среза, по директиви Обласног комитета, вршио је тих дана припреме за напад на Пљевља. Расположење герилских група и народа за напад на Пљевља било је велико. У то вријеме МК се налазио у Маочу и одржавао телефонску везу са Обласним комитетом и Привременом врховном командом за Црну Гору, која се у то вријеме налазила у Колашину. За предстојећи напад на Пљевља упућени су Пљеваљским устаницима у помоћ Липовско-горњоморачки устанички батаљон, који се налазио у бјелопољском срезу, и један батаљон из бјелопољског среза. Са њима је у Маоче дошао и секретар Обласног комитета Рифат Бурџовић.

У то вријеме одржано је више конференција и зборова на којима су објашњавани циљеви борбе, обавјештаван народ о успјесима

устанка у осталим крајевима Црне Горе и Санцака и позиван да активно учествује у оружаном борби. Послије зборова и конференција приступало се формирању устаничких чета и батаљона.

Према обавјештењима која су стизала из града, италијански гарнизон живио је тих дана у страху и стално очекивао напад. Бројно стање гарнизона износило је око 800 војника и официра. И команда овог гарнизона слала је своје емисаре да наговоре устаничко руководство да одустане од напада. Италијани су крајем јула и у августу више пута бомбардовали подручје Мељака да би изазвали деморалисање народа и устаника. У једном бомбардовању учествовало је 9 бомбардера и 6 ловаца. Међутим, те мјере нијесу битније утицале на борбено расположење народа. Али кад су стигле вјести о италијанској офанзиви против црногорских устаника и продору дивизије „Пустерија“ у Пљевља, дошло је до озбиљнијег сплашњавања расположења за оружану борбу па се одустало и од намјераваног напада на град.¹⁵⁾

Ширина и размах устанка сасвим су изненадили и збунили окупатора у Црној Гори. Ако се сумирају порази које су претрпјеле окупаторске снаге Италије у Црној Гори само од 13. до 22. јула, онда није нимало чудно што је министар спољних послова гроф Ђано окарактерисао устанак у Црној Гори као њен рат против Италије, јер је у ствари то и био.

Према непотпуним подацима, снаге окупатора претрпјеле су од 13. до 22. јула (и то само у борбама о којима је било говора у овом чланку) губитке од 559 убијених, 573 рањених и 2 980¹⁶⁾ заробљених официра и војника, а заплијењено је 2 586 пушака, 80 митраљеза, 107 пушкомитраљеза, 25 топова, 64 минобацача, 600—700 пиштоља и десетина вагона разне муниције и ручних бомби и граната, 4 школска авиона, као и више стотина мазги и коња, велике количине хране и друге опреме, а уништено је 147 разних моторних возила.

Оружани устанак црногорског народа присилио је италијанску Врховну команду да врло јаким снагама предузме офанзиву ради његовог угушивања. За то су одређене дивизије: „Пуље“, алпска дивизија „Пустерија“, „Каћатори деле Алпи“, „Таро“, „Венеција“ и „Месина“¹⁷⁾ која је одраније била у Црној Гори, затим три батаљона граничне страже, група алпинаца „Вале“, 1. група коњичког пука „Гвиде“, чета тенкова, 5. извиђачка ваздухопловна група, као и квислиншка формација „Скендербег“ и муслиманска милиција¹⁸⁾ — укупно око 100 000 добро наоружаних и опремљених војника и официра. Свим снагама је командовао генерал Пирцио Бироли, командант окупацијских снага у Албанији, коме су дата широка овлашћења за предузимање најоштријих репресивних мјера и увођење пријекних судова.

¹⁵⁾ Данило Јауковић: *Санцак у народноослободилачком рату*, ВИГ 5/1960.

¹⁶⁾ Број заробљених морао је бити већи јер је само дивизија „Венеција“ на правцу свог дејства (Подгорица — Андријевица) до 7. августа ослободила око 1 800 официра и војника, како извјештава Врховна команда италијанске војске Министарство спољних послова (*Зборник*, том III/4, док. 167).

¹⁷⁾ *Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945*, издање ВИИ, књ. 1, стр. 72.

¹⁸⁾ *Зборник*, том III/4, стр. 392—396.

Груписање је извршено у најкраћем времену. Офанзива је отпочела из Албаније, преко Црногорског приморја и од Пећи, преко Чакора. Дејства тих снага подржавало је ваздухопловство, а у приморском појасу и бродска артиљерија.

Најважније и најтеже борбе у току ове непријатељске офанзиве водиле су устаничке снаге на Вељем брду, на Созини, дуж комуникације Подгорица — Цетиње и Подгорица — Андријевица до избијања непријатељских снага на Трешњевик, а потом на правцима Пећ — Чакор — Андријевица и Никшић — Шавник. У тим борбама непријатељ је претрпио велике губитке, но ни наши нијесу били мали. У неким мјестима герилци су и у позадини непријатељевих снага успјешно изводили акције и супротстављали се његовом грубом насиљу.

У току офанзиве, а и касније, окупаторске снаге су спроводиле најгрубље насиље над становништвом. Стријељано је на стотине грађана, а више хиљада је похапшено и интернирано у логоре Албаније и Италије. Стотине села су до темеља попаљене и порушене, нарочито у рејонима гдје су у устанку окупаторске снаге претрпјеле јаче поразе и губитке од устаничких јединица. Офанзиву непријатељских јединица, иза којих су остајала села у пламену, пратило је на хиљаду летача разноврсне садржине. У неким се пријетило најстрожим мјерама, а у другим се истицало да су италијанске јединице, пуне великодушности, дошле да „помогну“ црногорском народу.

Петнаестог августа спајањем снага дивизије „Пустерија“ из правца Пљеваља и дивизије „Каћатори деле Алпи“ из правца Никшића и Шавника у Језерима, завршена је ова офанзива. Окупатор је поново загосподарио градовима који су били у устанку ослобођени и успоставио контролу над комуникацијама. И поред ангажовања толиких снага и најгрубљих репресалија, требало му је, значи, за то читав мјесец дана.

У току офанзиве дошло је у устаничким јединицама, које још нијесу биле учвршћене, до извјесног осипања и колебања, а у масама до деморалисања и губљења перспективе. Зато су партијске организације, још док је офанзива била у замаху, приступиле реорганизацији јединица. Од комуниста, скојеваца и најближих симпатизера Партије створени су чврсти герилски одреди који су одмах предузели са акцијама против окупатора. Предузета је широка политичка акција да се спријечи колебање у масама које је настало због примјене незапамћених репресивних мјера, као и онемогући предавање оружја, јер је окупатор био поново издао наредбу да се преда оружје уз најстроже пријетње да ће бити стријељан свако ко то не учини. Али, ни овога пута није успио да разоружа црногорски народ. За примјером комуниста пошла је већина и сачувала оружје које је ускоро поново било употријебљено у борби против окупатора.

Акције против окупатора заправо нијесу ни прекидане. У највећем јеку офанзиве, непосредно иза његових главних снага, изве-

дена је акција у Риједи пиперској. Герилци су напали патролу која је покушала да одведе две жене. Том приликом убијена су два војника. У циљу одмазде упућена је сјутрадан казнена експедиција јачине 96 војника који су упали у село и почели да пале куће. Дочекали су их герилци и наоружани сељаци. Италијани су побјегли у правцу Биоча. Познавајући добро терен, ова група бораца пресјекла им је пут и натјерала их у кањон Мораче. Италијани су покушали да се спасу у једној пећини у кањону, али их герилци ни ту нијесу оставили на миру. Иако је прилаз пећини био тежак, успјели су да приђу и убаце бомбе. У овој борби погинуло је 79 италијанских војника, 1 официр и 1 војник су заробљени, а само 15 је успјело да побјегне. Заплијењено је: 1 митраљез, 60 пушака и око 3 000 метака. Све се ово одиграло у непосредној близини јаким италијанских снага које су биле у Биочу.

30. августа у зору једна група од 25 герилаца, под командом Саве Ковачевића, напала је усташко-домобранску постају у Ластви Требињској, на јуриш је заузела, а посаду заробила.

26. септембра, код Јаворовог Дола између Никшића и Богетића, група партизана из среза никшићког и даниловградског извршила је напад на италијанску моторизовану колону. Два камиона су уништена, убијено је и рањено десетак италијанских војника. Заплијењено је 10 пушака и већа количина муниције и другог материјала. У току септембра и октобра извршено је више герилских акција на подручју Црне Горе од којих и чувена акција на Јелином Дубу у којој је уништено 43 војника, а убијено 150 и заробљено 64 италијанска војника и официра.

Кроз те акције су постепено поново јачале партизанске јединице. Прилив нових бораца био је из дана у дан све већи, па се убрзо приступило и формирању нових партизанских чета и батаљона. У октобру и новембру поново је ослобођен већи дио Црне Горе. Прилив нових бораца био је тако велик да је Главни штаб за Црну Гору и Боку био у стању да са своје територије издвоји преко 3 600 партизана и формира Црногорски партизански одред за операције у Санџаку, а истовремено да са осталим снагама развије још јаче и успјешније борбе против окупатора и да га у току зиме сатјера у мали број гарнизона из којих се, добро утврђен, бранио од напада црногорских партизана све до прољећа 1942. године.

О РУКОВОЂЕЊУ УСТАНКОМ

Руководјење припремама за устанак, као што је већ изложено, било је добро замишљено, а систематски, поступно и плански остваривано. Став ПК у мјесним прикупљања оружја и стварања војних комисија при ПК и мјесним комитетима, показао се још од самог почетка исправним и дао је веома позитивне резултате. Исто тако,

стварање припремних група као илегалне војне организације било је правилно. Обука и руковођење овим групама плански су спровођени на подручјима свих партијских организација. Број створених група и број организованих у њима, војна и политичка обука, као и учешће и борбеност коју су показивали у устанку, потврдили су исправност такве организације. Ове групе, које су последице састанка ПК од 8. јула преименоване у герилске групе, биле су основа војне организације устаничке војске. Радом на прикупљању и евиденцији оружја, стварањем припремних група и радом са њима, партијске организације су истовремено обезбјеђивале да широке масе усвоје курс Партије на оружану борбу против окупатора. Партијске организације су за све вријеме на разноврстан и погодан начин објашњавале оправданост, могућности и перспективе оружане борбе. Борбеност и учешће маса у устанку, као и резултати који су постигнути свакако су најкомпетентнија мјерила како су партијске организације обавиле посао око припреме устанка.

Исто тако партијске организације су са успјехом радиле на објашњавању узрока онако брзог слома бивше југословенске војске, као и на разобличавању покушаја окупатора да се представи као пријатељ црногорског народа. У тој чињеници треба једино видјети разлоге што није дошло до стварања тзв. краљевине Црне Горе, на чему је окупатор из познатих разлога упорно радио још од самог почетка.

Одлука Покрајинског комитета од 8. јула о формирању окружних комитета који ће непосредно руководити оружаном борбом на свом подручју показала се правилном и неопходном. Разрада и спровођење одлука ЦК од 4. и ПК од 8. јула такође су били добро организовани, мада се може приговорити да је било исувише кратко вријеме од 8. до 13. јула да би се то обавило у свим партијским организацијама, с обзиром на удаљеност неких организација и помаћкање било каквих средстава везе сем курира — пјешака. Из тих разлога је у неким крајевима устанак почео прије но што су свим организацијама пренесене и разрађене те одлуке.

Ако се има у виду бројно стање партијске организације (1 800 чланова Партије и око 4 500 чланова СКОЈ-а), број герилских група и организованих у њима, припремљено оружје и расположење у масама за активно учешће у оружаном борби против окупатора које је било очито, ПК је имао довољно основа за процјену да ће оружана борба веома брзо, ако не и одмах, прерасти у општенародни устанак. Када се томе дода и веома важна околност — психичка конституција црногорског човјека и начин његовог реаговања у таквим подухватима, могло се предвидјети да ће устанак још од самог почетка узети размјере општенародног устанка, што се и догодило. Те околности је руководство устанка требало свакако да има у виду при доношењу одлука о начину и почетним облицима оружане борбе. Да су све те чињенице биле свестрано размотрене не би се планирале герилске акције и диверзије као припрема за општенародни устанак. Међутим,

не предвиђајући да ће оружана борба од почетка попримити карактер општенародног устанка, руководство је дошло у веома компликовану ситуацију, у којој није било нимало лако сналазити се, поготову што је то био почетак и тек је требало стицати искуства у руковођењу оружаном борбом и револуцијом у тако компликованом рату какав је био наш ослободилачки рат.

Такав развој устанка у Црној Гори, какав се могао само пожељети, и онако брза интервенција јаким окупаторских снага, навели су ПК и Привремену врховну команду да донесе одлуку према којој је оружану борбу требало свести на раније герилске акције. Директива која је на основу те одлуке била упућена 16. јула свим окружним комитетима унијела је забуну и пометњу у свим партијским организацијама на читавом подручју. Међутим, пошто је истог дана увече дата директива да се иде на општи устанак, није дошло до тежих посљедица сем на подручју ОК Цетиње, гдје је прва директива стигла баш у вријеме када су на то подручје надирале јаке непријатељске снаге, па је утицала на убрзано повлачење устаничких јединица са положаја. Исправка ове директиве стигла је на ово подручје касно, с обзиром на брз развој ситуације.

Чињеница да је још истог дана погрешна директива исправљена и да су о томе упућена обавјештења руководством на терену, говори о томе да се руководство устанка у Црној Гори борило како да нађе одговарајућа рјешења у датој ситуацији.

Одлука да се у току самих борби реорганизују јединице и приступи стварању територијалних чета и батаљона, била је правилна и неопходна, с обзиром на велики прилив устаника и учешће у оружаним борбама. У том погледу партијска руководства и партијске организације на терену испољили су и у тако тешким условима изванредну снажљивост, иницијативу и организаторске способности. За петнаестак дана формиране су десетине чета и око четрдесет батаљона и одмах упућивани у борбу.¹⁹⁾ Команде чета бирали су борци на конференцијама. Иако су у највећем броју случајева партијске организације својим ауторитетом и утицајем успијевале да буду избрани провјерени и способни учесници устанка, то није ишло у прилог учвршћења војне дисциплине и војне организације, а долазиле су до изражаја братственичке, професионалне и друге нездраве тенденције.

Посебно треба истаћи иницијативу и организаторске способности партијских организација на организовању живота на ослобођеној територији. Чим би неко мјесто било ослобођено, одмах се приступало обезбјеђењу реда на тај начин што су за то одређиване посебне јединице. У неким мјестима формирана је тих дана народна милиција, чији су припадници посебно бирани између провјерених и политич-

¹⁹⁾ За свега два дана на територији среза даниловградског формирано је 26 територијалних устаничких чета и то непосредно прије напада на Даниловград. Новостворене јединице су и ослободиле ово мјесто.

ки израслијих бораца. Исто тако у већем броју мјеста организована је народна власт која је преузимала обезбјеђење и функционисање живота на ослобођеним подручјима. Тих дана формирани су народни одбори у Колашину, Бијелом Пољу, Шавнику, Жабљаку, Грахову, Андријевици, а на територији среза беранског спроведени су и општински избори за органе народних власти и одржана среска конференција на којој је изабран срески одбор народне власти.

У неким мјестима створени су и судови са истражним органима са задатком да воде истрагу и суде због сарадње са окупатором и других кривица. Сав тај огроман организовани рад који су обавиле партијске организације и руководства на ослобођеној територији довољно убједљиво говори о активности, иницијативи и организаторским способностима које су испољила у јулском устанку партијска руководства на терену. Све ће то имати веома позитивне резултате у даљем развоју ослободилачке борбе и односу народних маса према Партији, као организатору и руководиоцу те борбе.

Одмах по избијању оружаног устанка, а и прије у току припрема, испољиле су се тешкоће, а порасле потребе за што чешћим и бржим везама међу руководством устанка. Уколико је ситуација постајала компликованија и тежа, утолико се и више осјећала та потреба. Али се ни у границама постојећих могућности, које су одиста биле мале, тај контакт није остваривао. ПК и Привремена врховна команда нијесу пратили развој ситуације, а руководства на терену нијесу благовремено добијала упутства, директиве и наређења. Ни повезаност окружних комитета са подручним мјесним комитетима није увијек, и кад је то било могућно и неопходно, обезбјеђивана. Због тога су и нижа руководства често морала сама да се сналазе и одлучују и у замршеним и компликованим ситуацијама, као што је био случај са МК Бар, који је 25. јула донио погрешну одлуку и великим дијелом је спровео у живот без интервенције ОК Цетиње.

Тачно је да су у то вријеме, због жестоке офанзиве многобројних окупаторових снага на том подручју, биле изузетне тешкоће за контакт и повезивање, али баш због тога било је неопходно да се предузму све мјере да се веза осигура ради спровођења потребних директива. У том случају не би могли доћи до изражаја погрешни ставови МК Бар који су имали тешких посљедица без обзира на то колико су ти ставови били надахнути високом моралном етиком комуниста и њиховим култом оданости интересима народа.

Са своје стране Покрајински комитет и Привремена врховна команда нијесу испољили потребну иницијативу у извлачењу искустава из једног краја да би их користили за предузимање мјера у другим крајевима. Било је могућно, на основу искуства из ситуације која је настала кад је окупатор предузео офанзиву на подручју ОК Цетиње и ОК Подгорица, много више утицати на развој догађаја у сјеверним подручјима Црне Горе, ма колико да је вријеме за то било кратко. Овдје посебно имам у виду предузимање мјера на учвршћивању

вању јединица и начина дејства против италијанских снага које су нешто касније отпочеле са офанзивом на сјеверна подручја.

Из истих разлога нијесу на вријеме и по плану евакуисана ослобођена мјеста испред непријатељских снага, па су због тога по-негде поново пале у руке непријатеља извјесне количине оружја, муниције и друге заплијењене опреме.

Али, упркос извјесних слабости које су се испојиле у руковођењу, постигнути резултати и иницијатива партијских руководстава и партијске организације на терену у јулском устанку довољно убједљиво говоре о њиховој зрелости и способности као организатора и руководиоца оружаног устанка.

Генерал-потпуковник **МИЛИНКО ЂУРОВИЋ**

ОБАВЕШТАЈНА СЛУЖБА И СЛУЖБА БЕЗБЕДНОСТИ У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ*)

„Збивања у току ослободилачког рата и резултати тих збивања толико су компликовани и богати по својој садржини, по извјесној оригиналности — да је потребна дубока анализа и научна обрада да би се могли правилно и свестрано осветлити.“

(ТИТО, књ. 2, стр. 326)

Обавештајна служба је произашла из организованости устанка, из политичке борбе, из друштвено-револуционарних процеса и снажних, нарастајућих војних дејстава у народноослободилачком рату. Задаци на овом подручју активности, попут осталих у склопу јединствене целине, могли су бити извршени захваљујући непроцењивим заслугама Комунистичке партије Југославије и правилном руковођењу од стране њених кадрова.

Основна карактеристика наше ослободилачке борбе и револуције јесте да се водио општенородан, перманентан, беспштедан рат са свим његовим последицама. Био је организован и вођен из једног центра, из Врховног штаба и представљао је комбинацију партизанског ратовања и фронталних борби. У таквом је рату тако важан елемент борбених дејстава као што је обавештајна служба морао имати изузетну улогу.

То је давало печат карактеру и организационим облицима наше обавештајне службе од почетка и за све време рата и револуције. Наша је Партија, са другом Титом на челу, умела у правом часу да доноси одлуке које су биле од изванредног значаја за будући развитак борбе, а не мали удео у томе имале су обавештајна служба и служба безбедности. При томе ваља истаћи значајну улогу друга Александра

*) Чланак је објављен у „Народној милицији“ број 7—8/1961. Аутор га је, уз дораду, уступио редакцији „Војног дела“.

Ранковића који је, поред извршавања толико других важних задатака у рату и револуцији, непрекидно руководио и овим службама.

Обавештајна служба и служба безбедности формиране су у борби против окупатора и његових домаћих помагача. У њој су оне доживеле своје ватрено крштење, очеличиле се и прекалиле као орган револуције. Њихови припадници одликовали су се храброшћу, високом свешћу и оданошћу народу, што је и условило висок квалитет ових служби. Оне су хиљадама нити повезане са животним интересима народа и његовом борбом за узвишене, хумане идеале и социјалистичке циљеве живота. Та дубока повезаност с народом, повезаност с Партијом и свест о својим обавезама створиле су онај самопрегор којим су припадници обавештајне службе и службе безбедности прилазили свом послу и извршавали своје задатке. Зато су они и могли успешно да изврше своју револуционарну задаћу у току рата и створе услове да исто тако успешно обављају своје задатке и после рата.

У овом чланку осврнућемо се само на неке битне чињенице о значају и улози ових служби током бурног револуционарног развоја народноослободилачког покрета у прошлом рату да би се колико-толико сагледало њихово место и учешће у тим догађајима и указало на стваралачку иницијативу коју је револуционарни полет стално подстицао на усавршавање организационих форми, метода и средстава рада. То је утолико важније што многобројна искуства са тог подручја и данас имају велики значај у нашој одбрамбеној концепцији, само, свакако, на знатно вишем нивоу и у несравњено другим условима који су резултат победе у рату и послератног, социјалистичког развоја земље.

I

Хитлер је 27. марта 1941. године донео одлуку о брисању Југославије као државне творевине са географске карте и њеном распарчавању. Остварењу те одлуке приступио је нападом на нашу земљу 6. априла 1941. године. За свега дванаест дана Југославија је била прегажена, окупирана и претворена у стратегијску базу Хитлерових војважачких планова, а војску је са целокупним материјалом издајничко оствајство предало непријатељу. Друг Тито констатује да су баш то били најсрамнији дани у историји наших народа.

Окупатор је имао у плану да уништи наше народе вршећи покоље широм земље, а домаћи издајници су били опасно оружје у остваривању овог плана. Он је нарочито дошао до изражаја у Хитлеровој тези о кажњавању Србије и Срба због њиховог „вероломства“ и „подмуклости“ у говору поводом окончања априлског рата у Југославији.¹⁾ У спровођењу тог плана окупатор се користио шовинизмом и распламсавао га. Немци су још од пре рата имали у томе искуства,

¹⁾ По Хитлеровој формулацији, Југославија је била вероломник, а Срби узурпатори који су у своје време, тобоже изазвали први светски рат, две деценије владали насиљем и увек представљали елеменат смутње на Балкану. Његови доглавници су развијали ту тезу и предлагали чак и мере за потпуно

јер су широко искоришћавали шовинистичка расположења, нарочито у делу хрватске буржоазије, што доказују, поред осталог, и многобројне везе немачке Управе безбедности и Абвера с Павелићевим усташама и другим ненародним елементима у Хрватској. Исто су тако довољно познате везе немачких обавештајних установа са представницима великосрпске буржоазије — у првом реду с Недићем, Љотићем, београдском полицијском гарнитуром Драгог Јовановића, врховима Генералштаба итд.

Слично Немцима радили су и остали окупатори — Талијани, Бугари и Мађари, с тим што су то у почетку прикривали пароллама о „ослобођењу“ (Бугари и Мађари) или о династичким и традиционалним везама, те „пријатељству“ (Талијани у Црној Гори).

Због низа разлога, а пре свега због широке и свестране активности КПЈ, немачки окупатор и његови трабанти нису могли створити ослонац у широким слојевима народа Југославије, које је Комунистичка партија још пре фашистичке најезде припремила за одбрану земље и националне независности. Авангардна улога Партије очитовала се, пре свега, у томе што је успела да се повеже с масама града и села, што је била предводник и организатор не само радничке класе, већ и најширих народних слојева указујући непрекидно на издајничку улогу буржоазије. Огромна већина наших народа је зато окренула леђа владајућој буржоазији давно пре слома старе Југославије прешавши на организовану борбу против њене унутрашње и спољне политике, а посебно против петоколонаштва и издаје.²⁾ Краткотрајан априлски рат до краја је разголитио сурову истину и показао колико су комунисти били у праву кад су говорили да се земља под ненародним владама неминовно приближава катастрофи. То је још више подигло њихов углед, тако да је Партија могла приступити остваривању свог историјског задатка — дизању устанка и почетку борбе за национално и, у исто време, социјално ослобођење народа.

Познајући прилике у Југославији и место и улогу Комунистичке партије, Немци су осећали да једино она представља за њих реалну опасност и да је само она кадра да окупи и поведе народ у борбу. Зато су се од првих дана окупације почели припремати за борбу против КПЈ (хапшења комуниста према раније припремљеним потерницама,

расељавање Србије и истребљење Срба. У истом духу и генерал Вем, очи прве офанзиве, говори о „највећој безобзирности“, о „заstraшујућем примеру“ и о томе да је злочин благо поступати са становништвом.

²⁾ За време минхенске издаје КПЈ је развила живу пропаганду за помоћ Чехословачкој. После напада фашистичке Италије на Албанију 1939. Уједињена студентска омладина обраћа се летком омладини и грађанима позивајући их у помоћ албанском народу. „Борба за слободу и независност Албаније борба је истовремено и за животне интересе наше земље“, каже се у летку. Догађаји од 27. марта су недвосмислено показали колико је дубока револуционарна криза у Југославији. Они су показали да буржоаске партије немају подршку маса, да је процес распадања ових партија далеко одмакао. Радничка класа и радно селаштво смело су постављали своје захтеве, спремни за одбрану земље и својих права, спремни да се дигну на оружани устанак, који је, како каже Лењин, постао „неизбежни, практично природни, следећи корак самог покрета, као резултат растуће срџбе, растућег искуства, растуће смелости маса.“

заплена и проучавање полицијских и судских архива, трагање за комунистима, сарадња Гестапоа са домаћим полицијским апаратом).³⁾

Немајући подршку у народу окупатор се, на пример, у Хрватској могао ослонити једино на малобројне злочинце — усташе па их је зато и штитио својим бајонетима. У Србији је довео на власт Недића ослањајући се на помоћ таквих издајца као што су били полицајци Драги Јовановић и Бећаревић, затим Аћимовић и Љотић. У Црној Гори је нашао Дрљевића, у Словенији Натлачена и Рупника, а више или мање прикривено на истом су се послу и задатку нашли — повезани с међународном реакцијом — Мачек и Дража Михаиловић.⁴⁾

Разуме се да су над свим тим квислинзима стајали окупаторов апарат и његове војно-полицијске снаге. Организација те управе је довољно позната: војни заповедник у Србији, а поред њега марионетска Недићева влада; Павелић са усташама у НДХ, иза кога се налазе и диригују немачки посланик у Загребу др Каше и „командујући генерал“ у Хрватској; чисто немачка и талијанска управа у Словенији; талијанска војна управа у Далмацији и Црној Гори (с покушајем, који је у самом почетку пропао, да се формира квислиншка влада Црне Горе); чисто мађарска управа у Бачкој и Међумурју и чисто бугарска управа у Македонији. Сем тога, читава немачка мањина, најгушће насељена у Словенији и Војводини, у целости је постављена као господар над нашим народима у име „више расе“. Она је одмах у почетку примила на себе крваву улогу убица и паликућа, а у току рата је из својих редова дала десетине хиљада војника за борбу против Народноослободилачке војске Југославије.

Организација окупаторове обавештајне службе развијала се у оквиру основног плана његове политике да се Југославија никада више не обнови као јединствена држава, а зависила је и од статуса појединих југословенских покрајина. У погледу делатности најважније немачке обавештајне службе⁵⁾ могу се разликовати четири статуса:

³⁾ На општем плану борбе против свих комунистичких партија у окупираним земаљама шеф Гестапоа Милер, у склопу војних припрема за напад на СССР, припремио је целокупан апарат за одлучан ударац против комунистичких партија и о томе дао поверљив распис 19. јуна 1941. године.

⁴⁾ Фашистичке државе су биле уверене да ће самим цепкањем југословенских земаља подрејати националне страсти и тако суштински раскомадати Југославију. Међутим треба напоменути да Немци нису имали никаквих илузија о стварним моралним вредностима квислинга. Документи Абвера говоре, на пример, о Драгом Јовановићу — једном од његових најпоузданијих ослонаца у Србији — као најгорем елементу који делује у доба слома једног народа“ и о томе како су „овде баш ови елементи још увек на меродавним положајима“, а заповедник полиције безбедности др Шефер говори о „муслиманским и усташким подљудима“, тј. употребљава за усташе исти израз који је нацистичка идеологија употребљавала за Јевреје, большевике, Цигане и друге људе „ниже вредности“, како су их они категорисали.

⁵⁾ Немци су имали неколико обавештајних служби: војна обавештајна и контраобавештајна служба, тзв. Абвер, чији су извршни органи били фелд-жандармерија и тајна војна полиција (GFP); затим служба безбедности (Sicherheitsdienst — RSHA), такође исто таква служба нацистичке Хитлерове партије; у командама трупна извиђачка служба (Nachrichtendienst — I-c); поред тога и тзв. шупцполиција, фелдполиција и др.

1) На територијама које су непосредно прикључене Трећем Рајху (део Словеније) структура и рад обавештајне службе потпуно су изједначени са системом у самој Немачкој. Обавештајни рад се обављао по линији III и IV управе RSHA (Управе безбедности Рајха). На тој територији је радио и Абвер, и то првенствено по линији своје III управе (контрашпијунажа), а доцније, с развојем НОП, и по линији II управе (борба против саботаже и диверзије). Кад су се на тој територији појавиле и наше војне јединице, ради сузбијања НОВЈ ступили су у дејство органи трупне обавештајне службе (I-с), а с њим и њени органи (тупна војна полиција — GEP и војна жандармерија).

2) У Србији и у Банату — на територијама под немачком војном управом — ситуација је у погледу рада RSHA била слична оној у Словенији. Пошто су те области биле под војном управом, важну улогу је имала војна обавештајна служба, почев од Абвера, који је почео своју делатност у Београду већ 14. априла 1941. године, па до трупне обавештајне службе (служба I-с).

Делатност Абвера одвијала се преко ових његових органа: тајне војне полиције, војне жандармерије и војних командантура, упоредо са радом апарата I-с, пошто је у Србији постојао штаб војне управе.

Сем тога, извесну обавештајну делатност развиле су и установе за привредну управу, полиција поретка, па и представници Министарства иностраних послова.

3) Ситуација у НДХ је била формално маскирана. Иако тобоже самостална држава, НДХ је у обавештајном погледу третирана као окупирана област. У њој је постојао аташе RSHA — полицијски аташе — на челу разгранатих установа које су вршиле обавештајну службу у свим облицима и на најширем фронту. Та је служба деловала у делу кругу рада IV управе RSHA (трагање за противницима и њихово сузбијање — борба против комуниста, саботера и осталих опозиционих група, одбрана од шпијунаже). Међутим постојао је и посебни повереник VI управе RSHA (обавештајна служба према иностранству), који је радио одвојено од полицијског аташеа.

Поред RSHA, на територији НДХ је радио и Абвер преко своје Главне испоставе у Загребу («Ast»). Посебно организовану службу је имао командујући немачки генерал у Хрватској преко своје службе I-с. Пошто је највећи део Хрватске, у вези с развојем народноослободилачке борбе, сачињавао војно оперативно подручје, служба I-с је добијала нарочит значај и радила је преко својих органа — тајне војне полиције, војне жандармерије и команди места.

4) У деловима Југославије који су припојени другим земљама (Мађарској, Бугарској и Италији) Абвер и VI управа RSHA радили су као и у свакој другој страниој земљи, с тим што је врло често, кад су се на тим територијама водиле операције, у дејство ступала и трупна обавештајна служба I-с.

Талијанска обавештајна служба на нашој окупираној територији заснивала је свој рад на присној сарадњи с разним издајничким елементима и групама као што су били, на пример, албански иреден-

тисти, нарочито њихова организација „Беса“, затим четници, црногорски сепаратисти, словеначка Бела гарда итд.

Сем тога, окупатори и њихове обавештајне и полицијске службе користе се готово целокупним државним апаратом старе Југославије, који им се верно ставио у службу, затим разним фашистичким организацијама, великим делом клера и другим организацијама.

Поседовање јаких војних снага, овако организованог полицијског и обавештајног апарата, као и све друге мере чинили су да је победа злочиначке окупаторске политике изгледала потпуна. Окупатор је веровао да је потпун господар ситуације. Међутим, у томе се преварио.

Комунистичка партија Југославије ипак је припремала оружани устанак и стварање нове војске. Притом је била до краја свесна опасности која може запретити безбедности устанка, да се мора борити против снажног, добро организованог и искусног противника, да треба уложити све снаге да се основни правац политике револуционарног устанка неповратно не изгуби и не профанише, да се у тако тешким условима устанак и оружана борба не могу развијати без масовне и организоване подршке народа увереног у исправност и праведност борбе, али ни без добро организоване обавештајне службе. Зато ЦК од самог почетка придаје одговарајући значај обавештајној служби и мерама безбедности које су гарантовале јединство, чврстину, борбену способност и успешност акција најпре младих партизанских одреда, а затим јединица Народноошодилачке војске и свих других револуционарних снага. Зато су у склопу свестраних политичких и организационих припрема за оружану борбу садржани и елементи обавештајног рада и мера за јачање будности и тајности.

Нарочита пажња посвећена је немилосрдној борби против пете колоне. Наиме, Партија је још раније указивала на њен разорни рад имајући у виду какву су јој улогу придали Немци у својој политичкој и војној стратегији. То је посебно сагледано и на партијском саветовању половином априла 1941. у Загребу. Основна карактеристика пете колоне није била у томе што је она представљала обичну — малобројну или, чак, многобројну — шпијунску мрежу, већ у томе што је била важан политички и војни фактор, који је ступао у дејство како у припреми тако и за време извођења агресије. То је за агресора био најјефтинији и најлакши пут да оствари свој циљ. А баш се то и одиграло у Југославији 1941. године.

Борба против окупатора и његове пете колоне после окупације била је могућна једино ако се сузбију сви они који га помажу и који су имали с њим истоветно гледиште да се ослободилачка борба може спречити распаљивањем грађанског братоубилачког рата, јер су се у том погледу нашли на истој линији и окупатор и издајници у земљи и она реакција која је побегла из земље и ставила се под окриље западних савезника.⁶⁾ За такву борбу требало је у томе

⁶⁾ Поред борбе против окупатора и квислинга и њихових обавештајних служби, требало је у току рата сагледати и оценити дејство избегличке владе у

постићи јединство народа. Томе је допринела, са своје стране, сама сарадња квислинга и окупатора која је отварала народу очи и дизала га у борбу против једних и других.

У судбоносним данима између окупације и устанка, под руководством КПЈ, свенародан ослободилачки покрет сабирао је снаге и организацијски се сређивао за велике дане који су наилазили. Кретало се у борбу каква до тада никад није вођена, пуну искушења, између осталог и због противничких обавештајно-политичких акција, пуну жртава какве до тада никад нису давале. Али ни резултати — по монолитности, по братству наших народа и слободи — који су том борбом извојевани никад нису били већи.

За такву борбу, поред многих фактора, била је преко потребна и добро организована обавештајна служба.⁷⁾

II

Одмах кад су нацистичке трупе напаале Совјетски Савез, КПЈ је оцењујући судбоносност тренутка, упутила народу позив на општи сружани устанак. ЦК КПЈ је оценио да се као главни и једини револуционарни задатак пред пролетерску партију у том тренутку поставља организовање и вођење борбе против окупатора и његових слугу и да је то форма у којој се може развијати народна револуција. Ова одлука је била природан резултат целокупних дотадашњих идеолошко-политичких и организацијских припрема КПЈ и правилне процене ситуације и историјских момената и услова који су се у њој нудили.

Устанак је од почетка, упркос многих мера које је окупатор предузео да би га у почетку угушио, непрестано растао. Ситуација је за окупатора постајала све тежа иако је однос војних снага 1941. године износио отприлике 6:1 у његову корист.⁸⁾ Основна начела

иностранству, која је, заједно са својим покровитељима, имала за циљ да свету борбу наших народа за опстанак и такву будућност која ће обезбедити стварну слободу и стварну независност искористи у суштини против самог народа. У том знаку су биле ангажоване и обавештајне службе неких земаља на територији Југославије. Такође се у то време наилази на трагове Стаљинове несоцијалистичке политике која ће отворено и нескривено изаћи на видело 1948. године — с резолуцијом Информбироа — да неповратно пропадне у истини револуционарне борбе наших народа.

⁷⁾ У борби против полиције, разних непријатеља, издајника и шпијуна, Партија је стекла огромно искуство. Комунисти су упознали методе рада полиције, створили низ противмера, од којих су основне: да је, уз стално повезивање с масама и уз непрекидну револуционарну активност, будност у сваком погледу једно од најзначајнијих средстава у борби против ма које врсте непријатеља. Захваљујући таквом ставу и раду који су карактеристични за читав период од доласка друга Тита за руководиоца Партије, постигнуте су многобројне победе над издајницима, шпијунима, провокаторима и полицијом. То основно искуство примењено је у највећој мери у оружаном устанку.

⁸⁾ Наспрам његових 24 дивизија и масе самосталних пукова и батаљона са око 400 000 војника и великог броја квислиншких оружаних снага, међу којима око 90 000 домобрана, стајала је велика, за устанак голоруког народа огромна снага од око 90 партизанских одреда са 80 000 бораца.

политике коју су Немци спроводили окрећу се немилосрдно против њих самих. Распиривање шовинистичких страсти доводи до нечувених усташких и четничких злочина широм земље, што изазива огорчење у народу, тако да груба примена силе, којој прибегавају и Немци као „средству које решава све“, води само све већем проширивању масовне базе народноослободилачког покрета.⁹⁾

Окупатор и његове обавештајне службе осећају да са устанком који све више расте, не могу изићи на крај, да су им и снаге и дотадашњи апарат недовољни. Грозничаво се бацају на тражење агената, организовање агентурних мрежа, формирање нових влада и управа, нових квислиншких оружаних формација, проширивање домаћег полицијског апарата, додире са четницима, сепаратистима, иредентом, Мачеком, Дражом Михаиловићем и сличнима.

Пошто је редовна полиција безбедности подбацила, у борби против устанка се све јаче ангажује Вермахт, а с њим и његова војна обавештајна служба — Абвер, нарочито група (I-c), које се широко користе својим органима — тајном војном полицијом, фелдјандармеријом и командатуром. До тога долази нарочито у НДХ, у којој је тежиште обавештајног рада све више прелазило на службу I-c, пошто је цела постала поприште оружане борбе, што је аутоматски повлачило за собом и предају целокупне власти немачким војним командантима.

РСНА се озбиљно баца на проучавање НОП и „комунистичког комплекса“, Гестапо за Србију саставља план обраде „комунистичког комплекса“, који предвиђа територијалну обраду на начелу линијске и предметне поделе прикупљања података.

У таквој ситуацији наша обавештајна и контраобавештајна служба раде интензивно, организују се и јачају упоредо са јачањем и порастом наших војних и политичких снага. Сем рада на питањима, унутрашње безбедности, развој устанка је неминовно захтевао и њихово усавршавање у погледу квалитета рада да би мogle прибављати потребне информације за вођење операција. Ево шта о тадашњим задацима наше обавештајне и контраобавештајне службе кажу другови Тито и Ранковић:

„Обавештајна служба је важна не само ради упознавања кретања непријатеља, његове снаге, о томе гдје се налазе такви објекти или материјал које треба уништити, већ нарочито и због тога да се партизани на вријеме осигурају од изненађења, од опкољавања и засједа од стране непријатељске потјере“. (Тито)

⁹⁾ О краху начела играња на карту шовинизма речито говори акт немачког генерала у Хрватској, генерала Глајзеа фон Хорстенауа, министру иностраних послова НДХ Лорковићу од 6. јула 1942. Хорстенау најоштрије осуђује усташка зверства, која је изазвала сама немачка политика, и то, наравно, не из неких хуманих разлога, већ због тога што је то „саботажа мера смиривања“, што то представља „најбољу пропаганду против саме НДХ“ и што то може створити „опште гледиште да се ова зверства чине уз прећутно одобрење немачких трупа.“

„Знати снаге и намере непријатеља, обезбедити своје јединице и положаје и чистоту својих редова, дознати и казнити издајнике, шпијуне и провокаторе — то је био саставни део ратовања, то су управо били задаци наше службе безбедности...“ (А. Ранковић, Поводом оснивања Озне.)

Већ у почетку устанка прва упутства и директиве Централног комитета КПЈ и Врховног штаба НОП одреда указује на неопходност организовања обавештајне службе и предузимања мера безбедности. Тако се у првом Билтену Главног штаба НОП одреда од 10. августа 1941. године, поред осталог, каже:

„Народноослободилачки и партизански одреди у свим областима Југославије (Србије, Хрватске, Словеније, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Македоније, Војводине, Санџака и Далмације) имају као главни циљ — ослобођење народа Југославије од окупатора и борбу против домаћих окупаторских агената, који помажу угњетавање и терорисање нашег народа...“

Партизански одреди морају на сваком кораку уништавати фашистичке одреде, нарочито официре и гестаповце, црне кошуље итд. Исто тако, треба немилосрдно уништавати њихове домаће агенте, разне народне издајнике и провокаторе...

Штабови и командири морају будно пазити да непријатељ не убади у партизанске одреде своје провокаторе и шпијуне. Ако се такви појаве, треба их одмах стрељати и њихова имена објавити....

Том питању посвећују тада дужну пажњу сва наша партијска руководства, војне команде, као и партијске и скојевске организације како на ослобођеној, тако и на неослобођеној територији.

Покрајински комитет КПЈ за Србију у циркулару од 20. јула 1941. године прецизира задатке комунистима у вези са унутрашњом чврстином и јединством партизанских редова, указујући на покушаје непријатељевих агената, петоколонаша, колебљиваца и других штеточина да се увуку у јединице и да их изнутра разбију. С таквим лицима, препоручује се у циркулару, треба рашистити енергично и без милости.

Сва значајнија наређења штабова и партизанских руководства Црне Горе била су проткана, попут ових у Србији, конкретним задацима у вези са обавештајном и контраобавештајном делатношћу на ослобођеној територији и у јединицама, као и прецизним упутствима о спровођењу у живот тих задатака. Тако се у позиву Привремене врховне команде¹⁰⁾ од 27. јула 1941. године, поред осталог каже:

„Тјерајте из своје средине петоколонаше издајнике и не заборавите да успјех устанка може бити осигуран само ако се зада смртни ударац не само окупатору него и шпијунима и непријатељским снагама, клеветницима и интригантима“.

У Босни и Херцеговини нарочита активност се испољила у борби против пете колоне, непријатељевих шпијуна и провокатора које је овај настајао убацити у партизанске редове ради њиховог дезорганизовања, а посебна пажња се поклањала благовременом сазнавању стања у многобројним непријатељевим и квислинчким формацијама и њихових намера. Поред коришћења основних форми обавештајног и контраобавештајног рада, овде сусрећемо и примену обавештајних комбинација са заробљеним непријатељевим војницима.

¹⁰⁾ Привремена врховна команда националноослободилачких трупа формирана је у Црној Гори првих дана устанка, у јулу 1941. године. Крајем септембра мења назив у „Штаб народноослободилачких партизанских (герилских) одреда за Црну Гору, Боку и Санџак“. У октобру 1941. године формиран је Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда за Црну Гору и Боку.

ЦК КП Словеније и Главни штаб НОП одреда Словеније већ у првим данима устанка истичу значај обавештајне службе и указују на задатке и начин организовања ове службе на свом подручју. То најбоље илуструје директивни чланак друга Кардеља, у којем се, поред осталог, каже:

„Партизани и организације Освободилне фронте и Партије морају нашироко распрести свој обавештајни апарат. Свако село, сваки варошки рејон, свако насеље мора имати људе који ће имати тачно у евиденцији кретање непријатеља и његових шпијуна и о томе обавештавати партизана. Без поуздане обавештајне службе није могућна тајна и офанзивна акција партизана“.

У истом чланку, гореоци о контраобавештајним задацима који се постављају припадницима НОП-а, друг Кардељ каже:

„Партизани и активисти Освободилне фронте морају узастопце и са свом безобзирношћу уништавати шпијуне, денуцијанте и друге штеточине који су свесно или несвесно у служби непријатеља. Наша села и вароши треба са таквом одлучношћу чистити од шпијуна да непријатељ ни са најстрашнијим притиском не може од словеначког човека дознати о кретању партизана... Без љемилосрдног физичког истребљивања сваке врсте шпијуна и непријатељских агената, партизани неће моћи осигурати безбедност свога кретања.“

На основу овако јасних директива, у Словенији се већ августа 1941. године приступа формирању јединствене обавештајне организације, која добија назив Варносна ин обвешчевална служба Освободилне фронте (ВОСОФ-ВОС)¹⁴). Организација Воста је најпре успостављена у љубљанском и новомештанском округу, а тек нешто касније у осталим деловима Словеније.

У Хрватској је партијско и војно руководство исто тако од првих дана припреме и самог устанка поклонило највећу пажњу организовању обавештајне и контраобавештајне службе. У почетку не постоје посебно издвојени обавештајни органи, већ те функције обављају команде одреда и партизанских батаљона, партијске организације и руководства на терену. Руководства партизанских одреда благовремено предвиђају могућност инфилтрације непријатељеве агентуре у партизанске редове. Штаб партизанских одреда за Кореницу и околину 16. септембра 1941. године, између осталог, наређује: „Потребно је енергично сузбијати шпијунажу, јер ће непријатељ покушати на све могуће начине да докучи све наше тајне.“

Ови примери, а они су за целу земљу приближно исти, јасно сведоче о томе колико су мере оваквог карактера органски ушле у покрет и оружану борбу.

Команде одреда су предузимале посебне мере обезбеђења ради спречавања изненађења, заштите тајности размештаја јединица и штабова и онемогућавања прерушеним непријатељевим агентима да вршљају по ослобођеној територији. Упоредо с тим предузимане су и мере ради прикупљања података о снази, намерама и кретању непријатељевих јединица. На основу таквих обавештења штабови су планирали акције и доносили одлуке како у погледу дејства против непријатељевих јединица, тако и против шпијуна и сарадника окупатора на ослобођеној територији.

На неослобођеној територији се, такође, приступа организовању широко разгранате обавештајне мреже, стварању обавештајних

¹⁴) Организацијска структура Воста изгледала је овако:

а) обавештајна служба;

б) егзекутивни апарат.

Обавештајна служба је имала у свом саставу:

— масовну обавештајну службу;

— специјалну обавештајну службу;

— војну обавештајну службу.

пунктова и других погодних институција, у чему главну улогу имају партијска организација и симпатизери НОП-а. Осим тога, остварује се обавештајни додир с непријатељевим формацијама, полицијским и управним апаратом, из чијих редова се појединци искоришћавају за добивање потребних обавештења.

За даљи развој НОР у целини, а посебно обавештајне службе значајно је војно саветовање у Столицима код Крупња крајем септембра 1941. Одлуке које су на њему донесене биле су пресудне за даљи ток рата и револуције. Ту су ударени први темељи наше оружане силе и организоване обавештајне службе свенародног рата народа Југославије.

После овог саветовања, већ крајем 1941. године у појединим штабовима се појављују формацијски обавештајни официри, чији је искључив задатак спровођење обавештајне и контраобавештајне делатности, а Врховни штаб путем упутстава и директива пружа конкретну помоћ у развијању обавештајне службе и предузимању мера безбедности. Дају се прецизни и потпуни задаци овој служби у војним јединицама и проширује њен рад. Ево шта о томе говоре неки документи из тог доба:

У извештају ОК КПЈ за нишки округ од 23. децембра 1941. године, између осталог, пише:

„... То руководство, штаб, изгледа овако: командант... оперативни официр... политички комесар... обавештајна служба...”

У обавештењу Главног штаба НОП одреда за Босну и Херцеговину у вези са закључцима војног саветовања у Столицима, које је 19. октобра 1941. године упућено потчињеним штабовима, каже се:

„Без правилно организоване обавештајне службе нема успјешног вођења рата. Треба пронаћи поуздане људе који ће штабове и команданте мјеста обавјештавати стално о свему шта се ради — како у позадини непријатеља, тако и у нашој властитој позадини... Тај посао у штабу треба да врши лице које одговара штабу...”¹²⁾

У упутству Главног штаба за Црну Гору и Боку, које је послано свим штабовима одреда 12. новембра 1941. године, прецизирани су задаци обавештајне службе у вези са прикупљањем података о непријатељевим гарнизонима и упориштима, истичући:

„Обавјештајна служба преко обавјештајних центара прикупља ове податке: величина непријатељских снага; распоред непријатељских снага у гарнизонима, по касарнама и кућама, по могућности и по просторијама у једној кући; род оружја; наоружање: тенкови, артиљерија, митраљези и пушкомитраљези у засједама; дефанзивне мјере које је извршио непријатељ: препреке од жице, цакови по прозорима, митраљези по крововима и подрумима, ровови, минска поља... везе непријатеља — ТТ и радио; гдје се и када крећу официри и подофицири; гдје су главни петокOLONaши, њихова имена и положај њихових кућа; који су најбољи прилази појединим мјестима која држи непријатељ...”

Извиђање: по могућству сваки старјешина самосталне јединице, вода, одјељења, лично или посредством патрола, извиђа и провјерава податке добивене обавјештајном службом.“

¹²⁾ О томе како је спровођено у живот ово упутство, тј. како су нижи штабови приступили организацији обавештајне службе, говори наређење штаба Калиновачког одреда од 30. октобра 1941. године упућено штабу Пренчанског батаљона: „Обавештајна служба. У сваком штабу одредити по једно погодна лице које ће да организује обавештајну службу. За ту сврху често се могу више користити жене и дечаци него и највреднији људи.“

У Хрватској већ крајем 1941. године постоји организацијски прецизно постављена обавештајна служба која делује и развија се упоредо са информативном службом. У састав штаба одреда, поред осталих, улазе официр за информативну службу (војну) и официр за политичко-обавештајну службу. О томе се у упутству Главног штаба НОП одреда Хрватске од 15. децембра 1941. године каже:

„Обавештајну службу у штабовима треба организирати као војну обавештајну (информативну) службу и политичку обавештајну службу (шпијунажа и контрашпијунажа).“¹³⁾

ЦК КПХ тада поклања нарочиту пажњу успостављању веза са непријатељским и квислиншким јединицама у циљу обавештајне и пропагандне делатност и придобијања људи за НОП.¹⁴⁾

У то време, после повлачења из Србије, предузимају се мере за јачање устанка у другим крајевима, нарочито у Босни и Херцеговини, и формирају се Прва а нешто касније и Друга пролетерска бригада, затим Трећа, Четврта и друге.¹⁵⁾ У вези с тим донет је 1942. године Статут пролетерских бригада (важио је и за друге бригаде) у којем је, поред осталог, први пут била дата организацијска структура штаба: командант, комесар, заменици команданта и комесара. Нешто касније, установљењем функције обавештајног официра, функција штаба је проширена и на вођење обавештајне службе. Тако су се са развојем јединица НОВ развијали и усавршавали и њихови штабови, а у њиховом склопу и обавештајни органи.

Упоредо са развојем ове службе у оперативним јединицама, она се развијала и у позадинским војним органима чији су задаци, између осталог, били брига о реду и поретку на територији и, преко обавештајних официра и пунктова, организовање обавештајне службе.

¹³⁾ У вези са организацијом политичке обавештајне службе у упутству ГШ НОП одреда Хрватске од 25. децембра 1941. године, поред осталог, стоји: „Организација политичке обавештајне службе: У сваком батаљону и вишим штабовима треба поставити политичког обавештајног официра, који ће обухватити у свој дјелокруг све војне јединице и све цивилно становништво свог подручја, док се не организира цивилна обавештајна служба, која ће касније преузети цивилно становништво...“

... За овај рад у четама, одјељењима, водовима, селима, мјестима, имаће обавештајни официр своје повјеренике. Организацији политичке обавештајне службе треба приступити чим прије и посветити јој нарочиту пажњу, јер активност противника постаје све већа.“

¹⁴⁾ „Са свом одлучношћу треба развити политичку обавештајну службу. То важи за сва мјеста, а нарочито за ослобођену територију (да се онемогући свако роварење пете колоне). Обавештајну службу треба развити преко посебног одјељка у штабу, преко одговарајућих људи у појединим штабовима, преко политичких комесара.“ (Из упутства за рад обавештајне службе).

¹⁵⁾ Иако су биле створене бригаде и иако се мењала организација и формација НОВ и ПОЈ, партизански одреди, који су били почетна форма војне организације, остали су до краја рата као стална организација једног дела наших оружаних снага. Али док су у почетном периоду, пре стварања народно-ослободилачких одбора, штабови одреда решавали готово сва питања вођења рата на својој територији: командовања, мобилисања и организовања нових јединица, обавештајне службе, разбијања окупаторског система власти и стварања нове власти — после стварања јединица НОВ и органа нове власти многе од тих дужности прешле су на војнопозадинске органе, народноослободилачке одборе и више војне штабове.

Непријатељ је био изненађен брзим порастом и успесима партизанске обавештајне службе.¹⁶⁾ Био је приморан да се енергично заложу и употреби целокупан арсенал средстава и метода свог искусног обавештајног апарата да би јој се могао супротставити. У првом реду, он је усмерио своју активност на стварање широке мреже агената и њихово увлачење у редове партизана.¹⁷⁾

То се није ограничавало само на RSHA. Сличне мреже су стварали и Абвер и служба I-с преко својих егзекутивних установа — тајне војне полиције, фелдјандармерије и командантура. Немцима су, природно, секундирале и све квислиншке полиције и обавештајне службе, које су такође биле приморане да знатно повећавају свој апарат.

Из многих примера се види да је непријатељ био присиљен да стави у дејство не само агентурну службу већ и све остале начине и методе обавештајног рада: јединице за радио-прислушкивање; специјалне извиђачке јединице против партизана; прерушене извиђачке трупове; српску Специјалну полицију, српску државну стражу, четнике, белоомигранте, словеначке белогардејце, немачке фолксдојчере, Усташку надзорну службу, албанске иредентисте; организовање саботажа и диверзија — све до организовања и покушаја атентата на највише руководиоце Народноослободилачке војске, помоћу специјално извежбаних формација дивизије „Брандембург“. При свему томе нису изостале ни операције обмањивања, ни све врсте пропаганде и психолошког рата.

Као што се види, арсенал средстава и метода био је врло велик, а исто толико велике и разноврсне биле су и организације обавештајних служби RSHA, Абвера, I-с, квислиншких полиција и установа, обавештајних служби Талијана, Бугара и Мађара. Па ипак, ток рата показује да све те организације нису могле, упркос делимичним успесима, постићи жељени резултат. Ослонац на танак слој издајника показао се неефикасним пред масовношћу народноослободилачког покрета, пред ефикасношћу масовне партизанске обавештајне службе, утолико пре што су као помагачи Немаца долазили у обзир само људи врло ниских моралних квалитета, што отворено признају и увиђају и сами Немци.

Надалеко чувена нацистичка „тотална шпијунажа“, која је била у служби мрачних сила реакције најгоре врсте и њених циљева, морала је крахирати у судару са стално растућим снагама народноослободилачког покрета и његовим обавештајно-безбедносним орга-

¹⁶⁾ У „Пројекту правила за сузбијање банди“ који је касније разрадио реферат команданта СС-јединица у Хитлеровом Главном штабу, стоји:

„... партизани имају савршену обавештајну службу. Њихови агенти се често налазе као радници и тумачи у немачким установама... Добро организована обавештајна служба им омогућава да брзо открију намеране акције, а често и да их избегну...“

¹⁷⁾ У упутству главног шефа Гестапоа од 22. октобра 1941. препоручује се увлачење агената у партизански покрет, стварање најшире мреже обавештајне службе на целој територији од повереника заврбованих из самог покрета.

нима, који су се из недара масовног отпора и ослободилачког рата као посебни органи тек рађали и стицали прва искуства.

III

Искуство после првих непријатељевих офанзива и стварања пролетерских јединица указивало је на потребу квалитативних промена у организацији и начину ратовања наших снага. За нове победе над непријатељем били су неопходни и нови квалитети обавештајне службе. Тада Врховни штаб НОВ и ДВ Југославије, Упутством од 6. маја 1942. године, овако прецизира организовање обавештајне службе у партизанским и добровољачким јединицама:

„1. — У штабовима пролетерских бригада, партизанских и добровољачких одреда треба одредити најпозданијег друга, обавезно члана КП, као одговорног за организацију и функционисање обавештајне службе у његовим јединицама и на терену његовог одреда. Овај друг подноси извештај о своме раду само штабу бригаде, односно главним штабовима одреда, и директно, преко нарочито поузданих курира, Врховном штабу — II одсек.

2. — Другови одговорни за обавештајну службу у главним штабовима и штабовима бригада и одреда имају одредити, наslaњајући се на помоћ партијских организација, своје обавештајце у свим нижим војним јединицама и на терену на којем одред дејствује у споразуму са партијском организацијом на терену.

3. — Читава линија обавештајне службе мора бити строго законспирирана.

4. — У интересу прикупљања за нас драгоцених података могу се употребити најразличнија средства и давања новчаних награда где се то укаже потребно.“

Посебна пажња посвећена је повезивању обавештајне и контраобавештајне функције у саставу ове организације што је у поменутом Упутству изражено и постављеним задацима:

„а) У војним јединицама обавештајци морају бити најбуднији и стално имати у виду кретање сваког сумњивог и непровереног појединца. Они треба да контролишу везе и односе сумњивог појединца са народом на терену на којем се јединица налази, са сумњивим грађанством у градовима, а исто тако тим путем треба контролисати и само грађанство, његов став, кретање, однос према нама или према непријатељу итд.

б) Брижљиво прикупљати податке о непријатељским снагама, њиховом распореду и намерама, као и правцима кретања, утврђењима, оружју, моралу код непријатељских трупа, могућностима и изворима исхране, итд. Треба развијати систем слања обавештајаца пресвучених у грађанско и сељачко одело или мештана ангажованих за ту службу у непријатељску позадину, градове и околину непријатељских јединица.

в) Брижљиво прикупљати податке о непријатељима народне борбе на терену одреда, о томе где се налазе, шта раде итд.“¹⁸⁾

Истовремено, имајући у виду какве последице могу имати пропусти у обавештајном раду, почетком маја 1942. друг Александар Ранковић је у име Врховног штаба доставио свим штабовима пролетерских бригада и партизанских одреда упутство у којем је указао на тешке последице слабе обавештености о непријатељу:

¹⁸⁾ Зборник, том III, књ. 3, стр. 155—158; акт од 6. маја 1942, који је за Врховни штаб, одсек II, потписао Александар Ранковић Марко.

„У нашим усменим и писменим директивама стално је наглашавана потреба и значај успостављања обавештајне службе у партизанским и добровољачким јединицама, као и у позадини где се налазе и оперишу наше оружане снаге. Међутим, војни и политички руководиоци нису посветили довољно пажње овом питању, а партијске организације, мање-више, запоставиле су овај важан сектор у борби против непријатеља. У том правцу учињени су велики пропусци, који су нам се и раније, а нарочито у последње време, светили. Са проширењем наших борбених снага, стварањем добровољачких чета, батаљона и одреда, питање обавештајне службе постало је још акутније и захтевало је што хитније и што правилније решење. Небудност одговорних војних и политичких радника доводи до немилых и штетних догађаја, не само у добровољачким јединицама него и у партизанским одредима. У наше редове често су се могли увући непожељни, па чак и непријатељски елементи, који су често изнутра разарали наше борачке јединице, поткопавали ауторитет командног кадра и разбијали политичко јединство и јединство команде...

... Могла би се навести маса примера који доказују небудност наших другова и сву штетност недостајања обавештајне службе. На такве примере може се наићи особито у добровољачким јединицама, где се иза леђа наших другова, који се тамо налазе на војном или политичком раду, кују планови против партизана, наговара људство на напуштање положаја, на отказивање послушности војној команди и прелажење на страну непријатеља, окупатора и њихових слугу.

Брига о људима треба да буде један од главних задатака. Многи би се могли спречити да пођу странпутицом ако им благовремено укажемо на прави пут. Људе треба узети онакве какви су и проучавати њихове мане и разне склоности, једном речју: знати у прсте њихову прошлост; тек на основу тога може се правилно радити на њиховом преваспитању и постићи добри резултати.

Друга и најважнија страна овог питања јесте непостојање скоро никакве обавештајне и извиђачке службе о непријатељским снагама, правцу њиховог кретања и распореду положаја. Многи наши напади на непријатеља пропали су или су дали слабе резултате само зато што се, услед непознавања непријатељевог терена, није могла очувати тајност кретања наших трупа. Много пута пропуштена је прилика за напад на непријатеља само услед немања никаквих или услед добивених лажних података о снагама непријатеља и њиховом распореду. Није редак случај да појединци, па и штабови у целини, поднесу нетачне извештаје о непријатељу. На основу таквих извештаја никад се не могу донети правилни закључци о војној ситуацији и издати потребне наредбе.

Повлачећи искуства из досадашњег рада на овом сектору, морамо хитно предузети мере за отклањање ових недостатака...

Скреће се пажња свим друговима да су ови задаци од прворазредне и најхитније важности и да њиховом спровођењу треба приступити одмах. Сви подаци и извештаји морају бити тачни и добро проверени; зато уз извештаје треба увек наглашавати у коликој се мери може рачунати на тачност података. Извештаји се морају обавезно достављати, а важнији и хитнији извештаји — најбржим превозним средством.“

Спровођењу у живот ових упутстава штабови свих јединица приступили су одмах сходно месним приликама и потребама. У штабовима одреда у Србији, на пример, одређено је једно лице, које се формацијски називало обавештајним официром, да буде одговорно за обавештајну службу у целини. У Хрватској се у формацији штабова појављују два лица: информативни официр и официр обавештајне службе, од којих се први бави проучавањем оружаних снага непријатеља, а други обавештајним и контраобавештајним радом.

Избору кадрова за ове органе такође је указана изузетна пажња. Одабирани су проверени кадрови, одани народу, радници, се-

љаци и интелектуалци, добри чланови КПЈ.¹⁹⁾ Они су одговорно и дисциплиновано извршавали поверене задатке, усмеравајући сву своју делатност у духу политике НОП-а, строго водећи бригу о томе да се не огреше о њене основне принципе. У томе су им много помогли директиве, упутства, упозорења, дописи и сл. друга Александра Ранковића. Официри обавештајне службе су заједно с партијским руководствомима и командама радили на преваспитавању људи и спречавању да појединци подлегну утицају непријатељеве пропаганде, у складу са једном од основних позитивних особина те службе код нас: бригом о људима која се изражавала правилним односом према човеку, његовим грешкама и слабостима.

Све те и друге позитивне особине, развијене и неговане у свакодневnoj пракси, омогућавале су да наши први кадрови, иако млади по искуству у обавештајном раду, успешно извршавају задатке. Захваљујући таквим особинама наша млада служба — израсла из народа као саставни део његове борбе и израз његовог револуционарног расположења — освајала је све веће симпатије народа и уживала његову масовну помоћ и сарадњу. Бирокуратски однос према задацима и једнострано гледање на своју улогу такође су били појаве туђе нашој обавештајној служби од првог дана њенога постојања. Свакодневне конкретне акције у борби против обавештајних служби окупатора и других издајника, против пете колоне и осталих облика непријатељског рада, као и жив додир с масама — нису трпели шаблоне и једностраности. Баш због тога су дивне особине бораца комуниста и могле доћи до изражаја код наших кадрова већ у првим месецима и годинама рата.

У току 1942. године дошло је до даљег нарастања наше народно-ослободилачке борбе. У западном делу земље створена је велика јединствена слободна територија.²⁰⁾ Војне снаге нарасле су толико да је формирано 28 бригада, уз много већи број одреда, самосталних батаљона и чета. Створени су услови да се у новембру прије формирања виших тактичких и оперативних команди. (Тада су формирана 2 корпуса, 8 дивизија, 31 самостална бригада и многобројни одреди). Упоредо с тим даље се развијају и војнопозадински органи — команде подручја и места. Формирана је и наша морнарица, а у њој и обавештајна служба са специфичним задацима (познавање талијанске морнарице, кретање бродова, њихово стационирање, базе, батерије итд.). Подигнут је квалитет јединица до високе борбене вредности. Развила се инфраструктура штабова, а Врховни штаб има тада ове

¹⁹⁾ Сем о морално-политичким и руководилачким квалитетима, при избору обавештајног кадра водило се рачуна да он поседује такве особине које му пружају могућност за успешно извршавање задатака на прикупљању података и у борби са непријатељским службама. Одабирани су људи који имају смисла и воље за рад у овој служби, јер се то сматрало као неопходан услов за изградњу одговарајућих навика и способности, без којих је немогућно радити на овим задацима.

²⁰⁾ Ослобођене територије Југославије обухватале су у то време око 50 000 км² и биле веће од Белгије (30 000 км²), Данске (43 000 км²), Швајцарске (41 000 км²) итд.

органа: оперативни, обавештајни, санитарски, економски и технички, затим војносудски и комисију против пете колоне.

Све то омогућило је да се још одлучније и снажније креће ка све већој афирмацији политичке и стратегијске линије НОП-а — ка потпуној мобилизацији и уједињавању народа у свим деловима земље, ка стварању вишег степена војне организације и нових органа власти, са новим друштвено-политичким облицима рада. Тако долази и до стварања АВНОЈА (26—27. новембра 1942) — највишег политичког општенародног представништва народа Југославије. Постепено се обезбеђује јединствен систем власти у читавој земљи и успостављају спољнополитички односи. Ангажоване на стваралачки и револуционаран начин, све расположиве снаге су у борби за стварање братства и јединства свих народа Југославије дале крупне резултате оличене у АВНОЈУ И НОВ Југославије.²¹⁾

Све више се развијао жив и добро организован политички рад и друге форме активности, како на ослобођеној тако и на неослобођеној територији. Југословенски народноослободилачки фронт (ЈНОФ) јача и повезује се у све јединственију и монолитнију снагу свенародне борбе против окупатора и издајника. У ово време се одржава Прва земаљска конференција АФЖ и Први конгрес Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије.

Политика окупатора и квислинга доживљава у свим подручјима одлучујуће ударце. Велике окупаторске снаге везане за наше ратиште²²⁾ трпе пораз за поразом. Квислиншке снаге и формације западају у кризу, долази и код њих до све јаче диференцијације у корист НОП-а. То се дешава и код четника, и у домобранству, у политици ХСС, Белој гарди итд. Сва беда сарадника окупатора се до те мере разголићује да је више нико и никаквим средствима није успео да прикрије.

Такав развој догађаја омогућује Врховног штабу да почетком 1943. године изради стратегијско-оперативни план за дејства најпре у источној Босни, а затим у Херцеговини, Црној Гори и даље, ка Македонији и Србији.

Тешка ситуација натерује окупатора да поново процењује војнополитички и стратегијски значај распламсане ослободилачке борбе народа Југославије, која је, поред осталог, сад непосредно угрожавала правце ка ратиштима у Африци, на Јадрану и у Италији, ка источној, средњој и западној Европи. Он припрема, и то непосредно под Хитлеровим руководством, тзв. четврту офанзиву којом мисли да учини прекретницу у своју корист.

²¹⁾ Говорећи о устанку и револуцији Лењин је рекао: „Револуционарна војска и револуционарна влада, то су две стране једне исте медаље. То су две установе подједнако потребне да би устанак успео и да би се осигурали његови плодови.“

²²⁾ Око 680 000 окупаторских и око 120 000 квислиншких војника — преко 800 000 људи у око 41 дивизији, 12 бригада, 22 пука, многобројним самосталним батаљонима итд.

Упоредо са свим осталим припремама за ову офанзиву долази и до снажног јачања његове обавештајне службе и субверзивне и диверзантске активности. Између осталог, Абвер обучава и школује велики број агената из редова квислинга, ствара читав низ формација диверзантско-шпијунског карактера, већ према ситуацији: разне трупове, „фернихтунгструпове“, фатове, јединице дивизије „Бранденбург“, „рикнеце“, „јагдкоманде“, радио-извиђачке јединице, специјалне јединице за ваздушно-десантне подухвате и атентате итд. И обавештајна служба оперативних јединица (I-c) снажно развија разнолику извиђачку делатност. Никле су многобројне школе, које стално бацају нове шпијунско-диверзантске групе у борбу против НОП-а, тако да покушај све снажније саботажно-диверзантске и шпијунске активности карактерише рад водеће немачке обавештајне службе непрекидно све до краја рата.

Разуме се да је све то условило умножавање и усавршавање организационих облика наших обавештајних и безбедносних функција, да би се и овим радом на време и са успехом стало на пут окупаторовим покушајима и дејствима, да би се заштитиле стечене тековине и осигурало њихово јачање и развој.

IV

Када су наше јединице прешле на операције већег стила „за још снажније ударце против окупатора и његових усташких и четничких слугу... руковођење постаје све сложеније и захтева много више спремности и вјештине...“ (Тито), пред обавештајну службу се постављају нови задаци. У вези с тим је издато Упутство о организацији и задацима обавештајне службе (новембра 1942). Ту је истакнута улога ове службе, одређена њена организација на ослобођеној и неослобођеној територији, у мобилним и оперативним јединицама, разрађена сарадња и садејство обавештајних органа, указано на то да су партијске организације дужне да пружају помоћ овоме раду, разрађени задаци секција за упознавање непријатеља и контрашпијунажу и истакнуте особине обавештајних кадрова. Наводимо само неке делове овог упутства, највише ради тога да би се могло сагледати у којем је степену ова служба напредовала за свега шест месеци свог развоја и делатности:

„У нашем ослободилачком рату један од битних услова успеха је у познавању стања код непријатеља и његових намера уопште, с једне стране, а, с друге стране, не допустити непријатељу да сазна наше стање и намере. То је задатак наше обавештајне службе. Обавештајна служба представља најмоћније оружје командовања.

Организација обавештајне службе у мобилним и оперативним јединицама има се спровести по следећем:

При штабовима корпуса, дивизија, бригада, батаљона и дивизиона имају се организовати обавештајни центри, који ће у својим јединицама одмах успоставити обавештајну мрежу и у току операција и покрета руководити својом службом. По четама и батаљонима одредити поверенике, који су за свој рад

одговорни батаљонским обавештајним центрима, односно обавештајним центрима дотичног дивизиона.

Корпусни обавештајни центри и дивизијски обавештајни центри дивизија које су непосредно под командом Врховног штаба потчињени су и одговорни за свој рад обавештајном одсеку Врховног штаба.

Обавештајна служба мобилних јединица претходи операцијама и покретима своје јединице. Њен задатак је да благовремено прибави и припреми за коришћење све потребне податке о непријатељу да би своје штабу омогућила доношење реалних одлука и целисходно командовање. Њена делатност треба нарочито да се испоји уочи припрема и у фази самих припрема предвиђених операција дотичних јединица.

Ако је обавештајна служба мобилних јединица темељно организована и ако се њени руководиоци и органи вешто и брзо сналазе у свакој ситуацији, онда се не може никада десити да јединица буде изненађена од непријатеља.

Обавештајна мрежа мобилних и оперативних јединица у свом раду се првенствено ослања на територијалну обавештајну службу, ако је ова организована и успостављена на правцу операције дотичне јединице.

Корпусни, дивизијски и бригадни обавештајни центри имају у свом саставу две секције; за обавештавање и контрашпијунажу.

Као што је истакнуто, ове секције треба да имају своје руководиоце, као најближе сараднике шефа дотичног обавештајног центра...“

Обавештајна служба прегрупише своје снаге. После реорганизације у децембру 1942. год. у Врховном штабу од осам одсека половина се бави обавештајним функцијама. Постојао је обавештајни одсек са две секције — једна за прикупљање података о непријатељу, а друга за контрашпијунажу, комисија за борбу против пете колоне и шпијуна, одсек за војне власти у позадини, који, између осталог, организују безбедност на ослобођеној територији. Извесно време постојао је и војносудски одсек.

Значајне резултате, на основу овог Упутства Врховног штаба, постигла је територијална обавештајна служба. Она је била плански постављена на ослобођеној и неослобођеној територији. Прикупљала је податке о непријатељу и деловала контраобавештајно да би сузбила обавештајне активности и пропаганду непријатеља. Она је успела да на неослобођеној територији продре у војне, обавештајне и друге непријатељеве центре. На непријатељевим кључним тачкама и у његовим јединицама стварала је војне комитете од симпатизера НОП и чланова КПЈ, који су ту остали по задатку. Партијске организације су ту много помогле, нарочито у избору и провери сарадника и раду војних комитета. Самим Упутством и низом инструкција и директива одређен је критеријум за њихов избор и подвучен значај конспирације и држања у непријатељевој средини. Тако изабрани сарадници су испољавали иницијативу, умешност и енергију, правилно се постављали у датој средини, стекли потребно поверење и сачували свој рад у тајности.

Захваљујући и огромним симпатијама и сарадњи са НОП-ом наша територијална служба је брзо спроводила у живот организационе задатке који су били дати у Упутству. Веома брзо су постигнути велики резултати у сагледавању многих подручја непријатељеве активности, нарочито оних која су била значајна за НОП. Сазнало се за много непријатељевих агената, добијене информације

о његовим трупима, шифри и радио-саобраћају, тако да су његове обавештајне и безбедносне организације сатеране у дефанзиву и приморане да стално заоштравају тајност и безбедност у својим редовима.

Територијална служба се све више осамостаљивала у сарадњи са обавештајном службом оперативних јединица и у правцу специјализације. Сарадња се, састојала, пре свега, у томе да се војсци достављају сви потребни подаци и обавештења ради успешнијег извођења предвиђених операција. Разуме се да су предвиђене везе често предавене само за одређени случај и потребу. Потреба специјализације ове службе доводи до стварања неопходних евиденција, картотека, елабората о појединим питањима и сл. Буран ток догађаја и много проблема које је требало решавати условљавали су одређену специјализацију (војну, грађанске странке, четници итд.). С друге стране, развитак је нужно наметао изграђивање и одвијање информативних органа обавештајне службе као извиђачких и штапско-планерских, у склопу команди и штабова.

У овом периоду почиње и систематско школовање обавештајног кадра који се иначе развијао на богатим искуствима стицим у оштрим борбама и обрачунима. На првим почетним течајевима за овај кадар третирају се: задаци обавештајне службе НОБ; систем обавештајне службе и подела по секторима; превентивне мере; обавештајна служба у непријатељевим редовима (у војсци, установама, на неослобођеној територији); мере будности у НОБ и ПОЈ и на ослобођеној територији; истражни и судски поступак итд. На другим течајевима, које су углавном похађали партијски кадрови додељени на овај рад, слушаоци су се упознавали са системима и методима рада служби с којима се обавештајна служба НОП сукобљавала. У овом времену припадници обавештајне службе одлазе и на партијске течајеве како би се постигла и њихова одговарајућа политичка изградња, која је обавештајној служби и њеним кадровима особито важна. У Црној Гори се овом питању а посебно информативној служби поклањала нарочита пажња, али не мање и историји обавештајне службе, организацији и администрацији. Или, на пример, у Босни прве теме разрађују питања праксе и рада на терену, понашања и односа, познавање шифре итд.

Одабирање, стручно усавршавање, идеолошко-политичко образовање и васпитавање обавештајног кадра, одвијало се у даноноћним жестоким борбама и покретима који су захтевали изванредне напоре и огромне људске жртве, од којих нису били поштеђени ни обавештајни кадрови. Но све то само је јачало и квалитетно подизало нашу обавештајну службу.

Када је реч о овом Упутству, посебно треба истаћи да је у њему било наглашено да се његови ставови треба да спроведу према приликама и ситуацији. И упутства које је Врховни командант давао главним штабовима Словеније, Хрватске и Босанском корпусу снажно указују на посебне прилике које су владале на појединим подручјима и на потребу адекватног стварања организационих форми

обавештајне службе. И ту је дошла до изражаја способност друга Тита да оцени што је најважније у датом моменту. О томе друг Ранковић каже: „...код Тита постоји неоспорно велики смисао не само да споји теорију и праксу него и да оцени када који задатак, акцију и слично треба предузети и чему дати приоритет у датим политичким условима и другим околностима“. Од каквог је то значаја најбоље се може видети на примеру Словеније где је војнополитичка ситуација током и крајем 1942. године била друкчија него на великој и повезаној ослобођеној територији, а Вос у тзв. љубљанској покрајини постигао знатне успехе. У реорганизацији обавештајне службе то се није смело занемарити. На основу тога, већ у фебруару 1943. године Главни штаб НОВ и ПОЈ Словеније (и ЦК КП Словеније) даје директиву да се Вос реорганизује и формира на целој територији Словеније.

Овако постављена упутства указују на то да су обавештајне функције претходиле оперативно-стратегијским операцијама НОВ и да су их обезбеђивале, доследно ономе делу Упутства где каже да „обавештајна служба претходи операцијама и покретима оперативних, мобилних јединица и да се у своме раду ослања на територијалну обавештајну службу која је организована на правцу операција јединица, како би се командама омогућило доношење реалних и целисходних одлука“. Зато сви ови елементи улазе у борбене заповести јединица. Функције обавештајне службе уколико се тичу борбе, фиксирани су сада и у овом документу (подаци о непријатељу, путовање, тајност, евакуација заробљеника и слично). У борби су наше команде постављале конкретне задатке пред обавештајне организације а ове су биле кадре да их спроведу.

С постепеним развојем органа народне власти развијала се и функција унутрашњих послова. Већ први народноослободилачки одбори, сем осталих својих дужности, обезбеђују преко својих извршних органа ред и мир у позадини, воде борбу против појаве шпекулације, пљачке, разбојништва итд. Октобра 1942. године оснива се при Врховном штабу привремени управни одсек, чија је дужност била да води унутрашње послове на ослобођеној територији, односно да организује и контролише позадинске војне власти, да помаже и контролише рад народних одбора, да врши пропаганду у земљи и иностранству, као и да организује службу безбедности у позадини ослобођене територије. Широке су и значајне биле компетенције овог одсека, као и његова делатност. Помоћу њега су на питањима безбедности непосредно ангажовани сви позадински органи. Тако, на пример, крајем октобра и почетком новембра 1942. године, овај одсек издаје наређење свим командама и подручјима и свим среским народноослободилачким одборима о састављању спискова народних непријатеља, сумњивих лица, контроли кретања и издавања пропусница са циљем „да би се непријатељским шпијунима, онима који протурају лажне вести и шире панику, онемогућило вршљање по нашој ослобођеној територији“. Исто тако, пословник о раду НОО (од јула 1943) постављао је да сви народни одбори морају имати

управно-административни одсек, чија је дужност, поред осталог, да води рачуна и скупља податке о шпијунима, издајницима, паникерима и саботерима.

Пошто оружаним акцијама није успио да спречи нарастање НОП-а, непријатељ убацује трупове и покушава са убацивањем агитатора у јединице и позадину. Наша обавештајна служба се одмах прилагођава новом начину борбе. Априла 1942. године формирана је при Врховном штабу НОВ и ПОЈ Комисија за сузбијање пете колоне и тероризма, а по свим већим јединицама почиње формирање чета против пете колоне (ППК) и обука тог људства. Главни задатак ових чета јесте, у ствари, борба против контрареволуције, убацивања агента на слободну територију и терорисања народа и присталица народноослободилачког покрета. Пошто то све пада у доба пете непријатељске офанзиве, не добива неку нарочиту ширину. Може се рећи да је овај рад само отпочет и у источној Босни, Херцеговини и Црној Гори, Словенији итд.

V

Крах четврте и пете непријатељске офанзиве, крупне победе Народноослободилачке војске почетком друге половине 1943. године и потпуна политичка афирмација наше борбе у земљи и у иностранству доводе до даљег развоја ове службе. Средином септембра 1943. године, одлуком другог Тита, формиран је у Јајцу Одсек за заштиту народа при Врховном штабу НОВ и ПОЈ. Његов основни задатак је био да активно делује на ослобођеној и на неослобођеној територији где убрзо долази до реорганизације и формирања јединица безбедности.

Потреба за органима чији ће задатак бити обезбеђење ослобођене територије, реда, мира и законитости, појавила се од првих дана устанка. Формирају се партизанске и градске страже, општинска милиција, народна заштита, егзекутивна служба Воста итд. Размак НОВ је гражио још потпунији систем мера безбедности — стварање јачих и квалификованијих јединица ове службе. Наредбом Врховног штаба НОВ и ПОЈ о образовању и устројству власти у позадини (8. јануар 1943) ти су задаци, добрим делом, били постављени позадинским војним властима. У структури команди корпуса — а оне су биле оперативно-територијалне команде и одговорне за сва питања вођења рата на својој територији — истакнут је заменик команданта који се брине о свим пословима корпусне војне области. Упутство каже:

„У случају одласка оперативног дела штаба корпуса и јединица корпуса, заменик команданта корпуса и органи корпусне војне области остају на својој територији и обухватају све војне службе. Под корпусну војну област у том случају потпадају одреди, односно јединице остављене за безбедност“.

На ослобођеној територији Хрватске одлуком Главног штаба НОВ и ПО Хрватске (јун 1943) стварају се јединице ППК (јединице против пете колоне), које ускоро прерастају у батаљоне. Овим једи-

ницама руководи обавештајни центар. Нарочита пажња је поклоњена формирању, саставу и избору командног кадра ових јединица, јер њихово деловање није смело ићи на уштрб осећања сигурности становништва. Посебна пажња поклоњена је њиховом начину рада. Форме рада су биле гипке, прилагођене ситуацији и потреби. У Славонији је, на пример, формиран посебан противчетнички батаљон, јер је то захтевала ситуација. У Словенији се формирају батаљони Воса „да би се оперативне јединице ослободиле позадинских задатака“. Ти батаљони су били састављени од најоданијих и најхрабријих партизана. У Црној Гори су формиране посадне чете као сталне заседе четничким групама итд.

Упоредо са крупнијим и квалитетнијим јединицама безбедности постојали су и други органи који су имали исте или сличне задатке: партизанске страже, народна милиција, егзекутивна служба Воса итд. Све ове снаге су деловале заједнички, допуњавале су се у конкретним условима и биле под јединственим руководством обавештајних органа, као саставним деловима команди и установа НОВ и ПОЈ.

Упоредо са стварањем већих оперативних јединица формирају се заштитне (пратеће) јединице „за обезбеђење појединих штабова бригада, дивизија и корпуса... водови и чете“. Задатак им је поред непосредне заштите штабова и праћење старешина приликом одласка на разне задатке. Они врше и многе друге функције: хватају дезертере, претресају терен, обезбеђују стране војне мисије, базе, земунце и рањенике, митинге и зборове итд.

До развоја, даљег јачања и учвршћења обавештајне службе, долази не само на западу наше земље већ и у другим њеним деловима. Са разгарањем устанка у Македонији се, упркос терору окупатора, предузимају мере на садржајном, кадровском и организационом учвршћивању обавештајне службе. Тим питањима се још почетком 1942. године поклања пажња, да би се са формирањем оперативних зона тај рад организационо до краја обликовао и осигурао своје учешће у свакодневном животу и борби македонског народа.

И на Косову и Метохији су биле тешке прилике. Талијански окупатори су ту поред већег броја својих дивизија и специјалних јединица, ангажовали против НОП-а „Бали комбатар“ и сличне организације.

И у оперативним јединицама расте значај обавештајне службе и службе безбедности и долази до њиховог даљег јачања. Успостављен је правилан однос између информативне и теренске обавештајне службе. Информативна служба у оперативним јединицама има сада своју засебну организацију, добија своје посебне дужности и посебне органе, претежно као извиђачке и штапско-планерске. Међутим овако организационо одвајање није значило одвајање од теренске обавештајне службе већ само нужну поделу рада ради бољег извршења задатака.

Упутство друга Тита, стална брига ЦК КПЈ и Врховног штаба НОВ и ПОЈ осигурала су правилан развој и пораст обавештајне

активности на корист свенародне борбе. Ти успеси су утолико значајнији, јер су постигнути у изванредно сложеним приликама борбе и победе снага НОП над окупатором и међународном реакцијом.

После успешне противофанзиве главне оперативне групе НОВЈ ка источној Босни, Врховни штаб пребацује тежиште дејства ка Далмацији, Херцеговини и Црној Гори, где се очекивала капитулација Италије. Снаге Главне оперативне групе се спајају са снагама Првог хрватског и Првог босанског корпуса, који су већ поново ослободили знатан део својих територија. И у другим деловима Југославије јединице НОВ и ПОЈ својим оперативним дејствима стално наносе ударце окупаторовим снагама, не дајући му ни часа да предахне. Капитулацијом Италије ослобођени су велики нови делови наше земље (укључујући део Истре и Словеначког приморја, делове западне Македоније итд.) и разоружано 12 талијанских дивизија. С тим је око две трећине Југославије било ослобођено. Створени су услови да се наоружа нових 80 000 бораца и да се прошире дејства наше ратне морнарице. Долази до формирања нових дивизија и корпуса, између осталих, далматинског и два словеначка корпуса. Иако још увек малобројније и слабије опремљене од немачких, дивизије НОВЈ у борби показују све већу умешност и снагу. Противдејство Немаца са око 37 дивизија, познато као шеста непријатељска офанзива, које је имало да осигура само основне комуникације и рејоне који су им повезивали снаге на Балкану, остало је без успеха.

Са великим успесима НОВЈ у току 1943. године долази и до даљег учвршћивања народноослободилачких одбора и стварања народних представништва (земаљских антифашистичких већа). Учвршћују се и озакоњују тековине трогодишње борбе свих народа Југославије за национално ослобођење и за ново друштвено и државно уређење и отварају се светле перспективе. Долази до Другог заседања Авноја. Са његовим одлукама упознати су и савезници, а нашој борби је дато одређено признање у Техерану (1. децембар 1943). Тиме је нашој и међународној реакцији био задат тежак ударац.

У таквој ситуацији долази до упућивања наших снага ка Србији, на шта окупатор жестоко реагује (укључујући и познати десант на Дрвар 25. маја 1944), али без успеха. У то време пошто су створени услови и ситуација дозвољавала, наше руководство не заборавља своје интернационалне обавезе и пружа несебичну помоћ талијанском, албанском, грчком и бугарском ослободилачком покрету.

У ситуацији такве унутрашње чврстине и спољно-политичке снаге нове Југославије, ни уговор о подели сфера утицаја „фифти-фифти“, закључен на Јалти између Черчила и Стаљина, није могао скренути ток догађаја. Борба наше обавештајне службе постаје све сложенија и намеће изузетне тешкоће и нове напоре. То све заједно сада поставља нове, проширене задатке и захтева одговарајући квалитет наше обавештајне и безбедносне службе.

После краха шесте непријатељске офанзиве, иницијатива на широком плану потпуно прелази у руке Врховног штаба. Југосло-

венско ратиште постаје јединствено оперативно подручје. Врше се и припреме за коначно ослобођење земље. У обавештајном раду се није заостајало, а контраобавештајни део, који се дуже време налазио у саставу обавештајне службе штабова и координирао с територијалном обавештајном службом, мења организациони облик у духу специјализације службе по секторима рада. Све ово, уз изградњу и образовање кадрова, стечена искуства и оперативне могућности, јасно је истицало да су дотадашње организационе форме застареле и да их треба даље усавршавати. Дипломатско-обавештајни притисак међународне реакције, која је желела да скрене ток догађаја и спасе контрареволуционарне снаге, тражио је извесно прегруписање снага и захтевао виши организациони облик наших служби, посебно безбедносних мера.

Наредбом Врховног команданта 13. маја 1944. године створена је таква, виша и модерна, обавештајна организација. При повереништву за народну одбрану Националног комитета формирано је Одељење за заштиту народа (Озна).

„Нужно је било“, стоји у наредби, „створити јединствену, моћну организацију... ради обезбеђења јединствене и чврсте политичке линије у обавештајној и контраобавештајној служби... која даје Врховном команданту и руководству НОП-а моћно оружје за доношење једновремених удараца по фашистичким и другим непријатељским елементима по читавој земљи.“

Служба безбедности новог квалитета требало је да буде једна од залога очувања демократске власти. У вези с таквим задацима, посебна пажња је поклоњена избору кадрова, изградњи и организовању органа те службе. Узимани су људи проверени у борби, на чијем је оспособљавању управо требало радити. Као најдоследнији чувари и заштитници тековина НОБ, органи Озне су морали бити немилосрдни према непријатељу, а праведни и пуни хуманости према сваком поштеном човеку. Све мере и ставове у току стварања овог моћног инструмента револуције су ишле на то да се он не деформише, већ да сачува свој револуционарни дух у борби против свих непријатеља социјализма и до краја остане револуционарно оружје радничке класе и народних маса. Правац њиховог развитка давали су Партија и друг Тито, уз непосредно руководство друга Александра Ранковића, који је кадрове надахњивао револуционарном страшћу борца и осећањем за истину и правду. То је био пут који је Озну сврстао међу најомиљеније организације у нашој земљи.

Кадрови Озне — како је то истицао друг Тито — радили су срцем и мозгом, испуњени револуционарним духом и полетом, пуни револуционарног заноса.

Нови квалитет, за разлику од организација које су имале приближно исте задатке и до тада, огледа се и у томе што је Озна била потпуно централизована организација, са јединственим методом рада и јединственим руководством у читавој Југославији.

До краја 1944. године текао је процес формирања Озне, којој су у републикама стали на чело веома уздигнути и одговорни пар-

тијски руководиоци.²³⁾ Иако су искрсавале разне тешкоће, Озна је стално јачала, била све искуснија и искристалисала правилан критеријум чак и у погледу многих детаља.

Крајем 1944. године НОВ и ПОЈ су представљали снагу од 51 дивизије, сврстане у 15 корпуса са многим самосталним бригадама, Корпусом народне одбране и још увек преко 230 партизанских одреда. У рукама Ослободилачке војске од јесени 1944. године био је и наш главни град Београд. Јануара 1945. године формиране су три армије, а нешто касније и четврта. Првог марта исте године Народно-ослободилачка војска Југославије је добила назив Југословенска армија. Тада је формиран Генералштаб ЈА, Ратна морнарица и Ратно ваздухопловство. Са сремског фронта, из слободне Далмације, Србије и Македоније, кренуло се у завршне операције ка Трсту и Марибору. Тота пролећа је конституисана влада под председништвом друга Тита. Повереништво за народну одбрану прераста у Министарство за народну одбрану.

Због сложене међусавезничке ситуације и супротности у процесу борбе за интересне сфере, међународна реакција је тада настојала да скрене ток догађаја у своју корист. Разни контрареволуционарни и реакционарни елементи у земљи су покушали, с пушком у руци, да задрже у масама своје позиције, које су неповратно отекле са набујалом реком револуције. Ипак, они су се свим силама, не бирајући средства, супротстављали дефинитивном обликовању и учвршћивању нових друштвено-економских односа и нове народно-револуционарне власти. Та и многа друга сложена питања управо су морали решавати органи Озне.

Задаци потпуног ослобођења земље захтевали су да се оперативне снаге оријентишу на овај основни задатак. У исто време се изразитије поставио и проблем безбедности позадине оперативних јединица и великог дела ослобођене територије, као и оне која ће тек бити ослобођена. Да јединице на фронту не би попуштале у темпу борбе требало је формирати нове, бројније и квалитетније јединице безбедности. Све се то наметало утолико више што је непријатељ и даље стварао посебне шпијунске („рикнец“) и диверзантско-терористичке групе (групови, „верволф“, четнички командоси и сл.) и обучавао их за задатке у позадини наших оружаних снага.

Зато је 15. августа 1944. године формиран Корпус народне одбране Југославије (Кној), који је непосредно потчињен Врховном команданту преко начелника Одељења заштите народа. Корпус је био састављен од бораца и старешина оданих ствари НОП-а, који су у извршавању свих својих задатака показали дисциплину и непоколебљивост у борби.

²³⁾ Руководиоци Озне у републикама су: Иван Мачек, Слободан Пенезић, Иван Крајачић, Угљеша Даниловић итд., а затим другови Светислав Стефановић, Макс Баће, Павле Пекић и други.

Предвиђене су и компетенције Озне и главних штабова према Кноју и начин садејства. Кноју је, пре свега, дат карактер извршног органа Озне.

Поред снага Кноја, на овом задатку су радили и органи унутрашњих послова (НОО) са Народном милицијом.

Одељење заштите народа, Корпус народне одбране и Народна милиција су заједно са јединицама Југословенске армије, уз ослонац и подршку народних маса, били тада они органи државне и јавне безбедности који су у дефинитивном ослобођењу земље обезбеђивали ред, мир и безбедност. О тим задацима друг Александар Ранковић каже:

„Основни задатак органа безбедности у то време био је чишћење наших крајева и градова од слугу окупатора, издајника и злочинаца који су окорели у вишегодишњим злочинима против народа. Заједно са војском, наши су органи на сам дан коначно ослобођења чврсто стали на границу и онемогућили даље бежање те руље... Од тада преостали њени делови растурили су се и никад више нису формирали макар и најмању војничку јединицу. Претворили су се у банду убица и друмских разбојника.

... Народ је могао да дише пуним и слободним животом“²⁴⁾

* * *

Наше обавештајне и безбедносне службе и јединице имале су увек кристално чист политички профил. У методу свога рада, који су стално усавршавале, оне су следиле линију Партије, њен метод упорности, принципијелности и непоколебљивости, метод политичког образовања и васпитања својих кадрова.

У народноослободилачком рату и револуцији оне су прошле многе етапе свога развитка. Многобројни непријатељи и бестијални облици борбе које су они примењивали учинили су да се ови кадрови оспособе и прекале, да успешно изиђу на крај с непријатељем, да га дефинитивно победе и да, између осталог, и тим путем допринесу стварању услова за развитак демократских снага и социјалистичких односа слободне домовине.

Генерал-потпуковник **ЈЕФТО ШАШИЋ**

²⁴⁾ Стварање и развој ЈА, II, 1951.

ОПЕРАЦИЈЕ 6. КОРПУСА НОВЈ У СЛАВОНИЈИ

(У првој половини 1944. године)

Славонија је у току читавог нашег рата била поприште интензивних ратних дејстава која су се одвијала у специфичним условима с обзиром на њен геополитички положај, теренске услове, састав становништва и економски потенцијал. То је густо насељен и богат крај који је готово две трећине равничаст, испресецан путевима, са две уздужне и четири рокадне железничке пруге и у којем је окупатор заједно са усташко-квислиншким формацијама распоредио густу мрежу гарнизона да би обезбедио што потпунију контролу и економску експлоатацију. Устанак се у Славонији почео развијати нешто касније него у осталим крајевима Југославије, но, једном отпочета, народноослободилачка борба у том крају није имала већих осека, него је непрекидно и стално јачала без обзира на све објективне тешкоће тако да је у периоду о којем је реч у овом чланку, на релативно малом простору Славоније било 10 434 борца.

Славонија је по националном саставу широко подручје. У највећем делу живе измешано Хрвати и Срби, а поред њих многе националне мањине — Чеси, Словаци, Мађари, Немци и нешто Талијана. Овако разнолик састав становништва чинио је рад партијских организација сложенијим, а спровођење линије КПЈ у погледу братства и јединства морало је непрекидно бити у центру пажње. Захваљујући правилном раду Партије већ су се у првим партизанским одредима нашли у истим редовима Хрвати и Срби, као и припадници националних мањина које су се, у ствари, више заталасале 1943. године те су тада створене и неке њихове јединице, као чехословачка бригада „Јан Жишка“, мађарски батаљон „Шандор Петефи“ и немачка чета „Ернест Телман“. Ове јединице су у то време биле једине формације тих националности у поробљеној Европи које су се с оружјем у руци бориле против фашизма.

Од великог значаја за развој народноослободилачке борбе у Славонији био је долазак банијске пролетерске чете у првој поло-

вини 1942. године и, нешто касније, делова крајишког пролетерског батаљона. Они су славонским партизанима пренели искуства из крајева у којима је оружана борба раније почела, заједничким дејствима створена је већа слободна територија, а успеси су појачали прилив нових бораца тако да је октобра 1942. дошло до формирања најпре 12. а потом 16. и 17. славонске бригаде и коначно 12. славонске дивизије. Почетком 1943. године створене су још две бригаде, 18. и 21. које су ушле у састав 28. дивизије. Од 12. и 28. дивизије формиран је 17. маја 1943. године Први славонски корпус који је касније добио назив Шести.¹⁾

Изразита карактеристика борби славонских партизана је да су се оне одвијале на претежно равничастом и често добро прегледном земљишту, да су и непријатељева упоришта која је требало нападати била у равници, да су окупаторови гарнизони били врло мало удаљени један од другог па су и могућности за интервенцију и пружање помоћи нападнутом упоришту биле велике, да је непријатељева авијација са блиским аеродрома лако подржавала копнену војску појављујући се брзо и изненадно на било ком делу ове територије итд., што је све захтевало и одговарајућу тактику партизанских јединица, кретање готово искључиво ноћу, одвајање за осигурање и обезбеђење већег дела снага, најчешће осетно већег него што су биле снаге које су одређене за напад. Посебну пажњу изискивала је служба безбедности, као и збрињавање болесних и рањених бораца.

Свему томе треба додати да се непријатељ, имајући у виду и економске интересе, такођер грчевито борио за сваки педаљ земље настојећи да што пре поново окупира свако село које су наше јединице ослободиле. То је доводило до непрекидних активних дејстава у којима су се једна и друга страна готово редовно смењивале с тим што је иницијатива све више припадала партизанима. Тако у првој половини 1944. године долази до великог интензивирања операција Народноослободилачке војске, по броју месту и јачини, у односу на раније стање. Борбе у равници постају једна од битних карактеристика тог периода у Славонији, па су и искуства стечена у њима веома значајна за проучавање нашег рата.

¹⁾ Почетком 1944. године у саставу 6. корпуса НОВЈ били су 12. и 28. дивизија, Источна и Западна група НОП одреда, 12. ударна бригада, артиљеријски дивизион и диверзантски батаљон — укупно 10 434 борца и руководиоца. Од наоружања корпус је имао 6 131 пушку, 176 аутомата, 322 пушкомитраљеца, 91 митраљез, 44 минобацача, 8 пт пушака, 4 пт топа, 5 других топова, 2 хаубице и 540 пиштоља.

Оперативно подручје корпуса обухватало је просторију ограничену линијом: ушће реке Илове — р. Илова до Сигета — пут Сигет — Вел. Грђевац — с. Брзаја — с. Турнашица — с. Шкракле (на Драви) — р. Драва до ушћа у р. Дунав — Вуковар — Винковци — Жупања — р. Сава до ушћа р. Илове.

У саставу 12. дивизије биле су тада 18. Бродска и чехословачка бригада „Јан Жишка“, а у саставу 28. дивизије 17. и 21. бригада. 12. бригада је од новембра 1943. до средине маја 1944. дејствовала у средњој Босни, када се враћа у Славонију и улази у састав 12. дивизије.

Источна група НОП одреда имала је Осјечки, Диљски и Пожешки НОП одред, а Западна Билогорски, Даруварски и Посавски НОП одред.

У то време Немци су водили зимске операције у источној Босни, на Банији и Кордуну, у Далмацији, Лици, Жумберку, Покупљу, Туропољу, Горском котару и Хрватском приморју. Да би обезбедили несметан саобраћај и пребацивање својих јединица у области јужно од Саве, они су појачали посаде на прузи Београд — Загреб и Нова Капела Батрина — Нашице, као и у рејону Пакраца и даруварске котлине. Поред тога, они су непрекидно упадали на ослобођену територију Славоније поред железничких пруга, те им је успело да успоставе редован саобраћај између Винковаца и Загреба, Осијека и Нашица и Пакраца и Банова Јаруге.

У таквој ситуацији Главни штаб НОВ и ПО Хрватске је, у духу наређења Врховног штаба НОВ и ПО Југославије, поставио 3. јануара 1944. године задатак јединицама 6. корпуса да главним снагама дејствују на железничкој прузи Београд — Загреб²⁾, Нова Капела Батрина — Нашице — Осијек и Врпоље — Осијек, а мањим у Подравини на простору Вировитица, Нашице, р. Драва да би онемогућиле непријатељев саобраћај, везале веће његове јединице за ту територију, мобилисале нове борце и нападале на упоришта.

У духу тих задатака, штаб 6. корпуса је 16. јануара 1944. године наредио својим јединицама да нападну непријатељева упоришта Пореч, Чаглин и Кулу ради ликвидирања њихових посада и повезивања слободне територије Диља, Крндије и Папука.

Упориште Чаглин бранио је 6. усташка батаљон јачине око 1 000 војника. Оно се налазило на малој узвишици око које је био брисани простор. Усташе су организовале солидну спољну и унутрашњу одбрану села изградивши 17 бункера повезаних саобраћајницама, а за одбрану је било припремљено и неколико кућа од тврдог материјала.

Села Пореч и Кула леже у равници. И она су била утврђена великим бројем бункера, добро утврђеним отпорним тачкама и саобраћајницама. Пореч је бранило 160, а Кулу 200 Немаца и припадника немачке националне мањине. Суседна упоришта су: Слав. Пожега са око 2 600 Немаца, гестаповаца, домобрана, усташа и жандарма; Плетерница са 390 Немаца и домобрана; Нашице са око 1 450 Немаца, усташа и домобрана и Славонски Брод са око 2 250 непријатељских војника. Из Чаглина, Пореча и Куле непријатељ је чешће упадао у околна села, пљачкао, убијао и терорисао становништво. Држећи њих, он је јединицама корпуса отежавао дејства, знатно смањивао слободну територију и отежавао везу између Диља и остале ослобођене територије Славоније.

Двадесет осма дивизија, са Пожешким и Осјечким НОП одредом Источне групе одреда, добила је задатак да заузме Чаглин и постави осигурање према Слав. Пожеги, Нашицама, Поречу и Кули, а да по заузимању Чаглина нападне и заузме Пореч и Кулу.³⁾

²⁾ На делу пруге Банова Јаруга — Винковци.

³⁾ За напад на Чаглин одређена је 17. бригада; 21. бригада (без 2. батаљона) требало је да заседам јужно и западно од мајур Феровац затвори цесте

Напад на Чаглин отпочео је 22. јануара у 4.15 часова. Јединице 17. бригаде су, после неколико узастопних јуриша, успеле да потисну непријатеља у центар, одакле је давао жесток отпор. После подне се део непријатељевих снага пробио према истоку. Борба се наставила током идуће ноћи и дана, кад су деморалисане усташе неорганизовано покушале да продру у правцу Нашица, Слав. Брода и Куле, искористивши погодност што је 17. бригада извукла две чете из упоришта и пребацила их на положаје према Нашицама. Наше јединице које су се налазиле у упоришту гониле су непријатеља 2 км изван места и осујетиле његову главнину да се пробије. Тако је упориште Чаглин заузето после 36-часовне борбе.

На дан почетка напада око 15 часова немачка колона, јачине око 1 000 војника, кренула је из Слав. Пожеге у помоћ угроженом упоришту. Њу су у рејону с. Бјелишевац нападе из заседе јединице 21. бригаде и после трочасовне борбе принудиле је на повлачење у полазни гарнизон. Истог дана око 12 часова усташки батаљон из Нашица, који је кренуо ка Чаглину, дочекан је у рејону с. Црмошњак (јужно од Нашица) од једног батаљона Осјечког НОП одреда. После петочасовне борбе и ту је непријатељ принуђен на повлачење у полазни гарнизон.

Још док је трајала борба за Чаглин, ноћу 22/23. јануара, око 24 часа, напали су 4. батаљон 17. бригаде и један батаљон Осјечког НОП одреда Пореч, а 4. батаљон 21. бригаде и један батаљон Пожешког НОП одреда Кулу. После кратке борбе наше јединице овладаше су Поречом, али је посада успела да се са целокупним наоружањем повуче у Кулу. Јединице које су нападале Немце у Кули нису успеле да заузму ово место, те су се повукле са намером да се припреме за поновни напад у току ноћи 23/24. јануара.

23. јануара су немачке, усташке и домобранске снаге из Слав. Пожеге и Плетернице кренуле у две колоне у правцу Куле са задатком да пробију заседу јединица 12. дивизије и помогну опседнутом гарнизону. Све до предвече јединице 18. бригаде пружале су непријатељу жесток отпор код с. Ђосинац, Зарилац, Кнежци, Калинић и Билач, али су се тада морале повући због немања муниције и непријатељевог продора код с. Кнежци. Тако је непријатељ дошао у Кулу и ојачао овај гарнизон.

Истог дана непријатељ је интервенисао јачим снагама из Нашица. Једна његова колона нападала је правцем Нашице — Церемо-

Кула — Слав. Пожега и Кула — Плетерница; Осјечки НОП одред (без једног батаљона), са 2. батаљоном 21. бригаде, да постави заседе на цести Нашице — Кула (код Граца); Пожешки НОП одред да контролише рејон Кутјева и да врши демонстративне нападе на Пореч и Кулу. Дванаеста дивизија, са Диљским НОП одредом Источне групе одреда, добила је задатак да спречи долазак непријатељевих ојачања из Плетернице, Слав. Брода и Ђакова. Заседу код с. Тулника на комуникацији Чаглин — Плетерница поставила је 18. бригада (без једног батаљона); Бродска бригада осигуравала је комуникацију Чаглин — Ђаково код с. Ченкова, Левањске Вароши, Слободне Власти и Паке, а Диљски НОП одред цесту Слав. Брод — Чаглин код с. Горњи Слатиник. Корпусна резерва (један батаљон Осјечког НОП одреда) налазила се код Липовице, на цести Латиновац — Пореч.

шњак, друга правцем Нашице — жел. станица Зољан, а трећа из рејона с. Лонџица према жел. станици Зољан у позадину наших јединица. Приметивши на време маневар непријатеља, наше јединице су се послужиле ратним лукавством. Намерно су напустиле део одбрамбених положаја и направиле отвор кроз који су пропустиле другу непријатељеву колону, тако да је дошло до судара између две непријатељске колоне од којих је свака мислила да напада партизане. Кад су обе колоне приметиле да су обмануте прекинуле су борбу, али су их тада наше снаге напаале у један и други бок, приморале на повлачење и гониле до самих Нашица.

После заузимања Чаглина, батаљони 17. бригаде размештени су у селима: Чаглин, Милан-Луг, Љесковица и Лонџица. 24. јануара око 13 часова немачке снаге из Куле кренуле су преко Пореча ка Чаглину и Милан-Лугу. Развиле су се жестоке борбе између њих и делова 17. бригаде, које су трајале до 17 часова кад је нашим јединицама наређено да напусте Чаглин и Милан-Луг. Тиме су завршене борбе за Чаглин, Кулу и Пореч које су трајале од 22. до 24. јануара.⁴⁾

ДЕЈСТВА У ФЕБРУАРУ И МАРТУ

После борби за Чаглин, Пореч и Кулу, штаб 6. корпуса је наредио да се 28. дивизија пребаци у долину р. Орљаве (у рејону Орљавца и Бучког Каменског), а 12. да се повуче у рејон Ораховице ради одмора, сређивања и попуне.

По доласку 28. дивизије у одређени рејон непријатељ је почео са припремама за нов напад ради уништења партизанских јединица на овом подручју, пљачке и паљења села и проналажења наших позадинских установа.⁵⁾

Да би спречио надирање непријатељевих снага и уништио их на просторији Бучје, Кричке, Кусоње, штаб 6. корпуса је наредио 7. фебруара штабу 28. дивизије да са 21. бригадом нападне домобранске јединице у рејон Будићи, Бучје, Цикоте, а да им са 17. бригадом онемогући да се повуку из Бучја у правцу Пакраца и Бадљевине. Даруварском НОП одреду наредио је да активно дејствује у рејону Бадљевине и Дарувара и онемогући повлачење непријатељевих делова према Дарувару.

Осмог фебруара ујутро непријатељеви делови почели су да надиру из Бучја и Будића ка Бучком Каменском, али су одбијени и

⁴⁾ У овим борбама непријатељ је имао 379 мртвих, међу којима је био и „заповедник“ посаде у Чаглину. Наше јединице имале су 114 мртвих и 227 рањених. Заплењено је: 2 топа са 234 гранате, 1 шт топ са 20 граната, 6 митраљеза, 7 пушкомитраљеза, 1 минобацач са 6 мина, 164 пушке, 1 камион, 1 мотоцикл, а уништени су 22 теретна вагона и 1 камион.

⁵⁾ За овај подухват одредио је три батаљона из састава 4. брдске бригаде и ојачао их артиљеријом, инжењеријом и тенковима, 1. и 2. батаљон 8. брдског домобранског пука из Пакраца и 2. батаљон 4. брдског домобранског пука из Дарувара отпочели су с надирањем 7. фебруара у правцу Бучја. Они су у току дана задржавани slabим снагама 28. дивизије и Даруварског НОП одреда, те им је успело да продру само у рејон с. Ожеговци, Бучје и Будићи.

принуђени на повлачење према Пакрацу. Гонили су их 2. и 4. батаљон 17. и 1. и 4. батаљон 21. бригаде. Други батаљон 21. бригаде напао је из заседе непријатељеву главнину код с. Бранежаца, али се под притиском бројно јачег непријатеља и тенкова морао повући. Истовремено је непријатељева побочница, која је ишла левом страном пута према Пакрацу, наишла на заседе 1. и 3. батаљона 17. бригаде код Драговића, Кусоње и Брусника и била принуђена на одступање према Сирачу. Даруварски НОП одред није био у могућности да потпомогне дејства јединица 28. дивизије јер је водио борбу са 3. батаљоном 4. брдског пука око Пакрана и Бијеле (близу Дарувара). Повлачење непријатеља у Пакрац и Дарувар завршено је 8. фебруара 1944. године до 18.30 часова, чиме је окончан напад делова 4. брдске домобранске бригаде на 28. дивизију и осујећени његови планови.

Од средине фебруара до краја марта пребациване су немачке јединице из Београда према Загребу, а из Босне и јужног дела Хрватске преко Славоније за Мађарску. Пребацавање се вршило у етапама углавном железничком путем Београд — Загреб и цестима од Слав. Брода према Загребу, Ђакову и Осијеку; од Банове Јаруге преко Дарувара и Ђулавеца за Вировитицу. За време пребацавања увек се уз комуникације и железничке пруге налазило много непријатељевих војника који су заједно са сталним посадама обезбеђивали пролаз. Поред овога непријатељ је јачим снагама пљачкао по Подравини застрашујући становништво и упадао на Било-гору, Папук и Диљ-гору.

Због овакве ситуације јединице 6. корпуса налазиле су се углавном на планинским масивима Псуња, Диља, Крндије, Папука и Било-горе, одакле су дејствовале према могућностима, оријентишући се на рушење железничких пруга и комуникација, уништавање возног парка и непријатељеве живе силе. Поред тога, 28. дивизија радила је 10 дана на пребацавању жита за Лику и Горски котар. Иако није било великих акција, јединице корпуса су успеле да диверзијама и мањим препадама успоре, а на неким пругама да за одређено време и онемогуће кретање непријатељевих транспорта.⁶⁾ Тиме су принудиле непријатеља да током фебруара и марта појачава своје гарнизоне, како би осигурао редован саобраћај.⁷⁾

⁶⁾ Тако је услед напада јединица 28. дивизије, у фебруару обустављен саобраћај на главној прузи Београд — Загреб три дана, а на прузи Нова Капела Ватрина — Плетерница шест дана. Јединице 12. дивизије, Источне и Западне групе НОП одреда такође су извеле низ успешних диверзија и напада на комуникације Загреб — Београд, Банова Јаруга — Дарувар — Вировитица, Слав. Пожега — Ђаково, Ђаково — Нашице и друге. Од фебруара до почетка априла уништено је 18 локомотива, 137 вагона, 46 мостова, 36 камиона, 11 тенкова и друго. Заплењено је: 4 топа, 1 минобацач, 31 митраљез, 28 пушкомитраљеза, 595 пушака 267 500 метака, а заробљен 351 непријатељски војник.

⁷⁾ Крајем марта на подручју Славонска Пожега, Плетерница, Чаглин, Кула, Јакшић и с. Тренково налазили су се делови 42. ловачке дивизије, а на просторији Осијек — Тењ — Ђаково — Вировитица 8. СС коњичка дивизија. У Липику, Пакрацу, Бадљевини, Дарувару и Грубишном Пољу биле су јединице 4. брдске домобранске бригаде; у Подравској Слатини, Ђурђеновцу и Нашицама 15, 16. и 18. усташки батаљон; у Дарувару 2. батаљон 1. усташке бригаде; у Осијеку 2. пук гардијске Павелићеве бригаде; на подручју Банова Јаруга — Нова Градишка — Ватрина — Слав. Брод — Плетерница и у Осијеку налазили

У току овог периода извршена је реорганизација јединица 6. корпуса. Тако је у фебруару реорганизована чехословачка бригада „Јан Жишка“ и стављена под команду штаба 6. корпуса, а 1. марта од делова Диљског и Пожешког НОП одреда формирана је Осјечка бригада. Она је ушла у састав 12. дивизије. Бродска бригада изашла је из састава ове, а ушла у састав 28. дивизије. Крајем марта јединице 28. дивизије су се налазиле у рејону Вилић-Села и Бучког Каменског, 12. дивизије на подручју Диљ — Крндија; одреди Источне групе на сектору Подравска Слатина, Пожешка котлина, Пожешка гора, Осиек и Доњи Михаљца, а јединице Западне групе НОП одреда су дејствовале око с. Г. и Д. Вријеске, В. и М. Бастаја, Пакрана, Пакраца, Ванове Јаруге и Окућана.

НАПАД НА ПОДРАВСКУ СЛАТИНУ

Главни штаб НОВ и ПО Хрватске је 30. марта 1944. године поставио пред штаб 6. корпуса, у циљу разбијања главних усташко-домобранских снага, олакшања дејства наших јединица у Подравини и мобилисања нових бораца, следеће задатке: да главнина корпуса дејствује на просторији Вировитица — Чачинци — Дарувар и ослободи Подравску Слатину; да делом снага избије на р. Драву и мобилише нове борце; да више активира одреде на својим подручјима постављајући им конкретне задатке и пружи им већу помоћ у осамостаљивању.

У духу тих задатака штаб 6. корпуса је 31. марта одлучио да нападне Подравску Слатину,⁸⁾ коју је бранило око 450 усташа из 15. усташког батаљона, 80 домобрана и 60 жандарма. Уприште је било утврђено многобројним бункерима, жичаним препрекама и минским пољима.

Напад је отпочео 4. априла у 4.30. Први јуриш није успео због слабе координације пешадије и артиљерије и јаког усташког отпора.

су се 3. и 4. батаљон саобраћајне бригаде и 6, 7. и 8. стражарски батаљон. Поред њих, у Славонији су у то време били и делови 1. и 5. посадне бригаде (у Херцеговцу, Бјеловару, Новој Градишци, Новској и Осјеку), Врзе бригаде (у рејону Громачника), 1, 2. и 3. ловачке бригаде (у рејону Винковаца, Бјеловара и Слав. Брода), 2. допунске бригаде (у рејону Винковаца, Сл. Пожеге, Нове Градишке и Осјека), 2. домобранског пука (у рејону Бјеловара), 3. и 4. жандармеријског пука (у Осјеку, Новој Градишци и Сл. Броду), као и разне немачке полицијске јединице, па и оне које су биле на одмору и сређивању. Бројно стање свих непријатељских снага износило је преко 50 000 војника.

⁸⁾ Двадесет осма дивизија, са Вилогорским и Даруварским НОП одредом и Коњичким ескадромом, добила је задатак да делом снага заузме Подравску Слатину, а другим делом да постави осигурања према Вировитици и Дарувару; 12. дивизија одређена је да спречи продор непријатељевих снага из Доњег Михаљца и Нашица; Пожешки НОП одред распоређен је на цести Ораховица — Кутјево, а Осјечки и делови Диљског НОП одреда на линији Зољан — Св. Мартин. Диверзантски батаљон добио је задатак да пре напада поруши све мостове на просторији Вировитица, с. Феричанци, с. Мославина ради успоравања и онемогућавања доласка непријатељевих ојачања из Д. Михаљца, Вировитице и Нашица. Као корпусна резерва остављена је чехословачка бригада „Јан Жишка“ у с. Иван—Бријер.

Напад је поновљен предвече, али опет без успеха те су се делови 28. дивизије задржали на ивици града.

За то време делови 16. и 18. усташког батаљона из Нашица и Ђурђеновца и један усташки батаљон из Доњег Михољца ојачан тенковима напали су јединице 12. дивизије на линији Хумљани — Чађавица. Две непријатељеве колоне су одбијене према с. Мославина и с. Црнац. Трећој колони је успело да у рејону Ђурин-Луга запоседне десну обалу потока Воћин и да тамо заноћи. Док су се водиле те борбе, јединице Осјечког НОП одреда одбиле су у рејону с. Зољан и Св. Мартин неколико пута испаде 16. усташког батаљона из Нашица. Даруварски НОП одред, у борби код Вел. Бастаја и Брђана, принудио је делове 4. пука 4. брдске бригаде на повлачење у правцу Дарувара.

Подравска Слатина је по трећи пут нападнута 5. априла у 1 час. Јединице које су нападале град са источне стране успеле су да потисну непријатеља и уђу у центар. Но, остали делови нису искористили овај продор па се непријатељ средио и противнападом одбио наше јединице. У 10 часова извршен је и четврти напад. После жестоких борби за сваки бункер и сваку зграду Подравског Слатина је до 17 часова очишћена од непријатеља. Делови 21. бригаде гонили су усташе до с. Грабић, одакле су се вратили у ослобођену Слатину омогућивши тако непријатељу да се несметано повуче у Горњи Михољцац.

Петог априла је колону тенкова која је надирала цестом Мославина — Чађавица зауставила 18. бригада код Дравског канала. Код Ђурин-Луга, под јаким непријатељевим притиском, делови 4. батаљона 18. бригаде повукли су се са својих положаја, те су се усташе пребациле на леву обалу потока Воћин. Штаб 12. дивизије је на место продора убацио један батаљон који је успео да потисне непријатеља. Тада су усташама дошла нова ојачања па су се поново пребациле на леву обалу потока Воћин и у току ноћи 5/6. априла одбиле противнапад наших јединица.

Док је 12. дивизија одбијала нападе јаким усташких снага, делови Диљског НОП одреда нанели су усташама код с. Зољан велике губитке и принудили их на повлачење према Нашицама; јединице Билогорског НОП одреда су, после краће борбе код с. Резовац, одбациле усташку колону ка Вировитици.

Заузимање Подравске Слатине и оријентисање наших снага према Подравини принудили су Немце да делове 42. ловачке дивизије пребаце из Мађарске у Славонију. Они су, заједно са 16. и 18. усташким батаљоном и снагама из Вировитице, отпочели 6. априла напад на јединице 6. корпуса и у борбама до 9. априла присилили наше снаге да се повуку на линију Ораховица — Слатински Дреновац — Воћин. Тиме су завршене борбе за Подравску Слатину.⁹⁾

⁹⁾ У борбама од 4. до 9. априла непријатељ је, према нашим подацима, имао 588 мртвих и рањених и 70 заробљених војника. Заплењено је 172 пушке, 5 пуцкомитраљеза, 6 митраљеза, 1 пт топ, 119 ручних бомби, 44 гранате и 50 мина, 2 камиона, 2 путничка аутомобила, 3 мотоцикла, 2 радио-станице и 2 вагона уља, 62 000 метака и друго. Први диверзантски батаљон је уз помоћ других јединица порушио 18 мостова и 32 бетонска бункера. Јединице 6. корпуса имале су 61 мртвог и 149 рањених бораца.

Одмах после напуштања Подравске Слатине од стране наших јединица и њеног заузимања од стране Немаца, усташко-немачке снаге су продужиле са нападима на слободну територију у рејону Вођина и с. Ђералија. Да би им онемогућио да упадну на ослобођену територију на подручју Папука, везивањем већих снага за упоришта, штаб 12. дивизије је наредио да Осјечка бригада и Подравски батаљон нападну у току ноћи 9/10. априла Ђурђеновац и Феричанце¹⁰⁾. Железничку станицу Феричанци напао је Подравски батаљон, али је није заузео, јер је непријатељ био добро утврђен у бункерима. Ђурђеновац је напала Осјечка бригада. Изненађен њеним силовитим јуришем, непријатељ је напустио бункере и разбежао се по селу и оближњим шумама, а највећим делом се прикупио у фабрици паркета дајући тако јак отпор да су је наше јединице заузеле тек у зору. Како је из Нашица и Подравске Слатине разбијеној посади могла притећи помоћ, нашим јединицама је наређено да се повуку на своје раније положаје. Пре повлачења запаљени су железничка станица, фабрика паркета, електрична централа, складишта и наслаге грађевинског материјала. После напуштања овог места, непријатељ је јачим снагама запосео Ђурђеновац и Феричанце, као и остале гарнизоне на комуникацији Нашице — Подравска Слатина.¹¹⁾

После првог напада јединица 12. дивизије на ова места, штаб 6. корпуса је за ликвидацију њихових посада ангажовао 12. и 28. дивизију, Источну групу НОП одреда, Коњички дивизион, део артиљеријског дивизиона и 1. диверзантски батаљон. Дванаеста дивизија добила је задатак да нападне Ђурђеновац, постави заседе према Доњем Михољцу и с. Мославина и поруши железничку пругу и мостове око Ђурђеновца; 28. дивизији постављен је задатак да заузме Феричанце, постави осигурање према Нашицама, Подравској Слатини и Чађавици и поруши железничку пругу и мостове између Нашица и Ђурђеновца; Источној групи НОП одреда наређено је да постави заседе на цести Нашице — Осиек и Ораховица — Кутјево, да нападне Нашице с јужне стране и веже непријатељев гарнизон. За корпусну резерву одређени су по један батаљон из Пожешког и Билогорског НОП одреда и распоређени у рејону с. Газије.

Напад на Ђурђеновац и Феричанце отпочео је 21. априла 1944. у 23 часа. У Феричанцима је непријатељ пружио жесток отпор, али је око подне 22. априла почео одступати ка Ђурђеновцу. Ђурђеновац

¹⁰⁾ У Ђурђеновцу је тада било око 200 усташа и чета домобрана, а у Феричанцима (око железничке станице) око 60 усташа.

¹¹⁾ У Феричанцима је било 80 усташа из 18. усташког батаљона и 20 домобрана из железничког батаљона. Посада је била смештена у седам бункера око железничке станице и код железничког моста, на потоку Стара река. У Ђурђеновцу је било око 400 усташа из 18. усташког батаљона, 32 жандарма и око 300 Руса-белогардејаца. Непријатељ је осигуравао упориште бункерима. За одбрану су биле подешене и зграде у самом месту. Оближњи гарнизони имали су: Подравска Слатина 1800 усташа и Немаца; Нашице 1500 домобрана, усташа и Немаца; Доњи Михољац 1100 усташа, жандарма и Немаца.

нису напаале све јединице једновремено, како је било предвиђено и наређено, па се непријатељ средио и организовао ефикаснију одбрану. До 11 часова 22. априла јединице 18. бригаде су успеле да заузму само неколико бункера, углавном због слабих веза и недовољног садејства. Тога дана је Нашица напао усташке колоне из Доњег Михољца, али су усташе из Нашица пробиле положаје 4. батаљона 17. бригаде у рејону Брезика и ушле у Ђурђеновац. Тиме је посада гарнизона ојачана, а јединице које су нападале и водиле борбу у самом месту доведене су у тежак положај. Како је штаб 12. дивизије раније употребио своју слабу резерву и није могао другим јединицама спречити непријатељев продор, то је наредио 18. бригади да се повуче у правцу Феричанаца. Делови 17. бригаде 28. дивизије, који су били на положајима код Зољана, видевши продор усташа према Ђурђеновцу, упали су у Нашице и принудили непријатеља да део својих снага врати у ово упориште. Продором делова 17. бригаде у Нашице спречени су већи губици код осталих наших јединица.

Док су јединице 12. и 28. дивизије водиле ове борбе, Западна и Источна група НОП одреда, чехословачка бригада „Јан Жишка“ и 1. диверзантски батаљон оријентисали су се по наређењу штаба корпуса на рушење мостова и комуникација да би онемогућили пребацивање непријатељевих трупа и материјала и уништавали његову живу силу и технику.¹²⁾

Ове диверзије су олакшале дејства дивизија и њихово задржавање и политичко деловање у Подравини, те успоравале кретање непријатељевих јединица и транспорта материјала. Поред тога, одреди су помагали народноослободилачким одборима при сакупљању стоке за рад и осигурању сетве и мобилисали око 500 нових бораца којима су попуњене јединице које су раније имале веће губитке.

НЕМАЧКА ОПЕРАЦИЈА „ОЛУЈА“

Офанзивна дејства јединица 6. корпуса у току априла у Подравини и на комуникацијама које пролазе Славонијом, те стварање велике слободне територије на Папуку, Псуњу, Диљу, Крндији, Билогори и Подравини, принудили су непријатеља да јачим снагама предузме напад на те јединице. Он је до 26. априла груписао своје снаге на кружној основици: Нова Градишка — Славонска Пожега — Плетерница — Слав. Брод — Нашице — Подравска Слатина — Вировитица — Дарувар — Пакрац са задатком да, дејствујући с југа, запада

¹²⁾ Тако су јединице Диљског, Посавског и Осјечког НОП одреда у току ноћи 16/17. априла порушиле железничку пругу од Слав. Брода до Новске на 70 места па је саобраћај био обустављен више од 8 сати. У току ноћи 18/19. априла Диљски НОП одред порушио је железничку пругу Београд — Загреб између Малина и Ориовца на 19 места, а 22. априла пругу Нашице — Осиек на неколико места. Порушена су и два железничка моста. У току ноћи 22/23. априла Пожешки НОП одред разрушио је железничку пругу између Нове Градишке и Старог Петровог Села на 8 места. Јединице чехословачке бригаде „Јан Жишка“ порушиле су 20. априла мостове на р. Илови и Чавловици, а 1. диверзантски батаљон 45 мостова само у Подравини.

и севера, овладају слободном територијом, најпре на Папуку, а затим на Равној гори, Лисинама и Псуњу и униште наше јединице и позадинске војне установе (болнице, складишта хране и оружја, разне радионице и друго). За ову операцију Немци су ангажовали главнину 42. ловачке дивизије, 4. брдске домобранске бригаде и 1. полицијског пука, 2. батаљон Брзе домобранске бригаде, 16. усташки батаљон из Нашица и усташко-домобранске посаде из Подравске Слатине и Вировитице. Од ових јединица образовали су четири борбене групе: борбена група „Шировски“ надирала је из Славонске Пожеге; борбена група 1. полицијског пука из Подравске Слатине; борбена група „Хофман“ из Вировитице и борбена група „Запад“, формирана од јединица 4. брдске бригаде, из Дарувара, Бадљевине и Пакраца. Овој операцији непријатељ је дао шифровани назив „Олуја“.

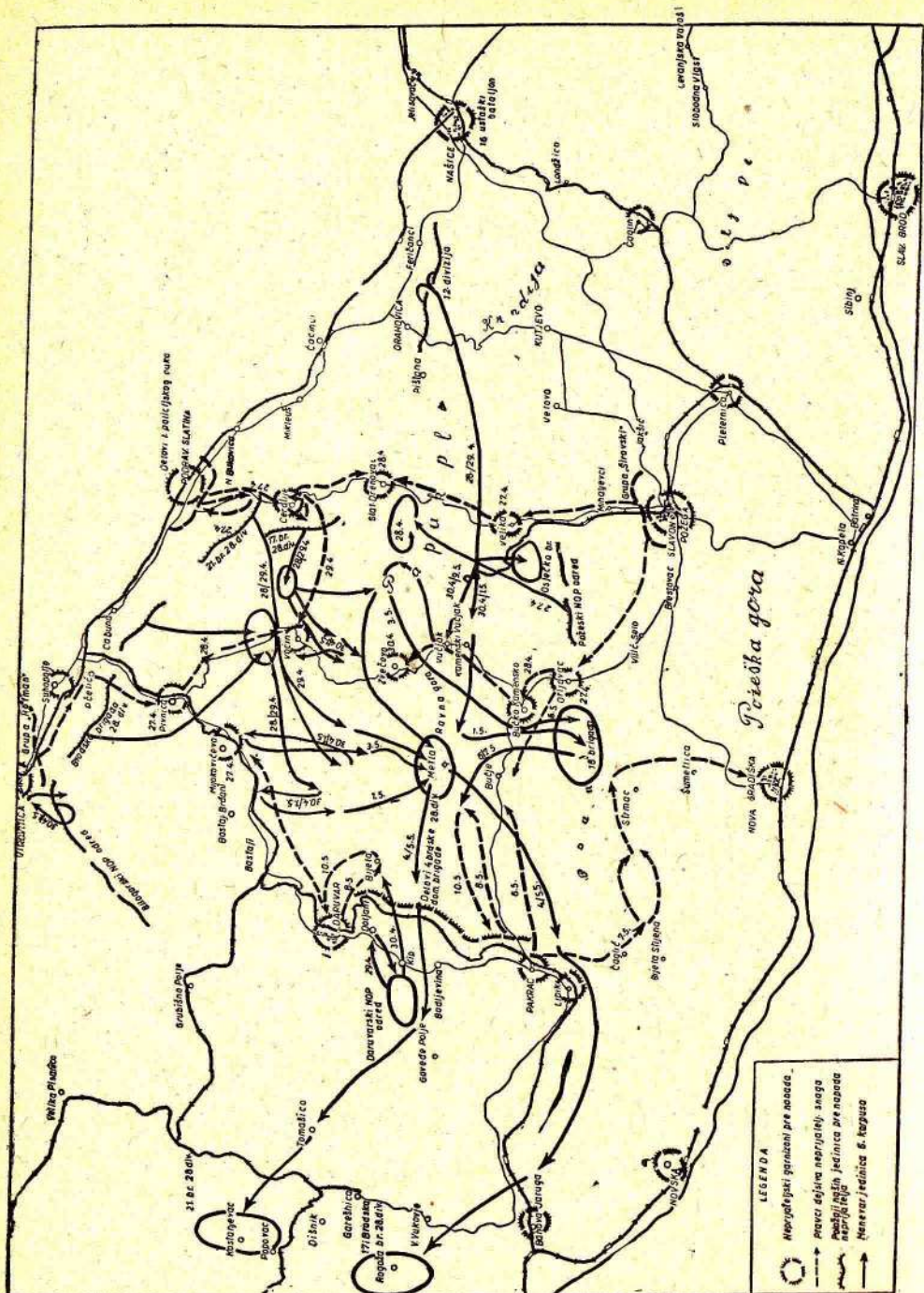
Пре почетка напада јединице 12. дивизије налазиле су се на сектору с. Ораховица — с. Феричанци — Нашице; 28. дивизија у рејону с. Ђералије — с. Пивница — с. Пчелић, припремајући се, по наређењу Главног штаба НОВ и ПО Хрватске, за покрет у Мославину. Славонски партизански одреди су дејствовали на својим подручјима: Западна група у рејону Окућана, Пакраца, Банове Јаруге, с. Бијела и Било-горе, а Источна група у Пожешкој котлини, на планини Диљу и Крндији и на подручју Нашица и Осиека.

Како је штаб 6. корпуса правремено добио податке о снагама и намерама непријатеља, он је, с обзиром на обострану ситуацију, донео одлуку да са 28. дивизијом задржи борбене групе „Хофман“ и 1. полицијског пука, док не пристигне 12. дивизија у рејон с. Звечево, а затим да заједничким снагама нападне борбену групу „Шировски“ која је надирала из с. Бучко Каменско. Међутим, по овом плану није се могло дејствовати у почетку, јер јединице 12. дивизије нису на време стигле на одређену просторију, што је непријатељу првих дана омогућило да нашим слабијим снагама наметне борбе на широком фронту и да продре дубоко на слободну територију.

Двадесет и шестог априла 25. ловачки пук запосео је Пожешку котлину и сва села дуж цесте Нова Градишка — Славонска Пожега; 4. брдска домобранска бригада линију Липик — Дарувар; непријатељеве снаге из Вировитице запоселе су Сухопоље, док су делови 1. полицијског пука из Подравске Слатине извиђали у рејону с. Лукавац и с. Петрово Поље.

Напад је почео 27. априла из Славонске Пожеге, Подравске Слатине, Вировитице и Дарувара. Борбена група „Шировски“, која је надирала из Славонске Пожеге, успела је у току дана да без већих борби заузме села Орљавац, Стражеман и Велику. Пожешки НОП одред, који је водио борбу са овом колоном у рејону с. Орљавац и с. Михаљевци, морао се због надмоћности непријатеља повући на Папук. Борбена група „Хофман“ која је наступала из Вировитице и Сухопоља, сукобила се код с. Пчелић са јединицама Брдске бригаде 28. дивизије и после краће али жестоке борбе заузела с. Пивницу; делови 4. брдске бригаде из Дарувара заузели су с. Ђулавец (Миоковићево).

LEGENDA

- Neprijateljski gibanosti pre močede.
- Pomeri delnice neprijateljskega vojske.
- Neprijateljske jedinice pre napada.
- Nemerar/jedinica s. kuzpasa.

Борбена група 1. полицијског пука надирала је из Подравске Слатине преко с. Петрово Поље и с. Лукавац ка с. Мацуте и Воћину.

Колона која је заноћила у с. Орљавац продужила је 28. априла у правцу с. Бучко Каменско, где се око подне зауставила њена главнина, а претходница продужила долином Брзаје и предвече стигла у с. Каменски Вучјак.

Једна мања непријатељева колона избила је до с. Велика, а затим 28. априла на Папук, где се сукобила са јединицама Пожешког НОП одреда. Она је одбацила наше јединице према с. Вучјак и заузела Слатински Дреновац.

Борбена група „Хофман“, у садејству са деловима 4. брдског пука, продужила је 28. априла покрет у правцу с. Воћин, али је задржана од 21. и Бродске бригаде на линији с. М. Поповац — с. Хум — с. Лисичине — с. Кузма. Делови борбене групе 1. полицијског пука, који су били заноћили у с. Ћералије, продужили су покрет у правцу Слатинског Дреновца. Други део ове борбене групе кренуо је из Подравске Слатине у правцу с. Воћин, преко Бабићког брда и с. Петрово Поље. Јединице 21. бригаде, које су се налазиле на тим положајима, успеле су да одбаце непријатеља у полазни гарнизон, наневши му велике губитке. После ових борби, штаб 28. дивизије одлучио је да се јединице у току ноћи 28/29. априла повуку на просторију Точак — Јовановица — Петлова нога — Црни врх — Љуточ са задатком да дејством у бок и леђа непријатељевих снага спрече наступање јужне и западне борбене групе у правцу с. Воћин. Потпуно извршење овог задатка било је онемогућено непријатељевом надмоћности у људству и материјалу, па су његове колоне 29. априла ушле у с. Воћин и попалиле га.

Делови Даруварског НОП одреда су 29. априла напали делове 1. батаљона 4. брдског пука у с. Дољани (код Дарувара), али су се морали повући пошто је непријатељ био добро утврђен, а добио је и појачање из Дарувара.

Непријатељева колона из с. Вучјак је 30. априла ушла у с. Звечево, а остале су се задржале у рејону с. Воћин, Слатински Дреновац и Велика, претресајући терен.

На основу процене кретања непријатељевих колона, штаб 6. корпуса је наредио да их на цести с. Воћин — с. Бучко Каменско са источне стране нападну јединице 12, а са западне 28. дивизије.

У току ноћи 28/29. априла кренула је 12. дивизија преко Папука у правцу с. Х. Врховци са циљем да избије на цесту с. Бучко Каменско — с. Звечево, ликвидира непријатељеве посаде и пребаци се на Равну гору. Тако је ноћу 30. априла/1. маја једна њена група нападала с. Каменски Вучјак, друга с. Вучјак, а трећа Гредину.

Вучјак и Каменски Вучјак нападе су јединице 18. бригаде у две колоне. Прва је заузела Каменски Вучјак без борбе и пребацила се на Равну гору, не обазирајући се на своје суседе. Колона која је нападала Вучјак наишла је на јак отпор. Борбе су вођене несмањеном жестином до зоре, кад су се наше јединице повукле на Папук. Не-

пријатељева појачања из Звечева наишла су на заседу делова 18. бригаде и принуђена на повлачење.

Осјечка бригада напала је непријатеља на Гредини на сувише широком фронту па није могла створити ватрену надмоћност на једном правцу. Осетивши то, непријатељ је извршио противнапад јаким снагама и принудио бригаду на повлачење према Папуку.

Док су јединице 12. дивизије водиле ове борбе, 28. дивизија је ноћу 30. априла/1. маја напала делове 4. пука 4. брдске домобранске бригаде и борбене групе „Хофман“ на линији с. Воћин — с. Ђулавец — с. В. Бастаји, али је одбијена јер су непријатељеве снаге биле ојачане великим бројем тенкова.

Исте ноћи је Даруварски НОП одред напао делове 4. пука у с. Кип (код Дарувара), али је био принуђен да се повуче због доласка појачања из Дарувара. Истовремено је Билогорски НОП одред разоружао посаду три бункера у Вировитици и после краће борбе се повукао.

Првог маја је на свим секторима било само мањих сукоба. Два батаљона 18. бригаде са Равне горе пребацила су се преко цесте с. Бучко Каменско — Пакрац на Псуњ, а Бродска бригада на Равну гору. Ноћу 1/2. маја 17. бригада и главнина 21. бригаде напале су непријатеља у рејону Звечева, делови 21. бригаде Воћин, а Бродска бригада непријатеља у с. Сажига. У дводневним борбама наше су јединице одбијене, те се 28. дивизија 3. маја провукла на линију с. Зајле — Метла — Равна гора.

Делови 18. бригаде на Псуњу напали су ноћу 1/2. маја немачке снаге на линији с. Мијачи — Забрдски Тисовац, али су после краће борбе одбијени. Два батаљона 18. бригаде и један батаљон Осјечке бригаде са дивизијском болницом пребацили су се 3. маја са Лома на Равну гору и даље, преко цесте с. Бучко Каменско — Пакрац, на Псуњ, где су се спојили са 18. бригадом. Остале јединице Осјечке бригаде остале су на Папуку.

Четвртог маја Немци су кренули из с. Звечево, у две колоне: једном у правцу Љуточа, а другом према с. Зајле. Њихови делови из с. Бучко Каменско и с. Стријежевица упутили су се ка Равној гори са циљем да окруже и униште наше јединице. Колоне које су наступале у правцу Љуточа и Зајла принудила је 21. бригада на повлачење ка Звечево. Бродска бригада се под притиском јачег непријатеља из Бучког Каменског и с. Стријежевице морала повући на Кршевину.

Истовремено са покретом непријатеља према Равној гори, једна његова колона из Бучког Каменског изненадила је 2. батаљон 18. бригаде у с. Забрдски Тисовац, нанела му велике губитке и одбацила према с. Забрдски Пргомел.

Пошто је Главни штаб НОВ ПО Хрватске убрзавао одлазак 28. дивизије за Мославину, то је она кренула ноћу 4/5. маја у две маршевске колоне. Једна колона, састављена од 17. и Бродска бригада, отишла је преко Псуња у села Вел. Вуковје, Рогожа, В. и М. Бршљаница и Дишник; друга, у којој је била 21. бригада, пошла је

правцем Метла — Сирац — Кип — Тројеглава — Томашица и сме-стила се у села Костањевац, Половац и делом у Дишник.

Петог и 6. маја Немци су појачали блокаду цесте Бучко Каменско — Пакрац и припремили напад на наше јединице на Псуњу да би их набацили на Саву и уништили. Због тога је штаб 6. корпуса наредио да се 18. бригада, 1. батаљон Осјечке бригаде и дивизијска болница пребаце на Равну гору, на којој није било непријатеља. Ноћу 6/7. маја, после добро извршених припрема, ове су се јединице про-биле на одређену просторију. Седмог маја непријатељ је отпочео напад на Псуњ, али кад је видео да тамо нема наших снага, његове једи-нице су се вратиле у Нову Градишку.

Осмог маја непријатељ је, са 1. и 2. батаљоном, 4. и 2. бата-љоном 8. брдског пука, кренуо из Дарувара и Пакраца на ослобођену територију око с. Бијела, с. Борки и Равне горе с циљем да уништи наше јединице на тој просторији. После дводневних борби са деловима 12. дивизије и Даруварског НОП одреда принуђен је на повлачење и 10. маја се повукао у полазне гарнизоне. Тако је завршена и непри-јатељева операција „Олуја“¹³⁾.

Тактиком дрских упада са више малих колона непријатељ је успео да пређе целу слободну територију, на којој је уништио 215 грађевинских објеката војно-позадинских власти, готово све кожаре (осим кожаре новоградишког војног подручја), затим 2 механичарске радионице, 3 болнице (из којих су евакуисани рањеници) и читав низ мањих објеката. Није му успело да пронађе склоништа жита и осталог материјала, нити рањеничке бункере, ни остале болнице на ослобо-ђеној територији.

И поред тога што је непријатељ у извесној мери остварио своје намере и планове да у економском погледу ослаби ослобођену тери-торију, није успео да опколи и уништи јединице 6. корпуса. Штаб 6. корпуса је брзим реаговањем на покрете непријатеља умео вешто да маневрује својим јединицама, при чему их непријатељ ни једном није принудио да прихвате борбу тамо где су биле много слабије у људ-ству и материјалу. Поред тога, јединице 6. корпуса су успеле да заш-тите становништво које је у току операције бежало пред неприја-тељем, плашећи се његових репресалија. Известан успех окупатора и привремено освајање земљишта нису били у складу са губицима које је претрпео. Због тога се може рећи да је подухват „Олуја“ завршен неуспехом по непријатеља.

ДЕЈСТВА 6. КОРПУСА ЗА ВРЕМЕ ДРВАРСKE ОПЕРАЦИЈЕ

После ових догађаја Главни штаб НОВ ПО Хрватске је поста-вио пред штаб 6. корпуса задатак да среди јединице и војно-позадин-

¹³⁾ У борбама од 26. априла до 10. маја јединице 6. корпуса заплениле су: 2 пт топа, 3 минобачача, 5 митраљеза, 5 пушкомитраљеза, 48 пушака, 4 ауто-мата, 5 пиштоља, 1 радио-станицу, 210 граната и 22 000 метака. Уништено је 5 тенкова, 5 камиона, 3 путничка аутомобила, 1 санитарски ауто, а 2 моста су срушена. Непријатељ је имао око 750 војника и официра избачених из строја, а наше јединице 73 мртва, 185 рањених и 37 несталих бораца.

ске установе, да дејства усмери у Подравину, источну Славонију и даруварски срез, да појача рад међу домобранским војницима ради њиховог приступања партизанима, да пружи већу помоћ јединицама националних мањина. Све то имало је за циљ веће мобилисање нових бораца. У духу ових задатака, штаб Корпуса је наредио штабу 12. дивизије да делом снага дејствује на сектору папучко-крндијског (слатинског) војног подручја, а делом у рејону Нашица.

Штаб 12. дивизије је у другој половини маја груписао своје јединице на подручју с. Кула — с. Чаглин — северне падине Диљ-горе у рејону с. Ориовчић (источно од Плетернице), са задатком да спречавају и успоравају кретање непријатеља комуникацијама Слав. Пожега — Нашице, Слав. Пожега — Таково и Слав. Брод — Нашице и да заштите слободну територију од већих упада непријатеља, пљачки и убијања. Извршавајући тај задатак оне су се 24. маја сукобиле са деловима 1. козачке коњичке дивизије и усташко-домобранским снагама из Плетернице, Сибиња и Слав. Брода. Непријатељ је наступao из Плетернице једном колоном у правцу с. Кула, а другом у правцу с. Бук — Диједина Ријека, трећом из Сибиња преко Плавнице ка с. Зденци и четвртом из Слав. Брода ка с. Ориовчић. После борби код с. Куле непријатељ је у току дана одбацио јединице Осјечке бригаде у рејон Бектежа, а 12. и 18. бригаду после борби код с. Диједина Ријека и с. Ориовчић на гребен Диљ-горе јужно од с. Пака, те је заноћио у селима Матковића Мала, Дубовик, Горњи и Доњи Слатиник и Чаглин. Тада је штаб дивизије одлучио да са 12. и 18. бригадом 25. маја у 2 часа ујутро нападне његове делове у селима Матковића Мала, Дубовик, Горњи и Доњи Слатиник, а са јединицама Осјечке бригаде посаду од 400 војника у Чаглину. После трочасовне борбе у Чаглин је стигла помоћ у тенковима па је посада под њиховом заштитом извршила пробој. Јединице Осјечке бригаде су биле принуђене на повлачење у правцу с. Мигаловци. Јединице 18. бригаде напале су непријатеља у с. Матковића Мала и с. Ориовчић и после краће борбе принудиле га на повлачење у правцу Доњег и Горњег Слатиника који су нападале јединице 12. бригаде. Обе посаде су се ту сјединиле и одступиле у правцу Диједине Ријеке, с. Зденци и даље ка Плетерници, а 12. дивизија се разместила на просторији: Диједина Ријека — Рушева — Чаглин — Пака — Мигаловци.

Штаб 6. корпуса је 1. јуна, по наређењу Врховног штаба НОВ и ПО Југославије, дао задатак штабовима 12. дивизије, Источне и Западне групе НОП одреда да дејства својих јединица усмере на железничку пругу Београд — Загреб, на одсеку Винковци — Банова Јаруга. Јединице 12. дивизије и делови Источне групе НОП одреда требало је да поруше железничку пругу између Винковаца и Нове Капеле Батрине, а Пожешки и Посавски НОП одред између Нове Капеле Батрине и Банове Јаруге. Посавски и Пожешки НОП одред извршили су тај задатак ноћу 5/6. јуна. Они су дигли у ваздух три композиције, а пругу порушили на 102 места. Дивизија и делови Источне групе НОП одреда су ноћу 7/8. јуна порушили пругу на 152 места и дигли у ваздух три композиције.

Да би уништили мања упоришта којих је у већем броју било у источном делу Славоније и шире мобилисале нове борце, јединице 12. дивизије су у другој половини јуна, у складу са ранијом директивом штаба 6. корпуса, продужиле са нападама у том крају. Средином јуна оне су се пребациле у рејон с. Бизовац (близу Осијека ради напада на ово упориште.¹⁴⁾

Напад је отпочео 16. јуна 1944. у 1.15 часова. Налет јединица 18. бригаде био је брз и енергичан и за сат и по цео Бизовац је очишћен од непријатеља сем добро утврђене жандармеријске станице и једног бункера испред ње. Покушаји да се ликвидира и ова отпорна тачка остали су безуспешни, те је ујутру штаб 12. дивизије наредио повлачење, јер се јединице нису смеле дуже задржати у непосредној близини јаких непријатељевих упоришта Осијека и Валпова.

У току борбе су на заседу 18. бригаде наишли непријатељеви делови из Валпова и били одбијени. Кад им је пристигло појачање они су поновили напад, али су опет принуђени на повлачење претрпевши велике губитке. На заседе 12. и Осјечке бригаде наишле су непријатељеве снаге из Подгорача и Крндије. После краће борбе и оне су враћене у полазне гарнизоне.¹⁵⁾

После Бизовца нападнуто је упориште Подгорач (близу Нашица) у коме је било 500 немаца и 150 усташа и домобрана. Нападала је 12. бригада, док ју је 18. бригада обезбеђивала од Нашица, Осјечка бригада од Осијека и Ђакова, а Чехословачка бригада је поставила заседе на железничкој прузи и цести Нашице — Осијек.

Напад на Подгорач отпочео је 19. јуна 1944. године у 20 часова. Спољна одбрана разбијена је у првом налету, те се непријатељ већим делом повукао у неколико утврђених зграда у самом месту, а мањи је успео да побегне у правцу Нашица и Нашичке Брезнице. Из свих зграда, сем Старог града, непријатељ је брзо истеран убацивањем ручних бомби и малих врећица напуњених експлозивом. Истовремено је евакуисан ратни плен. Други батаљон 12. бригаде напао је јужни део дворца где је непријатељ давао жесток отпор, напуштајући собу по собу. Тек кад је дворцац запаљен неки непријатељеви војници су почели излазити и предавати се. Остали су изгорели или убијени експлозијом мина, граната и муниције који су били ускладиштени

¹⁴⁾ У Бизовцу се налазило око 60 Немаца, 100 наоружаних цивила и 7 жандарма, смештених у зиданим бункерима и у жандармеријској станици. За њихово ликвидирање одређена је 18. бригада са јуришном четом 12. бригаде. Обезбеђења су постављена према Осијеку и Валпову. Дванаеста бригада имала је задатак да једном четом нападне железничку станицу Норманци, Прандановци и Крндију да би се њихове посаде задржавале у овим местима. Два батаљона постављена су у рејону с. Погановци и Будимци ради задржавања непријатеља из Подгорача и Крндије, а један батаљон остављен у дивизијској резерви. Осјечка и чехословачка бригада „Јан Жишка“ запоселе су Потњане, Брачевце, и Паљевину са задатком да обезбеде повлачење и прихват јединица 18. и 12. бригаде.

¹⁵⁾ У овим борбама убијено је 122 а заробљено 14 непријатељевих војника. Наше јединице имале су 9 мртвих и 17 рањених бораца. Заплењено је 2 митраљеза, 42 пушке, 2 тромблona, 32 бомбе, 5 пиштоља, 6 000 метака, а уништено 2 камиона и 1 борна кола. Пруга је порушена на 30 места.

у дворцу. Тако је 20. јуна у Подгорачу ликвидирана и последња отпорна тачка уз велике непријатељеве губитке.¹⁶⁾

На заседу 18. бригаде, у међупростору између два батаљона, наишли су 20. јуна делови који су се повлачили из Подгорача и успели да се пробију ка Нашицама. Око 7.30 часова непријатељ из Нашица напао је јединице 18. бригаде у рејону. с. Стипановци, али је после двочасовне борбе разбијен и принуђен да се повуче у полазни гарнизон. И на положаје Чехословачке бригаде наишли су делови разбијене посаде из Подгорача и били или побијени или заробљени.

После ових успеха и великих непријатељевих губитака у људству и материјалу, штаб 12. дивизије је одлучио да се нападне упориште Крндија (северно од Ђакова), које је бранило око 200 Немаца и 150 наоружаних цивила.¹⁷⁾

Напад је отпочео 24. јуна 1944. године у 23 часа. Први батаљон Осјечке бригаде нападао је са јужне, 2. батаљон са једним водом јуришне чете са северне и источне, а 3. батаљон са западне стране. До 12 часова, 25. јуна, наше јединице су успеле да ликвидирају бункер код цркве, црквени торањ и два бункера на источној раскрсници села, те је непријатељ груписао своје снаге у школи, ватрогасном дому и у три бункера око ових зграда. Кад се приступило и ликвидирању тих отпорних тачака, непријатељу су стигла појачања па се Осјечка бригада морала повући преко Брачеваца и Потњана за Кучанце и Придворје.

Непријатељ који је из Ђакова пошао за Крндију наишао је 25. јуна у 8.45 на заседу 4. батаљона 12. бригаде код с. Горјански Ивановци, заобишао је, напао с бока и леђа и принудио је на повлачење. Непријатељ који је из Ђакова наступао у правцу Ђаковачке Сатнице одбијао је 1. батаљон 12. бригаде.

Око 15 часова непријатељ је интервенисао из Осијека у две колоне. Прва (јачина око 500 Немаца) је напала положаје 2. батаљона 12. бригаде код шуме Саонички луг и била одбијена, али се преко села Бекетинци провукла кроз међупростор 12. и 18. бригаде и са североисточне стране ушла у упориште Крндију. Друга колона је, у

¹⁶⁾ У свим овим борбама непријатељ је имао 361 мртвог и 101 заробљеног војника, а наше јединице 9 мртвих и 28 рањених бораца. Заплењено је 2 топа са 285 граната, 14 минобацача са 2400 мина, 46 митраљеза, 650 пушака, 4 аутомата, 40 пиштоља, 600 ручних бомби, 320 000 метака, 2 путничка аутомобила, 410 ћебади, 400 пари одела, санитетског материјала и остале ратне опреме. Потпуно је уништен Стари град и у њему велика количина муниције, оружја и осталог ратног материјала.

¹⁷⁾ Око и у самом месту налазили су се бункери повезани саобраћајницама. Поред тога, Немци су за одбрану користили поједине тврде зграде, као и звоник цркве. Посада овог упоришта је често испадала у околна села, убијала, пљачкала и уопште терорисала становништво.

За напад је одређена Осјечка бригада са јуришном четом 18. бригаде; на линији Ђаковачка Сатница — Горјански Ивановци — Томашинци — Путиновци постављена је 12. бригада са задатком да спречи интервенцију непријатеља из Ђакова; 18. бригада је распоређена на линији: шума Катуншиће — Погановци — Будимци — Потњани ради онемогућавања да непријатељу дође појачање из Нашица и Осијека; коњички дивизион је контролисао Белу Вилу (на цести Ђаково — Подгорач).

садејству са авијацијом, напала 1. батаљон и једну чету 2. батаљона 18. бригаде на северној ивици шуме Крндија наневши им велике губитке. Иако је батаљон био готово преполовљен, остао је на положају све док му непријатељ није дошао иза леђа. После његовог повлачења завршене су и борбе за Крндију у којима је непријатељ имао 110 мртвих и рањених војника, а наше јединице 37 мртвих и 54 рањених бораца.

Од средине маја до краја јуна непријатељ је у другим деловима Славоније покушавао да оспособи железничке пруге и путеве за саобраћај, упадајући мањим снагама на слободну територију, али су га јединице Источне и Западне групе одреда увек одбијале. Знатно активније су биле диверзантске јединице дижући у ваздух мостове и возове, рушећи пруге и путеве. Само у јуну оне су дигле у ваздух 19 железничких композиција.

Операцијама у описаном периоду у основи је извршен основни део постављеног војно-политичког циља: интензивирање војних операција и ширење устанка у славонским равницама, мобилисање нових бораца, бројно јачање наших јединица, даље политичко разбијање окупатора и уништавање његовог а проширење нашег апарата власти. На ова наша дејства окупатор је реаговао ангажовањем јаким снага, но, упркос многим и обимним нападима, није успео да разбије јединице 6. корпуса. Штавише, оне су из борби изашле бројно јаче, боље наоружане и са још више искуства, а слободне територије које су изгубљене у првим окупаторовим налетима не само што су брзо враћене, него су и проширене. Непрекидном активношћу наших јединица, њиховим ударима и веома вештим маневровањем за подручје Славоније било је у то време приковано преко 50 000 непријатељевих војника. Оне су примењивале разноврсне облике борбених дејстава, од диверзија на комуникацијама до напада на утврђена упоришта.

Посебно ваља истаћи искуства стечена у нападима на насељена места од којих је окупатор изграђивањем отпорних тачака, бункера и постављањем препрека направио јака упоришта. Напад на такво утврђење у равници већ је сам по себи представљао тежак задатак и захтевао је велику борбеност, храброст, упорност и снажљивост бораца и старешина. Посебан проблем био је како обезбедити снаге које нападају од могућних брзих интервенција јачих окупаторових снага из околних гарнизона. Искуство је показало да се то најбоље постигло засадама. Постављене на најпогоднијем месту између нападнутог упоришта и гарнизона из којег му је могла стићи помоћ, заседе су имале двоструки задатак: да онемогуће било какву интервенцију споља, као и извлачење посаде из нападнутог упоришта. С обзиром на редовну потребу да се истовремено затвори више праваца, на заседама је био ангажован већи део снага, понекад и више од две трећине, и оне су врло често водиле тешке борбе и одирале су веома значајну улогу у нападу.

Велик допринос борби наших народа биле су и диверзије јединица 6. корпуса на железничким пругама, пре свега на магистрали

Београд — Загреб, и другим комуникацијама које пролазе кроз Славонију. Поред осетних губитака у живој сили и материјалним средствима који су тим диверзијама наносени окупатору, дужим или краћим прекидањем саобраћаја успоравано је, а повремено и онемогућавано, кретање његових транспората. Тиме му је било отежано прегруписавање снага, с једне, и уредно снабдевање, с друге стране. Непријатељ је стога био присиљен да знатне снаге одваја за обезбеђивање комуникација, чиме је слабио ударну моћ својих оперативних јединица, а да у крајњој линији ни на тај начин није постигао безбедност саобраћаја.

Услед жестоких даноноћних борби против, у злочинима огре-злог, непријатеља, јединице 6. корпуса имале су релативно велике губитке, а од тога доста рањеника које је требало збринути. Да нису биле лишене бриге о рањеницима, наше би јединице биле практично паралисане за офанзивне операције. Захваљујући заиста доброј, у првом реду, политичкој оперативној основици, а затим добро организованом позадини, за време непријатељевих офанзива сви непокретни рањеници били су смештени у „бункере“ (подземне болнице). Организација је била тако добра да никад ни једна од тих подземних болница није била издана или откривена или уништена од стране непријатеља. Непријатељ је откривао и спаљивао многе евакуисане болничке зграде, па и прелазио преко „бункера“, али рањенике никад није пронашао. Колико су такви успеси вредели како у оперативном тако и у морално-политичком погледу, није потребно посебно истицати. То се, поред осталог, види и у томе што су на збрињавање у Славонији долазили и рањеници из осталих крајева северне Хрватске и што јединице 6. корпуса никад нису дошле у ситуацију да морају водити битку за рањенике.

Рад осталих позадинских служби такође је задовољавао и био једна од компоненти војних успеха. За време офанзива и мањих непријатељевих упада, све команде војних подручја и места¹⁸⁾ су функционисале. Оне су, по потреби, биле покретне, напуштале су своја места и поново се враћале.

¹⁸⁾ На оперативном подручју 6. корпуса постојала је војна област која је имала 6 команди војних подручја: даруварско, слагинско, (раније папучко-крндијско), пожешко, новоградишко (раније суњско), вировитичко (раније било-горско) и бродско (раније дилско) и 14 команди места, са укупно 5 796 бораца и руководилаца. Војна област је располагала широко организованом мрежом разних радионица (кројачке, обућарске, механичарске, кожарске и др.), складишта, млинова за жито, амбуланти и болница. За време непријатељевих упада сав материјал је скриван под земљу и, сем мањих изузетака, сачуван.

Имајући у виду ове значајне војне успехе, корист операција 6. корпуса у описаном периоду треба ипак тражити првенствено у политичким резултатима. Наш долазак у крајеве у којима дотада нисмо војнички били условљавао је како војну тако и политичку мобилизацију маса. Наиме, у то време се код славонских Хрвата главна политичка борба није водила против усташа, који су већ давно били политички потпуно компромитовани, него против десног, прилично бројног крила ХСС. Захваљујући нашим успесима, знатан део чланова те странке почео је активно помагати народноослободилачку борбу, а многи су улазили и у наше војне јединице.¹⁹⁾ Тада је и више угледних функционера ХСС пришло нашем покрету.

Међу Србима у Славонији је највећа већина активно помагала народноослободилачку борбу. Занимљиво је истаћи да упорним спровођењем правилне политичке линије и будношћу Партије, четничтво није могло да ту поприми никакав војни облик за све време НОБ, мада је понегде било великосрпских тенденција. Непријатељ је стога покушао да пребаци мање четничке јединице из Босне, али су оне успеле да се само неколико дана задрже у Посавини. Разбио их је за ту прилику посебно формиран протучетнички батаљон састављен искључиво од Срба.

Ова два момента, као и правилна политичка линија према националним мањинама уз њихово окупљање у војним јединицама, знатно су убрзали нашу политичку и војну превагу у Славонији. То је значило и снажну афирмацију народне власти.²⁰⁾ Народни одбори су успешно решавали политичке, економске, војне и разне друге проблеме и тиме се још чвршће повезали с народом, да би се кроз то и сами брже развијали и изграђивали.

Војнички успеси омогућили су пун размах масовних организација и на ослобођеном и на окупираном делу Славоније. У омладинској организацији окупљено је у оно време 31 000, а у Антифашистичком фронту жена 41 785 чланова. То је била значајна снага за преношење и спровођење политике КПЈ.

Офанзивна дејства јединица 6. корпуса у првој половини 1944. године учврстила су његову оперативну основицу у Славонији створивши тиме услове за даље проширивање слободне територије и ослобођење даруварске и пожешке котлине. Упркос многобројних већих и мањих офанзива, непријатељ никада није успео да главнину наших снага потисне из овог краја. Штавише, славонске јединице су толико ојачале да су могле плански и на дуже време упућивати део снага у друге крајеве ради преношења искустава и пружања помоћи. Тако

је 12. пролетерска бригада била извесно време у Босни, 16. омладинска у Жумберку, а 28. дивизија у Мославини на Било-гори и Калнику. Међутим, највећи резултат трогодишње борбе у Славонији свакако је што је у овом периоду од крајње заоштрених односа међу припадницима разних националности доследним извршавањем партијских задатака, политичким радом и борбом, политика братства и јединства добила и материјалну превагу.

Потпуковник *ИВАН АНТОНОВСКИ*

¹⁹⁾ При крају прве половине 1944. године бројно стање 6. корпуса нарастало је на 11 229 бораца (без војне области, подручја и команди места). Од тога је било 5 644 Срба, 4 278 Хрвата, 57 Словенаца, 5 Црногораца, 65 муслимана, 136 Талијана, 321 Рус, 13 Јевреја, 201 Мађар, 359 Чеха, 73 Немца, 49 Пољака, 18 Украјинаца и 10 других народности.

²⁰⁾ Постојало је: 1 обласни, 5 окружних, 16 среских, 6 градских, 201 општински и 650 сеоских народноослободилачких одбора, од којих је 225 радило на окупираном подручју.

ОСТВАРИВАЊЕ УЛОГЕ И НАМЕНЕ МАЛОГ РВ У РАТУ

Свако РВ, велико и мало, има одређену улогу у оквиру оружаних снага своје земље. Она је дефинисана не само на основу специфичних захтева војне доктрине те земље и не само на бази оних општих начела која имају универзалну вредност за свако РВ, велико или мало, већ првенствено на бази реалних могућности сваког РВ. То је практично случај са свим РВ у свету, јер се ни једно по својим особинама, јачини и способностима не поклапа са жељама и ставовима војних планера тих земаља. Код малих РВ најбоље је на основу реалних способности земље у реализацији одређеног РВ одређивати и његову улогу и намену, полазити од стварних могућности РВ јер је тако одређена улога реална и зато једино могућна и најбоља. Тако одређена улога и намена РВ често неће бити у складу са неким општим одраније познатим схватањима и погледима на улогу и употребу РВ, која и малом и по способности скромном РВ намењује такве нереалне задатке као што су, на пример, борба за превласт, заштита територије, самостална дејства или велики и тешки задаци из подршке КоВ, као што је изолација бојишта, итд. Нереално одређивање улоге малом РВ условљава и погрешан приступ у решавању низа других питања — оперативне, организацијско-формацијске, материјално-техничке природе, а утиче и на одређивање тактичких поступака, извршавање одређених задатака итд. Ако су те грешке велике могу бити за мало РВ у случају рата управо катастрофалне. Веома поучан пример у том смислу је југословенско или пољско РВ у другом светском рату, или пример катастрофе египатског РВ у току англо-француске агресије на Суец. У сличне грешке могу упасти и тзв. „велика РВ“, но то није тема овог чланка.

Ако се, насупротив томе, одређивању улоге малом РВ приступа са мање амбиција али зато реално, онда су и решења по свим осталим проблемима реална, почев од оних најкрупнијих до таквих детаља као што су дефинисање принципа борбених поступака малих група или одређивање поступака у организовању стајанки за авионе. Што

је најважније, у случају рата тако припремљено РВ, по правилу, не бива изненађено и успешно извршава оне задатке за које је и предвиђено.

Ширим освртом на најинтересантнија питања покушаћу да укажем на суштину проблема.

БРОЈНА ЈАЧИНА МАЛИХ РВ И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Иако снага једног РВ овиси о много чему, ипак се и разматрањем бројне јачине авијације, тог борбеног дела сваког РВ, могу извући веома корисни закључци. Ево како приближно изгледају број и врста авиона, број посада и инфраструктура РВ неких земаља: Западна Немачка има сада по подацима које су изнели њени војни шефови приближно 800 борбених авиона разних врста, од тога гро чине ловци-бомбардери, вероватно око 400, затим ловци и извиђачи; шведско РВ, које је исто тако на гласу као модерно, има приближно 700—800 борбених авиона, ловаца, ловаца-бомбардера и извиђача. Слична је ситуација и са француским РВ. Остала „мала РВ“, на пример, египатско, грчко, индијско или чешко су вероватно још мања и тешко да прелазе цифру од 500—600 борбених авиона, и то исто тако углавном ловаца и ловаца-бомбардера. За готово сва ова РВ, сем осталог, је карактеристично да уопште немају бомбардерских јединица у свом саставу и да им је помоћна авијација (транспортна, за везу и хеликоптери) сведена на релативно мали број ескадрила. Вредност борбених авиона код свих тих земаља приближно је слична. Ради се о млазним авионима брзине око 1 Маха са сличном носивошћу и радијусом. Нека РВ почињу и са увођењем авиона брзине изнад 1 Маха.

Какви се закључци намећу ако анализирамо поменуте вредности?

Прво, желели то планери оружаних снага тих земаља или не, било то у складу са службеном војном доктрином или супротно њој, очигледна је чињеница да сва ова РВ, па и РВ Западне Немачке (које је наводно изграђивано на бази најновијих и најтемељитијих студија), нису развијена пропорционално јачини копнене војске тих земаља. Сва ова РВ одговарају, нека више нека мање, по броју и типу авиона, по организацији јединица, приближно групацији авијације која се у НАТО зове ТАФ¹⁾ или у совјетској авијацији „авио-група за подршку“, а које су намењене за непосредну подршку једне армије КоВ. То нису ни снаге које би по нормама великих РВ могле потпуно задовољити све захтеве у подршци једне армије КоВ, јер не могу (боље речено немају за то снаге) остваривати неке најважније задатке из подршке (на пример, заштиту јединица КоВ, неутралисање оперативних резерви, изолацију бојишта и сл.). А баш такви задаци су најважнији у оквиру подршке једне армије у савременој нападној или одбрам-

¹⁾ ТАФ = Tactical air force (тактичке ваздухопловне снаге).

беној операцији.²⁾ Пошто све те земље имају у саставу КоВ и по неколико армија које су по правилу веома добро технички опремљене, са великим бројем оклопних и моторизованих јединица, несклад између јачине КоВ и РВ је још очигледнији и јасно указује на проблем који тиме настаје. Он се састоји у томе што су захтеви КоВ за одређеном врстом подршке далеко већи него што су способности малог РВ да им удовољи. Због тога КоВ такве земље (односно поједине армије КоВ), без обзира на своју снагу и борбену технику којом располаже у другим родовима, неће моћи ни смети дејствовати као армије којима је *увек обезбеђена* задовољавајућа подршка РВ. Многе од тих армија ће најчешће морати да дејствују без подршке и заштите сопствене авијације.

Да би се боље сагледала могућност малих авијација потребно је погледати неке познате оперативне норме великих РВ које су из-

Задатак	Потребно а/п	Потребно приближно а/п за главна дејства		
		а/п ловаца	а/п лов. бомб.	а/п извиђача
Непосредна ватрена подршка јединице КоВ у нападној операцији у трајању од 3—4 часа			150—240	
Непосредна заштита ловцима једне оклопне дивизије на маршу патролирањем		150—200 дању 70—100 ноћу		
За блокирање покрета на једној аутокомуникацији за неколико часова дању			80—100	
За неутралисање аеродрома са две ПСС за 1—2 дана			100	
За рушење и блокирање једне железничке пруге на дубини од 100 км у току 24 часа			80—100	
За неутралисање 2—3 артиљеријска пука за 2—3 сата			100—150	
За уништење ракетних инсталација			40—50	
За фото-извиђање и визуелно извиђање једног оперативног правца				50—70

²⁾ Уколико би такво РВ располагало атомским бомбама и пројектилима ваздух-земља, онда се ствар, бар што се тиче ватрене подршке, мења јер је могућно са мање авиона постићи велики ефекат дејства.

рађене на бази ратних искустава. Тако, на пример, број авио-полетања са класичним убојним средствима за одређену врсту тактичких задатака авијације, кад се употребљава данас класични тип ловца-бомбардера или ловца, изгледа као на предњој шеми.

А ево како приближно изгледају норме које вреде за прву фазу једне типичне нападне операције у погледу потребне авијације за извршење појединих оперативних задатака у подршци армије уз претпоставку да употребљава класична убојна средства:

НАМЕНА	Потребно укупно а/п за потребан ефекат дејства	Врсте тактичких дејстава авијације
Авио-припрема нападне операције (траје више дана)	Од 400—500 а/п до неколико хиљада	— освајање превласти у ваздуху; — извиђање и фото-снимање; — заштита груписања КоВ, разбијање саобраћајних линија противника; — неутралисање система везе; — осматрање итд.
Ватрена подршка авијацијом у току пробоја тактичке дубине (траје 2—3 дана)	2000—3000 а/п ловачке и ловачко - бомбардерске авијације	— непосредна ватрена подршка продирућих јединица; — посредна ватрена подршка дејством по циљевима у дубини одбране.
Заштита главних снага армије	3500—4000 а/п ловаца	— непосредна заштита ловцима патролирањем над објектом; — блокирање и напади на аеродроме; — пресретање из дежурства.
Хеликоптерски превоз	500—800 полетања	— хитни транспорт јединица и технике; — мали тактички десанти; — санитетски превоз.
Извиђање	500—700 а/п	— борбено извиђање; — тактичко извиђање на дубини до 300 км; — специјално извиђање.

Према овом последњем прегледу потребно је, дакле, укупно 7 000 — 9 000 авио-полетања за 3—4 дана операције рачунајући да у току авио-припреме није било значајнијих дејстава. За то време већина малих РВ, под условом потпуне концентрације свих снага за такав задатак, могла би извршити (ако је ситуација повољна) највише 4 000 — 6 000 авио-полетања.

Довољно је упоредити потребни број авио-полетања из наведених прегледа са могућним напрезањем неког малог РВ, па да видимо да је мало РВ, јачине од рецимо 500 борбених авиона, једва способно (под условом да употреби све снаге) за извршење једног од наменских задатака или један-два мања задатка тактичког значаја. Овако ограничене способности захтевају и да се упитамо како би такво РВ било најбоље употребљавати. Да ли га употребити тако да на месту и у времену које највише доприноси вођењу рата изврши најважнији задатак (истовремено само један, јер је то максимум), на пример, да

свим снагама подржи операцију једне армије КоВ, да нападне аеродроме и неутралише део непријатељеве авијације на једном фронту, да се усредреди на рушење комуникација, мостова итд? Односно, да ли га употребити тако да свакодневно изврши одређен број авио-полетања и низ мањих разноврсних задатака, тј. да помало пресеће, да понешто подржава јединице КоВ, да и извиђа, да, укратко речено, дејствује истовремено извршавајући разне задатке и на разним секторима фронта? Мислим да није тешко одговорити шта је боље.

Полазећи од принципа груписања снага, економисања снагама итд., очигледно је да је добар једино први, а можда, у нарочито повољним ситуацијама, и неки средњи начин употребе, јер се само тако може постићи одређено економисање у употреби авијације, задовољавајући ефикасност и резултате у односу на утрошена средства и релативну безбедност дејства. Распарчавање снага малог РВ на све и свима значи изгубити га.

УСЛОВИ ЗА ДЕЈСТВО МАЛОГ РВ И ЊЕГОВЕ МОГУЋНОСТИ

То је, такође, интересантно питање. Наиме, постоје схватања да мала РВ у будућем рату немају никаквих шанси да се одрже и да дејствују. Због тога треба размотрити то питање, јер о схватањима о њему овисе и други закључци о малом РВ. Треба прво утврдити какви ће заиста бити услови, а затим и шансе за дејство малог РВ.

Вероватно је да ће, по правилу, услови за дејство малог РВ бити сложенији и тежи од оних под којима ће дејствовати велико РВ, па и кад је његово дејство уклопљено у дејства великог РВ на једном ратишту. Међутим, то не значи да ће услови бити увек исти, тј. неповољни за мало РВ. Много је вероватније да ће се услови често и брзо мењати, било променом опште ситуације у ваздуху над ратиштем, изменом односа снага, груписањем, новом тактиком, употребом нове врсте авиона или због неког другог чиниоца. Због тога није правилно ни мале авијације стављати а priori у неке врло тешке услове и не признавати им могућност да, било сопственим снагама и начином дејства, било користећи општу ситуацију, не створе себи услове за дејство, који могу бити и врло повољни. Зато ће, не само теоретски већ и практично, постојати могућност да се и мало РВ наизменично нађе у једној од ситуација које ће више или мање бити сличне или:

а) ситуацији у којој противничково РВ има више или мање изражену превласт над целим или битним делом ваздушног простора;

б) ситуацији приближне равнотеже и једнаких могућности са непријатељевим РВ;

в) ситуацији у којој мало РВ има повољније услове за дејство, било због премоћи у броју или због неког другог разлога.

О томе у којој ће од тих ситуација мало РВ дејствовати овисиће његове борбене могућности, начин груписања и базирања, врсте задатака које ће моћи извршавати и све остало.

Да мало подробније анализирамо могућности малог РВ у свакој од тих или томе сличних ситуација.

СИТУАЦИЈА У КОЈОЈ ПРОТИВНИКОВО РВ ИМА ВИШЕ ИЛИ МАЊЕ
ИЗРАЖЕНУ ПРЕВЛАСТ НАД ЦЕЛИМ ИЛИ БИТНИМ ДЕЛОМ
ВАЗДУШНОГ ПРОСТОРА

Како и кад таква ситуација настаје није предмет истраживања овог чланка, али треба рећи да би баш таква ситуација могла бити карактеристична за мале земље и мала РВ у почетку рата или у случају изоловане агресије на такву земљу. То је ситуација у којој нападач, уз употребу јаких снага КоВ, употребљава и јаке снаге РВ (ваздушну армију) да би својој КоВ пружио подршку и заштиту и снажним ударима по важнијим војним јединицама, објектима (у томе су аеродроми од првенствене важности) и комуникацијама, спречио организовану одбрану и маневар браниоцевих снага. У односу на РВ, тежња нападача је да га одмах неутралише на земљи (Југославија, Пољска и Француска у другом светском рату или Египат у 1956. години).

Имајући на уму овакав поступак који се готово на исти начин много пута понављао поставља се питање: има ли мало РВ у таквој ситуацији могућност да се одржи и како га можемо корисно употребити? Сигурно није решење подићи сву авијацију и супротставити се, било борбом против нападајућих ескадрила или нападама на аеродроме, снази која је неколико пута бројно јача и технички боље опремљена. Није решење ни упустити се у борбу са стотинама нападајућих јуришних авиона и бомбардера, које прате стотине ловаца, и тако барем показати вољу, морал и спремност да се погине. Не треба ни мирно примити као сигурну чињеницу да ће јача авијација уништити слабију још на аеродрому и да се ту не да ништа учинити, па је боље онда бар полетети. Прво решење није добро зато што основни циљ противника и јесте да изазове мало РВ на такво дејство и да га уништи. За то постоји низ примера из другог светског рата. То није добро и зато што се, по правилу, изгуби цело РВ и најбољи летачки кадар, а да се за узврат не добије готово ништа. Друго решење, исто тако, није добро јер се не постиже ништа, а изгуби се све. А треће је дефетистичко гледање, чије корене треба тражити у нападању под утицај пропаганде и погледа великих земаља и великих РВ.

Међутим, за излаз из такве ситуације, која није лака, морају се још у миру припремити одговарајућа решења и поступци. Треба најпре наћи решење како да се мало РВ извуче испод удара великог, како да се на погодан начин сачува и да дејствује само онда кад је то корисно. У таквој ситуацији малом РВ не треба давати било какве значајније задатке у подршци КоВ (на пример, заштиту јединица, дужу ватрену подршку итд.), јер их не може извршити из простог разлога што би противдејством непријатељеве ловачке авијације и других средстава ПВО било десетковано још у лету ка циљевима.

Значи, кад противничково РВ има превласт, главни циљ малог РВ треба да буде да избегне уништење. То се може постићи самс

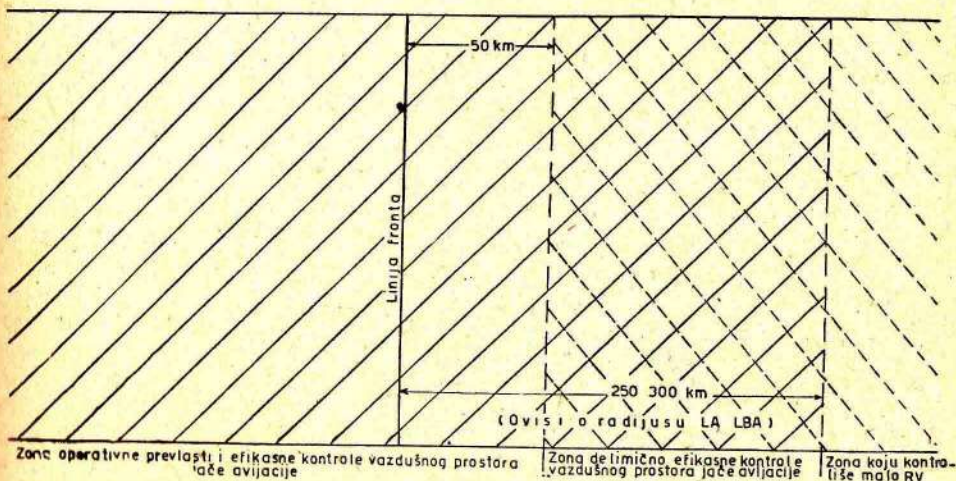
ако се том циљу прилагоди целокупан распоред јединица на аеродроима, ако се авијација растури по малим јединицама и на велике удаљености од центра аеродрома, ако се добро припреме и организују стајанке за авионе, ако су добро заштићене непосредним распоредом ЛПАА, ако се на време и брзо мења распоред авијације, ако се редовно спроводе опсежне мере маскирања, изграђује низ лажних аеродрома и примењују сва остала *обмањивања*, све са циљем да *уништавајући ударици падну у празно*.

У том случају не би требало очекивати друге губитке, поготово не у људству, сем што ће аеродроми бити рушени и што ће се изгубити нешто авиона.

Све док трају услови о којима је реч, дејство малог РВ би се у ствари сводило на припремљене изненадне ударе у зони бојишта, дејство у лошим метео-условима и ноћу, као и на борбу против непријатељевих извиђача.

Добро би било поштовати и правило да се не држи ни једна група авиона, па ни ловци, у приправности на почетку ПСС, јер је то сувише велики ризик и највероватније би већина таквих група била уништена на самој ПСС изненадним дејствима непријатељевих ловаца и ловаца-бомбардера који ће, што је више него сигурно, стално држати све аеродроме под контролом. Правилније и реалније је држати авионе на стајанкама удаљеним, ако треба, и 5 до 6 км од ПСС и тек кад се добије задатак и кад су извршене све припреме за лет, довући их до ПСС и одмах узлетети. У овом случају критични период биће само оно време које је потребно да авион дође од стајанке до ПСС и да полети.

У оваквој ситуацији, чак ако је изражена и у врло великој премоћи непријатељевог РВ, ипак неће бити озбиљније угрожена и

Шема 1.

спречена употреба помоћне авијације (хеликоптери, лаки авиони за везу и транспорт) и оне борбене авијације која не тражи бетонске ПСС. Међутим и таква авијација може рачунати на успех само под условом да своје летове и дејство сакрије од непријатељевог осма-трања.

Груб шематски приказ могућности једног и другог РВ може се видети из шеме 1.

СИТУАЦИЈА ПРИБЛИЖНЕ РАВНОТЕЖЕ И ЈЕДНАКИХ МОГУЋНОСТИ СА НЕПРИЈАТЕЉЕВИМ РВ

Ситуације сличне овој појављиваће се врло често, може се рећи и претежно, ако се разматра рат у целини. Оне се стварају било као последица сличне ситуације на целом ратишту, или што се фронт на којем дејствује то мало РВ налази ван основних стратегијских праваца, те на њему противник није ангажовао веће снаге својег РВ (јер су му заузете на главним правцима). Таква ситуација може настати и као резултат ограниченог, локалног рата у којем се употребљавају само ограничене оружане снаге, посебно у РВ. Све такве ситуације даваће и једном и другом РВ једнаке шансе и од пресудног значаја биће такви чиниоци као што су: борбена извежбаност авијације, ефикасност и квалитет командовања, квалитет борбене опреме, маневарске способности РВ, број и оспособљеност аеродрома итд.

Тада ће бити могућно да час једна, час друга страна одређеном акцијом, створи себи повољније услове за дејство, обезбеди на појединим секторима фронта тактичку превласт и т. сл. У зони бојишта, по правилу, ни једна авијација неће имати превласт, док ће ваздушни простор у дубини сваке зарађене стране бити под више или мање ефикасном контролом сопствене авијације.

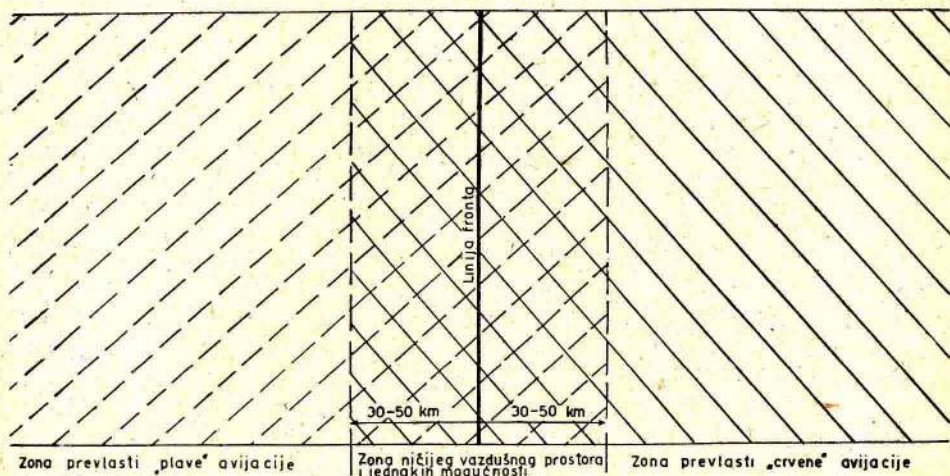
Могућности за дејство малог РВ у таквој ситуацији су многе боље. Оно може да покуша, користећи слабе тачке противничког РВ (необезбеђено базирање, слаба служба ВОЈИН итд.), да концентрисањем сопствених снага неутралише противничко РВ (групацију). То би био максимални циљ и увек треба испитати да ли постоји могућност за тако нешто, јер таквим дејством РВ решава на најефикаснији начин заштиту сопствене КоВ, спречава извиђање и ствара себи врло повољне услове за ватрену подршку КоВ. Ово наглашавам зато што баш такав задатак општевојни команданти често сматрају непотребним и тешко усвајају предлоге авијатичара у том смислу.

Уколико је горњи циљ претежак и нереалан с обзиром на конкретне услове, ипак ће готово редовно бити могућно да се брзим маневром и груписањем авијације на најважнији сектор фронта снажно подржи једна армија КоВ. Биће могућно обезбедити релативно успешно извиђање зоне бојишта, па и веће дубине, пружити прилично ефикасну и дуготрајну ватрену подршку јединицама КоВ, а повремено и прилично добру заштиту од напада ловаца-бомбардера. Таква ситуација дозвољава да се брже и ефикасније дејствује и, ако је то по-

требно, да се поједине групе ловаца и ловаца-бомбардера држе у приправности на самој ПСС.

Шематски приказ такве ситуације и обостране могућности виде се на доњој шеми.

Шема 2.

СИТУАЦИЈА У КОЈОЈ МАЛО РВ ИМА ПОВОЉНИЈЕ УСЛОВЕ ЗА ДЕЈСТВО

Она може настати било као последица опште стратегијске превласти савезничких снага на једном ратишту или као резултат одређеног стања само на сектору фронта на којем дејствује то мало РВ, као и у ограниченом локалном рату. У светском рату то је и ситуација у којој мало РВ, иако није јаче од групације авијације постављене насупротив њему, користи општу надмоћност и дејство савезничког РВ.

Могућности малог РВ су, разумљиво, у таквој ситуацији највеће. Оно може примити на себе дуготрајну и плански припремљену подршку неке армије КоВ и у оквиру ње извршавати и врло крупне задатке. Може решавати и озбиљне самосталне задатке за рачун Врховне команде. Дејство може бити много офанзивнијег карактера и на већој дубини. Може летети у већим групама и продужавати снагу удара и јачину ватре по објектима напада. Постоје мишљења да су такве повољне ситуације за мало РВ немогућне. Међутим, њихово стварање не зависи само о објективним факторима, већ (и то врло много) и о субјективним. У прилогу томе говоре и многи искуствени примери из другог светског рата. Најлепши је свакако дејство британске ловачке авијације у 1940. год. Исто тако, 1944. год. РВ НОВ Југославије имало је само неколико ескадрила а контролисало је цео ваздушни простор над Југославијом (у оквиру својег радијуса), иако је у то време немачко РВ које је базирало само на простору северне

Италије, Аустрије и северозападне Југославије било бар десет пута јаче. Разлоге не треба објашњавати.

Све ове различите ситуације, а у вези с њима и различите могућности малог РВ, реално су могућне и наизменично ће се и реализовати. Зато је потребно да се свако мало РВ припреми за дејство у свим таквим ситуацијама.

НАЧЕЛА УПОТРЕБЕ РВ И ЊИХОВА ПРИМЕНА НА МАЛА РВ

Познато је да постоје одређена начела заснована на изучавању целокупног искуства из употребе РВ у разним ратовима. Поставља се питање колико се она могу применити и на мало РВ, односно колико при употреби малог РВ друкчије поступати. Ово питање је логично и врло актуелно, јер се и при површном изучавању историје дејстава РВ у досадашњим ратовима наилази на доста примера да је пренебрегавање тих начела доводило поједина РВ до тешких пораза. Сетимо се само пораза италијанске авијације у Африци или катастрофе француског РВ у 1940. години и томе сличних примера. Значи, иако од начела не треба правити фетиш, треба строго проверавати у свакој ситуацији која од њих су нарочито значајна и важна. За мала РВ то је веома важно питање и зато је корисно да се утицај и важност неких од најважнијих ваздухопловних начела у најкраћим цртама размотре.

Офанзивност при употреби РВ је начело које је увек упозоравало, па и данас упозорава, на то да је РВ део оружаних снага који изричито не трпи дефанзивна дејства и да је ефикасно само ако се, користећи погодне моменте, циљеве и секторе фронта, употребљава нападајући. То начело важи и за мало РВ.

Сасређеност дејства и груписање на најважнији задатак. То начело говори да треба од много могућних задатака и могућности изабрати најважније и за њихово извршење груписати главне снаге РВ. Очигледно је да и то начело, чије је придржавање пресудно и за успех „великих“ РВ, мора бити још важније за мало РВ код којег би цепкање и онако скромних снага на много задатака било права катастрофа. Пошто би резултат био никакав, били би узалудни и сви они огромни напори и средства која се дају на РВ у миру.

Изненадност дејства је начело које важи увек и за све. За мала РВ то је битан услов за успех у дејству.

Економичност употребе посебно је важна за мала РВ. Знајући како се оно брзо троши, како је осетљиво на губитке, треба га заиста употребити само тамо где се такав задатак не може на други начин и другим средствима извршити и само онда ако ће губици бити сносљиви и у сразмери са постигнутим резултатом. То је и за највеће РВ битно начело, а за мала РВ сматрам да је најважније.

Сем тих постоје и друга начела, но нема потребе да се овде свабрајају и анализирају. Ова која су поменута довољно снажно упо-

зоравају на то да је за мало РВ још значајније и важније да их се придржава него за велико, да их при начину употребе, базирању, тактици, нормама напрезања, командовању итд. примењује и реализује.

УТИЦАЈ ЗВАНИЧНЕ ВОЈНЕ ДОКТРИНЕ ЗЕМЉЕ НА УПОТРЕБУ МАЛОГ РВ У РАТУ

У почетку чланка било је о томе питању речи. Мислим да је погодно да се доктринарне поставке поклапају, сем са нашим жељама, и са стварношћу, да су реалне у односу на стање и могућности оружаних снага у целини, и сваког појединог дела. Такође је важно да доктрина заснива своје поставке и на прихватању и примени опште важећих начела о употреби, командовању, начину тактичких дејстава РВ, која представљају неку врсту научне истине и имају трајну вредност. Такође је важно да се кроз војну доктрину правилно одражава и утицај борбене технике којом се може располагати или се располаже. Тиме не мислим умањити примаран утицај војне доктрине јер је сигурно истина да свако РВ треба изграђивати по структури, величини, опреми и организацији тако како одговара општим интенцијама усвојене војне доктрине.

Ако се о томе не води рачуна могућно је, на пример, увести у наоружање РВ авион који по својим тактичко-техничким особинама захтева такав начин коришћења, уређење и организацију аеродрома, систем везе и командовања, који више или мање одудара од општих доктринарних ставова о начину вођења рата и у том оквиру од начина употребе РВ и његове улоге.

Утицај доктрине испољава се веома снажно на сва питања из домена РВ, у првом реду на улогу РВ у рату, затим на начин употребе РВ, а преко тога и на састав авијације по врстама; на избор борбене технике; на организовање и начин командовања, а посредно и на све остале факторе — све до материјално-техничког обезбеђења и попуне РВ. Утицај војне доктрине на употребу РВ у рату првенствено ће се испољавати у том смислу што ће му доделити одређену улогу и намену у склопу оружаних снага. А она, иако се ради о малом РВ, може бити веома различита.

Одређена доктрина утицаће и на одређивање важности и значаја појединих врста дејстава и задатака РВ, или ће, чак, поједине врсте одбацити. Тако ће, на пример, за неко мало РВ основна бити јуришна дејства из простог разлога што за ловачка није способно или, пак, што му је главни задатак подршка КоВ. Друго неко РВ чија земља, рецимо, није толико угрожена од напада копном већ поморским и ваздушним десантима, разумљиво, имаће главни задатак да спречава (самостално или са другим деловима оружаних снага) такве десанте. Треће РВ ће имати, опет због тога што су копнени делови оружаних снага механизовани и оклопни и што се имају у плану офанзивна

дејства, првенствени задатак да заштити борбени поредак тих снага у дејству и покрету.

Зато што доктрина тако захтева и зато што су способности малих РВ ограничене, долази до извесне њихове специјализације за једну врсту дејстава, за главни задатак, док се остали занемарују или одбацују. Другим речима, мала РВ добијају само једну, највише две, од многих могућних намена и задатака које има неко комплетно и велико РВ. Додуше, има покушаја и код малих РВ да у свему опонашају велико РВ (како по организацијској структури, тако и по намени и улози) што је нереално а и опасно.

Усвојена стратегија вођења рата и предвиђени тактички поступци оружаних снага (пре свега КоВ) веома ће снажно утицати и на изградњу и органски састав РВ. Земљама чије ће оружане снаге примењивати не само фронталне облике ратовања, већ можда још више покретне маневарске борбе закључно са партизанским начином ратовања потребно је РВ по много чему другог типа и врсте. Сем тога, и услови који настају као последица таквог ратовања веома снажно утичу на стварне могућности и способности РВ. У таквом рату биће и ситуација (или треба бити спреман за њих) кад се неће моћи обезбедити одговарајући аеродроми, системи везе, осматрање ваздушног простора, снабдевање горивом и убојним средствима итд. То су ситуације у којима РВ, засићено супермодерном техником уопште, не може функционисати са сопствене територије, те ако се такве ситуације сматрају нормалним а не изузетним, онда је погрешно и развијати РВ у чијем се саставу налази таква борбена техника која апсолутно захтева и одређену стабилност територије, сигурност ваздухопловних инсталација, развијену техничку базу за одржавање и веома развијену службу снабдевања. Насупрот томе, могућно је постићи добре резултате и са РВ које би по техници, организацији и задацима било прилагођено том типу рата. То би морало бити лако и технички једноставно РВ, са искључивом наменом да помогне КоВ у превозењу, маневру, извиђању бојишта, а повремено и да јој пружи ватрену подршку авионима који не условљавају велике аеродроме, који нису компликовани и лако се одржавају. То би, у првом реду, била снажна помоћна авијација и лаке врсте борбене авијације, пре свега извиђачке и јуришне, које би непосредно потпомагале дејства КоВ и чији начин и тактика дејства не би захтевали стварање компликоване организације на земљи, нити обезбеђење претходних услова за дејства, као на пример, превласт у ваздуху и слично. То би било РВ које би дејствовало неком врстом партизанске тактике. Међутим, мора се јасно подвући да такво РВ има много мању ударну снагу и борбену вредност, да је веома ограничено и да од њега не треба тражити да било кога заштити или дуже подржи својом ватром.

Разматрање утицаја усвојене доктрине и начина вођења рата ипак указује на то да РВ мале земље мора због низа објективних фактора и ограничених могућности развоја бити наменски предвиђено и специјализовано.

Командовање је посебно интересно, а каткад и проблемско питање за мала РВ. Ради се у суштини о два питања: прво је, ко и како треба да одлучује о употреби и дејству РВ и, друго, колико специфичност авијације као рода тражи одређен систем командовања. Ова питања често се не постављају тако, већ ко је важнији, ко има већу улогу, што целу дискусију одводи потпуно погрешним правцем.

Мислим да је потребно одмах и јасно рећи, јер то после два светска рата у којима је употребљено и РВ не би требало стављати под сумњу, да одлучивање о употреби РВ јесте и треба да увек буде неутуђиво право општевојних команданата. Никад не би требало да командант РВ (не само код малог него ни код највећег) ни на једном степену одлучује о употреби РВ, већ да има само право да ту употребу предлаже. Ако се ово становиште схвати како треба онда је решен и главни проблем. Којим општевојним командантима и у ком обиму треба дати то право највише овиси о томе о каквој се авијацији ради. Међутим, и ваздухопловним старешинама треба дати одређена права и аутономију у командовању да би могле успешно реализовати добијене задатке, јер то специфичност командовања РВ тражи. Авијација (као уосталом и сваки други род) има своје специфичности које утичу на начин командовања. Специфичности авијације су у томе што она може испољити своје дејство на огромним просторствима. Она има огромну моћ маневра и може се за најкраће време масовно појавити на стотине и хиљаде километара од места базирања. Њена специфичност је и у томе што се креће (лети) огромном брзином те се због тога у динамици извршења задатка мора централизовати низ функција командовања. То су све оне функције које се могу ефикасно извршавати једино ако су у рукама оног командног степена који има целокупан преглед ситуације у ваздуху у оквиру једног целог стратегијског фронта (ратишта). Зато се централним командним органима морају дати много шира овлашћења и одговорности него у КоВ. На пример, о кретању пешадијске чете, где ће логоровати, како заузети положај итд., довољно је да зна и води бригу највише командант пука, док за ескадрилу сличне одлуке (на пример, на којем ће аеродрому базирати, колико се напрезати итд.) треба да доноси командант РВ. Не само о ескадрили, већ чак и ниже, о сваком пилоту и сваком авиону мора се водити евиденција и одлучивати у команди РВ. Кад се то узме у обзир одређена аутономија изгледа логична, а „централизам“ неопходан. Немогућно је остварити ефикасно командовање, безбедност дејства, праћење ситуације и ефикасно реаговање на сваку промену, а оне су врло честе и брзе, ако најстарије ваздухопловне команде немају одређена овлашћења и права која им омогућавају да ефикасно руководе борбеним дејствима авијације, да одређују начин извршења задатака, да, ако то измена ситуације захтева, одустану од планираног задатка, јасно, информишући о томе општевојног команданта.

Таква овлашћења и степен самосталности командних органа РВ омогућају да се брзо и ефикасно искористе оне добре особине авија-

ције које је и чине снажном ударном снагом, увек спремном да удари на било којем делу фронта и пружи одлучну подршку јединицама КоВ, а да се умање или потпуно отклоне њене слабости које могу бити веома озбиљне.

У неку врсту проблема, везаних уз командовање ратним ваздухопловством, спада и погрешно схватање да је авијација такав род који може одмах, чим то неко зажели или нареди, да полети и успешно дејствује. Истина је само у томе да може заиста доста брзо полетети, али не и успешно дејствовати. Припрема за дејство и организацијски процес у РВ нису једноставни, није довољно упрети оловком на неко место на карти 1:500 000 или „милионки“ и рећи: „Овде је артиљеријски пук, уништите га“ — па да већ на основу тога авијација може извршити задатак. Организацијски процес, процес припреме за извршење задатака је врло сложен у ваздухопловним штабовима, захтева дуге и пажљиве процене и изучавање. Због тога се брзо дејство авијације може обезбедити само ако је ваздухопловни штаб непрекидно у току ситуације, ако је циљ правовремено фиксиран и дефинисан, ако се обезбеде детаљни подаци за објекте дејства авијације, ако постоје фото-снимци и остали подаци који су потребни за одлуку. Само тада је могућно такав задатак хитно пренети на одређену авијацијску јединицу и извршити га у релативно кратком времену. У свим осталим случајевима треба извршити све оне претходне припремне радње и изучавања која су карактеристична и за сваки други штаб.

Значи, да би авијација била брза, штабови јој морају правовремено припремити све податке и проценити све могућне врсте дејстава и објекте. То се може постићи ако ваздухопловне команде непрекидно извиђају распоред непријатељеве КоВ, допуњују податке о свим објектима на фронту и у дубини, ако имају свеже снимке и анализе, ако стално прате кретање сваке веће групације КоВ, саобраћај комуникацијама итд. За такав рад треба имати развијене команде и одређену самосталност у одобравању авио-полетања.

Често је потребно више од 50% авио-полетања утрошити на тзв. *обезбеђујућа* дејства, без којих није могућно успешно извршити ни главна. То значи да ће често бити и таквих ситуација где ће ваздухопловни командант у свом предлогу општевојном команданту захтевати да се те снаге (полетања) ставе њему на располагање, а да се за подршку јединица КоВ употреби свега 50% авијације. За мале авијације постотак снага за сопствена обезбеђујућа дејства неће никад бити мањи од 20 до 30%.

Кад се размотри питање које би команде КоВ (РМ) имале право да у одређеном обиму употребљавају авијацију, долази се до закључка да то овиси о два фактора: о каквој врсти авијације, по намени и борбеној техници, се ради и какав задатак јој се даје.

Очигледно би требало да ВК сваке земље задржи за себе одлучивање о употреби и напрезању борбене авијације, јер је она високе борбене вредности, врло скупа и у наоружању има авионе великог радијуса и велике носивости (било убојних средстава или

терета). Армије, или чак дивизије и бригаде КоВ, треба да имају у свом саставу (или да је њима на располагању) авијацију која је по својим особинама прилагођена оним задацима који су за те јединице најмногобројнији и стални. Нормално је да армија, или група армија КоВ, буде та општевојна команда која на основу општих директива ВК одлучује о употреби додељене авијације, као што је логично да авијацији најбоље може поставити задатак у погледу, рецимо, непосредне ватрене подршке онај командант КоВ за чији рачун се она врши, те је и логично да се њему у том смислу додели право да одлучује о искоришћавању одређеног дела напрезања авијације. Постоје врсте авијације, као што је лака и помоћна, па и задаци, као што је непосредна ватрена подршка, где добру одлуку о дејству једино и могу донети нижи команданти КоВ и где је чак пожељно, ако је икако могућно, такве јединице авијације (на пример, ескадриле за везу, хеликоптерске ескадриле итд.) приближити фронту и оперативно их потчинити јединици КоВ.

Све у свему, очигледно је да и по том питању нема опште шеме и само једног решења. Међутим, било би зло не уочити и чињеницу да је о многим питањима за све врсте авијације потребно водити рачуна из једног центра. Зато има велик значај начело о централизованог употреби и командовању ратним ваздухопловством, које је у истој мери у којој се у свим вежбама и ратовима непрекидно потврђивало било и оспоравано. За мало РВ нема ништа пресудније и важније, без обзира на облик и форме рата, да о његовој употреби одлучује ВК оружаних снага, а извршно командовање да буде концентрисано у рукама команде РВ. Та два командна тела знаће најбоље кад ће бити пожељно, колико и за које време децентрализовати употребу и командовање.

Кроз ових неколико питања покушао сам изнети и осветлити проблеме везане за остваривање улоге малог РВ. То, јасно, нису сви проблеми о којима овисе могућности таквог РВ, али се и помоћу њих може доћи до следећих закључака изнетих у најсажетијем виду:

Мало РВ мора одустати од покушаја да буде сваштарско и да опонаша велика РВ.

Мало РВ не може уопште претендовати на успешно извршавање неких задатака, на пример, значајна самостална дејства, ефикаснију и дуготрајнију заштиту, одређене врсте оперативног извиђања итд.

Мало РВ мора бити и универзалне способности како по борбеној оспособљености пилота, тако и по способностима авиона. Идеално би било кад би мало РВ имало само један тип борбених авиона (ловац-бомбардер), оспособљен за разне ловачке и јуришне задатке и универзално оспособљене пилоте за разне врсте борбених дејстава. У том случају могућно је највећи део авијације груписати и употребити за извршење најважнијег задатка, а олакшан је и маневар авијацијом с фронта на фронт.

Мало РВ мора рачунати с тим да ће непријатељ покушати да га одмах уништи. Зато се мора опремити таквом борбеном опремом

и тако организовати базирање да може издржати и преживети нападе. Мало РВ мора бити жилаво, покретљиво и по техничкој опреми једноставно. Велика је заблуда веровати на основу мирнодопских вежби — кад неки супермодеран авион оставља снажан утисак, а нека радарска инсталација да све зна и открива — да ће таква техника бити исте вредности и у рату.

Мало РВ мора добијати и реалну *улогу* и само оне задатке који су најкориснији за вођење рата у целини, који се могу извршити уз разумне губитке РВ.

Мало РВ ће, по правилу, имати борбену технику слабијег квалитета од великог РВ; исто тако чешће ће дејствовати у неповољним условима, него обрнуто. Због тога успех малог РВ овиси, пре свега, о одличном командовању и употреби и о борбеној извежбаности авијације. У погледу ова два захтева мало РВ које претендује на неки успех мора бити изнад светског просека.

Генерал-потпуковник авијације **ВИКТОР БУБАЊ**

О НЕКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА РАЗВИТКА УСТАНКА У БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ У ТОКУ 1941. И 1942. ГОДИНЕ

Босанска крајина спада међу оне области наше земље у којима је развитак устанка и ослободилачког, револуционарног рата текао најравномерније и са малим прекидима био у константном порасту. Безмало читаву област је већ крајем јула и почетком августа 1941. захватио масован устанички полет који је довео до стварања пространих ослобођених територија и крупних побједа над окупаторским и усташко-домобранским снагама.

Такав развитак је, као и у неким другим покрајинама и областима, истакао многе проблеме изградње војне и политичке организације. Они су били утолико сложенији што су рјешавани у вријеме прве веће интервенције окупационих трупа коју је пратила организована акција великосрпских реакционарних снага у правцу разбијања устанка на чијем су челу стајали комунисти и успостављања „мира и безбједности“ уз помоћ италијанског окупатора. До те интервенције, тј. до краја септембра 1941, главне непријатељске снаге у Босанској крајини биле су усташке формације и домобранство Независне Државе Хрватске. Оне нису биле у стању не само да сузбију већ ни да закаче развитак устанка. Велика офанзива планирана у Главном штабу домобранства у другој половини августа, у којој је Павелић ангажовао све снаге које је могао одвојити са других подручја, показала је немоћ овог квислинга. Послије многих побједа над усташама и домобранством морал устаника и народа у цјелини неизмјерно је порастао. Слободна територија, особито она са центром у Дрвару која је била најпространија, показала се за снаге НДХ неосвојивом. И тај фактор је несумњиво дјеловао на подизање самопоуздања народа, па и развијање илузија не само код масе бораца већ и код руководства да је слободну територију могућно одбранити и трајно задржати. Отуд још чвршћа оријентација на тзв. фронтове, на стварање гломазних и непокретних формација које су биле распоређене највећим дијелом на блокадама појединих јачих непријатељских гарнизона.

У таквим условима, последице споразума између Италије и НДХ о посједању од стране италијанских трупа тзв. III зоне, уследило је наступање јаких италијанских снага с југа, из Далмације, према слободној територији Босанске крајине. То наступање италијански окупатор је вјешто повезао са акцијом великосрпских елемената за разбијање устанка коме је на челу стајала КПЈ и за њено изоловање од народа.

Великосрпске снаге у Босанској крајини, као и у свим другим областима Југославије у то вријеме, отпочеле су се окупљати и активирати на линији паралисања устанка који је организовала и предводила КПЈ. Међутим, у тој области, те су снаге биле исувише слабе да би саме, путем самосталне акције, створиле своја снажнија упоришта у народу и своје оружане четничке формације. Истина, њихов разбијачки рад се осјећао још у вријеме припрема устанка и поготово у периоду његовог покретања, али су постигнути резултати били сасвим скромни и скоро незнатни. Због тога су оне у наступању крупних италијанских снага против устанка у Босанској крајини видјели једину повољну шансу за успјех своје акције. Оне су свесрдно прихватиле италијанску пропаганду да трупе окупатора долазе да успоставе ред и мир, да казне усташе као починитеље многобројних злочина над српским народом и да укину усташку власт. Иступајући отворено с таквим ставовима, великосрпске снаге лишиле су се већ на самом почетку могућности да своју акцију против устанка камуфлирају тобожњим неслагањем са КПЈ у тактици борбе против окупатора, као што је то био случај у неким другим областима Југославије, гдје су се те снаге на ријечима изјашњавале такође за борбу против окупатора, али „тек онда када се створе повољни услови“. Изјашњавајући се отворено против курса КПЈ да се настави одлучна борба против окупационих трупа, не, прије свега, зато што „још нису створени повољни услови“, већ зато што је италијански окупатор пријатељ народа, што он долази да успостави ред и мир и да казни усташе, великосрпске снаге су се у свом првом, отвореном и организованом иступању афирмисале као слуге окупатора. Несумњиво је да је управо то била она повољна околност која је знатно утицала на позитиван и без неких трајнијих посљедица исход борбе са великосрпским четничким снагама у Босанској крајини. Четничке вође ишле су са италијанским трупама; они су своје центре и штабове поставили у италијанске гарнизоне; у тим гарнизонима стварали су своје јединице које су од самог почетка по свему биле дио окупационих трупа итд. Ту се, дакле, без икаквих нејасноћа и одмах јасно манифестовало основно груписање политичких снага на питању *за или против окупатора*. У таквим околностима антикомунистичка пропаганда остала је у другом плану. Таквом пропагандом није се могло много учинити у народу који се на властитом искуству увјерио у правилност политике КПЈ. Комунисти су били организатори устанка и под њиховим руководством масе су разбиле усташку власт, одбраниле се од усташког терора, извојевале крупне побједе, осјетиле праве плодове слободе и створиле своје прве

органа власти. Отуд и у оним случајевима гдје је услијед продора далеко надмоћнијих окупаторских снага и њихових репресалија дошло до осјеке устанка, при чему је било појава распадања читавих устаничких чета и батаљона, акција великосрпских елемената на стварању четничких одреда дуго није донијела озбиљније резултате. Па и тамо гдје су они успјели формирати своје одреде, њихова борбеност никад није достигла ниво који би дао за право да се ти одреди третирају као организоване оружане формације.

Од великог значаја за каснији развитак било је то што та највећа осјека није дошла једновремено и са истим посљедицама у читавој области. Најтеже посљедице имала је у јужном дијелу — на подручју Босанског Грахова, Дрвара, Гламоча, Босанског Петровца, Кључа, Мркоњић-Града и Јајца, гдје је настао привремени прекид борбених дејстава. До њега није дошло ни само, па ни прије свега услијед акције великосрпских снага. Била је то посљедица губитка ослобођене територије, извјесне бесперспективности која је захватила народне масе и појава несналажења руководстава. Иако су извјестан застој и колебање захватили област Подгрмеча (територија која се простире од пл. Грмеча на сјевер до ријека Уне и Сане), ту до већих поремећаја није дошло — све снаге су очуване и ускоро оспособљене и за борбу против окупатора. На подручју Козаре ситуација се у цјелини другачије развијала. Тамо је до оријентације на партизански начин ратовања дошло већ у току августа, послије чега су услиједиле све бројније и успјешније акције на непријатељске снаге. Козарски партизани су од почетка водили борбе и са њемачким јединицама чији ће број непрекидно расти. У јесен 1941, док је у осталим областима била осјека устанка, козарски партизани изводили су свакодневне успјешне акције. Крајем 1941. године они су израсли у бројну, добро организовану и морално-политички монолитну оружану снагу.

Борба Партије за увршћење партизанских снага и за преодљевање посљедица офанзиве италијанских трупа и акције великосрпских елемената развијала се у Босанској крајини у знаку напора за спровођење одлука савјетовања у Столицама. И властита искуства и прва упутства која су крајем септембра и касније стизала из Врховног штаба о примјени партизанске тактике и изградњи одговарајуће војне организације одлучно су дјеловала у томе правцу. Већ крајем октобра и почетком новембра многобројне партизанске снаге Босанске крајине реорганизоване су у три партизанска одреда, у чијем су саставу образоване најприје чете, а убрзо затим, до краја 1941, и батаљони. У процесу ове реорганизације партијска и војна руководство су упорно водила борбу за примјену основних начела војне организације: дисциплине, сталности јединица, извршавања наређења итд. У ствари је то била упорна и сложена борба против појава стихије и против самовоље коју су уносили разни елементи и кроз које се, такође, осјећао утицај великосрпских реакционарних снага. У том периоду унутрашњег превирања све те снаге, свјесно или несвјесно, устајале су против стварања сталних и дисциплинованих јединица,

против ангажовања својих јединица у борбама на „туђим“ територијама, удаљеним од својих насеља. Маса бораца — сељака испољавале су жељу да остану у свом селу, да раде код својих кућа, а да се лаћају оружја само ако се опасност од напада приближи њиховом селу. Отуд у току љета и дуго времена касније појаве тзв. смјене, тј. примјене принципа да се, обично сваке седмице, смјењује људство под оружјем; једни су одлазили кући, а други их смјењивали на положају. Свакодневним радом на објашњавању циљева ослободилачке борбе и, с тим у вези, неопходности изградње организоване оружане силе, а, такође, и дјеловањем већ чврстих и дисциплинованих јединица састављених од бораца који су прихватили такав курс Партије, убрзо је у великом дијелу области остварен прелом у том погледу. Посебно су масовно и одлучно стали на тај пут, поред козарских бораца, борци Подгрмеча, Босанског Петровца и Дрвара. Учвршћене су и неке партизанске јединице око Босанског Грахова, Гламоча, Кључа и Јајца. Борци и народ су се на властитом искуству увјеравали у предности чврсте војне организације, а, такође, и у предности примјене офанзивне партизанске тактике. Већ почетком 1942. отпочели су све чешћи напади на италијанске окупационе снаге. Партизани су поново успоставили контролу над територијом и изоловали највећи број окупаторских гарнизона (у Дрвару, Оштрељу, Босанском Петровцу, Кључу, Санском Мосту, Бихаћу, Босанској Крупи и другим мјестима). Крајем фебруара 1942. у партизанским одредима Босанске крајине борило се близу 6000 наоружаних бораца.

На развитуку војне организације и борбених дејстава у Босанској крајини у периоду од јесени 1941. па кроз читаву 1942. годину могућно је пратити један заиста интензиван процес стварања јединица Народноослободилачке војске и војно--територијалних органа, а, такође, и развитак ратне вјештине те војске и, упоредо с тим, спровођење одлука и мјера које је доносио Врховни штаб и њихов утицај на читав тај процес.

Кад је примио јануарску директиву Врховног штаба о стварању чврстих војних јединица способних за извођење крупнијих борбених дејстава и невезаних за територију, Оперативни штаб за Босанску крајину већ је имао могућности да из састава својих бројних јединица формира прве ударне и пролетерске чете и батаљоне, који су се одликовали изванредном дисциплином и чији је борачки и руководећи састав, наоружан богатим ратним искуством, био способан да изводи сложена борбена дејства и да се истом упорношћу бори на било ком терену. Тако су у току марта и априла 1942. из састава козарских, подгрмечких, дрварских и босанско-петровачких јединица образовани један пролетерски и два ударна батаљона. Ове снаге биле су у то вријеме ангажоване борбама на терену Бањалуке и Мркоњић-Града и у централној Босни, са основним циљем да разбију четничке јединице које су у тим областима формиране наслањањем на окупаторске и усташке снаге. Већ су маневри тих јединица из сјеверног и западног дијела Босанске крајине у њену источну област и

у централну Босну и даноноћне успјешне борбе потврдили високе квалитете њиховог борачког и руководећег састава и још више у пракси истакли предност покретних, оперативних јединица у условима развијеног партизанског рата. Њихов примјер је снажно утицао на све остале борце. Жеља да се постане „ударник“ и „пролетер“ постепено је захватила масе крајишких бораца. Тако су стварани повољни услови за формирање нових ударних и пролетерских јединица, што је прелаз на стварање бригада, које су се од средине 1942. године јављале једна за другом, учинило разумљивим и за крајишке борце и народ једино правилним путем у изградњи нове ослободилачке, револуционарне армије.

Исто тако крупан утицај на изградњу војне организације и развитак ратне вјештине извршило је спровођење директива и упустава Врховног штаба о формирању оперативних штабова (тзв. штабова оперативних зона) и одређивању њихове улоге у изградњи устаничких оружаних снага до степена оперативних и добро организованих војних јединица. Већ у прољеће 1942. Оперативни штаб за Босанску крајину не представља само виши штаб који руководи оперативно самосталним и просторно неповезаним партизанским јединицама путем начелних упутстава и директива. Тада се он све више јавља као руководство које усмјерава дејства појединих одреда на најосетљивије тачке непријатељевог распореда и координира та дејства, а затим, у све ширим размјерама, и као руководство које у оквиру читаве области планира нека најважнија борбена дејства и непосредно руководи њима. У том погледу улога Оперативног штаба најприје је дошла до изражаја у планирању и руковођењу дејствима групе ударних батаљона, а потом, у планирању и извођењу напада на систем непријатељевих упоришта и гарнизона у Приједору, Љубији и околини. Можда би се могло рећи да баш напад на Приједор и околину, 15. и 16. маја 1942, представља коначан прелом у погледу метода борбених дејстава партизанских снага у Босанској крајини. Наравно, напуштање тзв. фронталне тактике и мртвих блокада појединих гарнизона ишло је постепено, саобразно процесу нарастања свијести борачке масе о предности покретних, оперативних јединица и офанзивне, маневарске тактике, при чему су се и сама руководства морала, стицањем искустава, ослобађати наслијеђа из периода устаничког покрета 1941. године. Посматран са становишта развитка тог процеса поменути напад је одражавао и нов квалитет остварен у изградњи војне организације и у методу борбених дејстава крајишких партизанских батаљона и одреда.

У нападу на Приједор и околину Оперативни штаб ангажовао је главнину 1. и 2. крајишког партизанског одреда. То је била акција у којој су први пут примијењени неки поступци који ће касније, кад се појаве бригадае, битно карактерисати метод борбених дејстава наших оружаних снага. Ту, на првом мјесту, треба истаћи да су извршени напади на утврђена насељена мјеста (Приједор, Љубија и друга) око којих до тада нису држане тзв. мртве блокаде, да су снаге при-

купљене са разних праваца уочи самог напада и да је напад извршен као изненадан ноћни препад уз примјену инфилтрације дијела снага у унутрашњост мјеста и продирање главних снага у више клинова ради цијепања одбрамбеног система. На тај начин примијењена су три битна начела која су обезбиједила успех напада: надмоћност снага, изненађење и брзина дејства путем инфилтрације и продирања клиновима, умјесто фронталног напада. Успјешна примјена тих начела потврђивала је високе квалитете крајишких партизанских јединица.

Успјех у нападу на Приједор и околину у пракси је потврдио предност крупнијих и покретних јединица над формацијама дотадашњих партизанских одреда чије су чете и батаљони дејствовали на одређеној територији. Показало се да су били сазрели услови за стварање бригада у Босанској крајини. Тако је 21. маја 1942. била формирана 1. крајишка ударна бригада. У њен састав ушле су јединице из 1, 2. и 3. крајишког партизанског одреда, оформљене у четири ударна батаљона, минобацачку, митраљеску и санитарску чету, чету за везу, извиђачки, пратећи и курирски вод и интендантуру са комором. Приликом формирања бригада је имала 1400 бораца, наоружаних са 1100 пушака и аутомата, 91 пушкомитраљезом, 18 тешких митраљеза и 18 минобацача.

У то вријеме у свим партизанским одредима отпочиње снажнији процес стварања ударних чета и батаљона од бораца који су изражавали жељу да ступе у покретне јединице и који су се показали храбрим и дисциплинованим. Те ударне чете и батаљони прилагођавали су своју организацију тако да више нису непосредно зависили од „своје“ територије. Штаб батаљона напуштао је своје дотадашње стално сједиште, ослобађајући се непотребног баласта који се временом око њега образовао; јединице су се снабдјевале сталном комором и интендантуром способном за рјешавање проблема исхране на сваком терену, а своју санитарску, курирску и друге службе прилагођавале захтјевима покретљивости и честих промјена територије. Ове ударне чете и батаљони, како својом организацијом тако и стеченим искуствима из покретног, маневарског и првенствено офанзивног ратовања послужиле су као језгра за формирање нових бригада.

Појава 1. крајишке бригаде и низа ударних чета и батаљона и у много чему нови борбени поступци условили су убрзо нове, значајне успјехе. Нека, за дотадашње мјесне партизанске јединице неосвојива утврђена насељена мјеста падала су под изненадним и силовитим ударцима. Најприје је дошло до повлачења италијанских снага из крајишких градова у које су дошле у септембру—октобру 1941. Послије све оштријих борби почев од маја 1942. Италијани су напуштали једно за другим Сански Мост, Бихаћ, Босански Петровац, Јајце, Мркоњић-Град, Кључ, Дрвар, Босанско Грахово и др. Они су то учинили и прије него што је ступио на снагу њихов нови уговор са НДХ о повлачењу трупа из тзв. III зоне. У току маја и јуна многа од ових мјеста остала су ослобођена. Тако је знатна територија Босанске крајине остала потпуно слободна (од линије Бихаћ — Босан-

ска Крупа — Сански Мост на југ све до Босанског Грахова). И тај моменат је повољно утицао на сазријевање услова за образовање покретних јединица, јер крупне снаге на том терену више нису имале с ким да воде борбу. Дрварске и босанско-петровачке чете и батаљони могли су у цјелости бити употријебљени за дејства на другим територијама.

У исто вријеме ређају се успјешни напади 1. крајишке бригаде на утврђена насељена мјеста. Преко ноћи нестају непријатељски гарнизони у Добриљину, Босанској Крупи, Кључу, Саници и другим мјестима. У тим нападима учествују и стичу искуства и мјесне чете и батаљони. Дрварске и гламочке јединице разбијају непријатељски гарнизон у Гламочу и ослобађају ово мјесто.

И, најзад, у исто то вријеме води се битка на Козари. Иако је о непријатељској офанзиви на Козару у периоду јун—јул 1942. прилично написано она још увијек није свестрано изучена и оцјењена. На први поглед испада несхватљиво да је један партизански одред баш у вријеме кад је изгледало да су начела нове војне организације и метода борбених дејстава однијела превагу и кад су били сазрели сви услови за њихово усвајање и спровођење, примио рјешавајућу одбрамбену битку под крајње неповољним условима. Међутим, оцјена која би из таквог резонувања слиједила била би исувише једнострана. Да је руководство одреда располагало подацима о плану за ову офанзиву, о снагама које ће у њој бити ангажоване, о намјерама непријатеља итд. логично је да се оно не би одлучило за примање такве битке. Оно се несумњиво ослањало на искуства из неколико ранијих непријатељских офанзива на Козару. Претпостављало је да ће се поновити оштре борбе на неким правцима, да ће непријатељ можда продријети у нека ослобођена мјеста и дуж неких комуникација и да ће се на томе офанзива, као и оне раније, завршити. Сем тога, оно је тада располагало са 2—3 пута бројнијим и далеко боље наоружаним јединицама, борци и руководиоци Козарског одреда били су већ прекаљени и искусни ратници, а народ чврсто збијен око одреда, вичан и спреман да се снађе у офанзиви и да вјешто избјегне непријатељева дивљања и репресалије. Најзад, интензитет битке и њене размјере нису се испољили одједном. И код непријатеља је, под утицајем жилавог отпора и жестоких противнапада козарских партизана, долазило до кризе, повлачења и предаха да би се запушиле рупе новим снагама из резерви, што је на супротној страни стварало утисак о сплашњавању његове ударне моћи и о јењавању офанзиве. Тако се битка постепено разгарала и примала праву физиономију: оперативно окружење претварало се постепено у тактичко; партизанске снаге губиле су све осјетније потребно вријеме и простор за маневар, а оријентација на извлачење из окружења успиједила је у моменту кад је то једино било могућно постићи пробојем кроз густе борбени поредак неупоредиво бројно и технички надмоћнијег непријатеља. Била је то битка у којој су надмоћније снаге коначно наметнуле своју вољу противнику и приморале га да тражи рјешења под најнеповољнијим условима. На такав развитак ове битке несумњиво је знатно утицала

неизвјесна судбина десетина хиљада становника са територије козарског партизанског одреда. Поступци непријатеља већ у почетку офанзиве указивали су на његову одлучност да се на најдрастичнији начин обрачуна са народом који је своје јединство и оданост ослободилачком фронту већ толико пута манифестовао. Онда кад су се масе народа — стараца, жена и дјеце — нашле у збјеговима на планини Козари, њихова судбина била је везана за исход битке. У таквој ситуацији није било могућно донијети одлуку у којој се не би водило рачуна о тој чињеници.

Битка на Козари, без обзира на губитке и жртве војске и народа, није у Босанској крајини одјекнула као пораз нити је деморализаторски утицала на борбено расположење маса. Она је више него ма која дотадашња борба манифестовала моралну снагу народа који је одлучно стао на пут ослободилачке и револуционарне борбе и утолико је на свој начин потврдила све оне борбене, моралне и политичке квалитете војске и народа развијене и цементиране у процесу дотадашњег развитка рата и револуције.

Према томе, с прољећа и у почетку љета 1942. у Босанској крајини су дејствовале крупне и добро организоване партизанске снаге, које су по својим борбеним и моралним квалитетима пружале све основне предуслове за стварање крупних покретних јединица — бригада, а тиме и за потпуни прелом у методу борбених дејстава. Историјски значај те чињенице за развој народноослободилачког покрета у другој половини 1942. и за крупне војне и политичке побједи извојеване у тој етапи могућно је сагледати тек у свјетлу војно-политичких планова Централног комитета КПЈ и Врховног штаба и њихове реализације почев од средине па до краја те године.

Група пролетерских бригада под непосредном командом Врховног штаба је крајем јула и почетком августа 1942, продирући из правца Црне Горе, избила у област југоисточно од Босанске крајине, створивши ту, последице ослобођења Прозора, Горњег Вакуфа, Дувна, Ливна и других мјеста пространу ослобођену територију која је преко Јања, Гламоча и Дрвара била повезана са раније ослобођеном територијом у Босанској крајини. Тежиште ослободилачке борбе и револуције у Југославији образовано је тада у оном њеном дијелу гдје је полет борбе управо достигао кулминацију — у Босанској крајини, Далмацији, Лици, Кордуну, Банији, Горском котару и Хрватском приморју. Ту су се убрзо до неслућених размјера прошириле могућности за изградњу војне и политичке организације народноослободилачког покрета. До новембра 1942. у томе дијелу земље, поред групе

пролетерских бригада која је продрла из правца Црне Горе, било је формирано шеснаест ударних бригада, што је омогућило нови квалитативни скок у изградњи ослободилачке, револуционарне армије, који је био изражен одлукама Врховног штаба о формирању првих дивизија и корпуса Народноослободилачке војске и њиховом спровођењу већ у току новембра. Заједно са степеном развитка нове, народне власти и остварења јединства народних маса око ослободилачке и револуционарне платформе КПЈ, што се манифестовало оснивачком скупштином Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије у Бихаћу 26. новембра 1942, то је означило један од основних прелома у побједоносном развоју нашег рата и револуције.

То је у исто вријеме био најбурнији период развитка рата и револуције у Босанској крајини. На њеном тлу су се у том моменту стекле све оне повољне околности на којима је било могуће даље развијати револуционарну и ослободилачку борбу и остварити те нове квалитете у њеном побједоносном ходу. То је свакако и најбоља потврда о вриједности свих оних достигнућа у развоју оружаних снага, револуционарне народне власти, јединства народа итд. остварених у дотадашњем развоју. Само за два и по мјесеца (август — средина октобра 1942) формирано је још пет крајишких бригада, са преко 5000 наоружаних бораца. У исто вријеме стотине Крајишника попунило је српске и црногорске пролетерске бригаде. У новембру су одлуком Врховног штаба образоване двије крајишке ударне дивизије и 1. босански корпус. На територији Босанске крајине која је, сем неколико мјеста, била ослобођена изграђен је механизам војно-територијалних органа — команди мјеста и подручја и народноослободилачких одбора, који су се у својој многостраној активности наслањали на најшире јединство народа и на његов невиђени радни и борбени ентузијазам.

У том периоду територија Босанске крајине постала је јединствени маневарски простор и база за многе значајне оперативне подухвате које је планирао Врховни штаб. Са те територије крајем 1942. главнина снага Народноослободилачке војске приступила је спровођењу офанзивног плана Врховног штаба, којим су била усмјерена њена дејства на неколико операцијских праваца. С њене територије отпочело је, продором 1. пролетерске и 3. ударне дивизије у средњу Босну, реализовање плана Врховног штаба за преношење офанзивних дејстава у источне области земље, који ће у вријеме четврте непријатељске офанзиве бити модифициран и остварен у форми противофанзиве главне оперативне групе у правцу Херцеговине, Црне Горе и Санџака.

Вриједност свега онога што је било створено у Босанској крајини у току 1941. и 1942. године најбоље је била потврђена у току четврте непријатељске офанзиве. Тада се на њене оружане снаге и народ сручио удар далеко бројно и технички надмоћнијег непријатеља. Ни неравне, даноћне, скоро двомјесечне борбе, ни најбруталније репресалије непријатеља над народом нису сломиле борбени дух Крајишника, нити су окупатору и његовим домаћим савезницима донијеле било какве трајније резултате. Баш су ток и резултати бојева у четвртој непријатељској офанзиви показали да је у дотадашњем развоју у Босанској крајини била у цјелости реализована концепција о организовању и вођењу свенародног рата за ослобођење и револуционарни преображај.

ПЕРО МОРАЧА

ОСЛОБОДИЛАЧКИ ПОКРЕТ У ШТАЈЕРСКОЈ 1941. ГОДИНЕ

Немци су запосели Штајерску за три дана. Са њима су се појавили и многи чланови Културбунда са ове територије, који су просто нестали последњих дана старе Југославије. Они су одмах почели да преузимају власт. Већ 14. априла овде је стигао шеф цивилне управе*) и са собом довео читав акциони штаб, који се још у Грацу припремао за преузимање власти. Доведене су жандармеријске и друге многобројне снаге. Од 11. до 14. априла стигло је у Штајерску 280 жандарма, 1 847 чланова СА, 210 чланова НСКК и 3 полицијска батаљона, који су се сместили у Марибору, Цељу и Кршком.

На дан 26. априла 1941. године у Марибор је лично дошао Хитлер и дао налог шефу цивилне управе: „Учините ми ову земљу поново немачком, као што је немачка и остала Штајерска!“

После овог налога немачки окупациони апарат је одмах почео са уништавањем Словенаца. У томе се послужио немачком мањином у Доњој Штајерској која је имала јаке привредне позиције и пре окупације била организована у Швапско-немачком културбунду.¹⁾ Десетог маја основан је Штајерски домовински савез, уређен по узору на нацистичку странку. Уписивање у савез било је обавезно. Сви мушкарци од 18 до 45 година старости морали су обавезно да постану чланови Верманшафта чији је основни задатак био да своје припаднике што пре научи да говоре немачким језиком, од њих створи националсоцијалисте и војнички их васпита. Одмах у почетку окупатор је затворио све словеначке школе и основао немачке. Уништавани су сви спољни знаци словенства. Одстрањени су словеначки написи. Сва географска имена замењена су немачким. Ишли су толико далеко да су словеначком становништву дали немачка имена и презимена. Словеначка реч је била злочин, док је словеначки језик био забрањен чак и на богослужењу у црквама. Уз све то окупатор је почео са обимним хап-

*) др Иберајтер.

¹⁾ С пролећа 1941. године у словеначкој Штајерској било је 10 818 чланова овог удружења.

шењима и исељавањем. Прва хапшења извршила је тајна војна полиција, уз помоћ припадника бившег Културбунда. Једна трећина грађана из Посавја, од Радеча до Добраве, исељена је још првих дана окупације. Немци су планирали да иселе 260 000 Словенаца из Штајерске и Горењске. Али тај број је касније смањен на око 100 000 и исељавање је изведено у три таласа. У испражњена домаћинства Словенаца населили су кочевске Немце и Немце из Бесарабије и Буковине. Као део пресељавања словеначког становништва из Доње Штајерске може се сматрати и широко организована акција на мобилизацији радника за разне гране индустрије у Рајху, а нарочито за јавне радове и попуњавање железничког кадра. Сва имовина исељених била је заплењена у корист Комесаријата за јачање германства.

У том тренутку, судбоносном за словеначки народ, једино комунисти нису затајили. Распале су се све странке и партије старе Југославије. Комунистичка партија је остала једина организована странка словеначког народа у Штајерској. После капитулације старе војске у своја места су се вратили добровољци. Комунисти су стали у прве борбене редове. Прикупљали су оружје и војну опрему. Партија се припремала за оружану борбу у веома тешким околностима окупације. Спасевање чланова из заробљеништва било је међу њеним првим корацима. Важна акција у првом периоду је била и помоћ ухапшеним, ослобођење другова из Мељске касарне и спасавање партијског материјала и технике из конфискованих и запечаћених станова.

СТВАРАЊЕ ОСВОБОДИЛНЕ ФРОНТЕ И ВОЈНО-РЕВОЛУЦИОНАРНИХ КОМИТЕТА

Активност Партије у Штајерској била је у том времену усмерена на формирање одбора Освободилне фронте. Двадесет другог маја 1941. године, у Којзицама код Римских Топлица, одржан је оснивачки састанак Покрајинског одбора ОФ за Штајерску. Састанак је организовала КПС.²⁾

Одмах после састанка у Којзицима, у Штајерској су никле прве организације Освободилне фронте, а ту и тамо и њени први одбори. Мрежа одбора ОФ врло брзо се ширила и расла све до септембарских дана 1941. године, када је окупатор успео да оштрим мерама заустави њен полет и нанесе јој веће губитке.

Првих месеци устанка руководство ослободилачког покрета Штајерске — Покрајински комитет³⁾ — налазило се у Марибору. Ко-

²⁾ На њему су учествовали и представници Југословенског струковног савеза. Поред осталих, састанку су присуствовали Славко Шландер и Милош Зиданшек, а од представника Југословенског струковног савеза Мартин Корес. На састанку су донете многе одлуке, а као основне: ширење мреже ОФ, прикупљање новца, оружја и организовање обавештајне службе.

³⁾ Међу његовим највиднијим члановима тада су били Милош Зиданшек, Славко Шландер, инж. Јоже Херманко, инж. Радо Иршич, Слава Клавора — сви народни хероји погинули у Штајерској 1941. године, само је Милош Зиданшек погинуо фебруара 1942. године као партизански командант у Долењској.

митет је дејствовао у центру немачког окупационог апарата за Доњу Штајерску, где је гестаповска и шпијунска мрежа била врло густа, а исељавање грађана најинтензивније.

Поред ширења и јачања организације ОФ и мреже покрета отпора, комунисти у Штајерској су у то време изводили и своје прве акције против окупатора. У центру Марибора, у Волкмеровом пролазу, комунисти и скојевци су запалили два полицијска аутомобила. На ову акцију Немци су врло оштро реаговали. Већ идућег дана, за време једне изненадне рације, ухапсили су у Марибору 60 омладинаца и одвели их у Мељску касарну где су их страховито тукли. Неке мариборске трговце и привреднике задржали су у притвору све док нису платили високу одштету. Пре 22. јуна у Марибору су извршене још неке саботаже. Често су растурани и леци, улице су посипане ексерчићима, сипан је песак у лежајеве локомотива и вагона, у железничким радионицама итд. Покушало се и с паљењем дрвеног војничког моста на Драви, у Мељу. Платови, плочници и куће издајника често су освањивали са паролатама: „Смрт окупатору!“, „Нећемо фашисте!“ Итд.

Око 22. јуна у Штајерској је почело формирање војно-револуционарних комитета. На састанку у шуми Студенци формиран је први покрајински, а на дравском острву Грису, на Побрежју, и први окружни војно-револуционарни комитет. Приликом формирања оба комитета одлучено је да сви његови чланови и остали компромитовани другови пређу у илегалство, а да се сви чланови Партије и СКОЈ-а обавезно укључе у саботажне тројке и одмах пређу на акције под руководством ових комитета. За сарадњу у овим акцијама препоручено је да се узимају и непартијци. На једном другом састанку су одлучили да се формира партизанска јединица на Похорју и одређени су комунисти и скојевци који ће тамо поћи.

Још пре 22. јуна у Птују, на састанку окружног комитета КПС је основан и окружни војно-револуционарни комитет. На састанку, који је одржан око 1. јула у Новој Васи, учествовали су готово сви истакнутији активисти Партије и ОФ овог округа. На њему се говорило о политичким задацима организације ОФ, спасавању књига од окупаторског вандализма, спровођењу саботажа, прикупљању оружја и опреме за борце као и о одласку чланова Партије у партизанске редове на Похорје.

У Трбовљу је 23. јуна одржан састанак комитета на коме је формиран окружни војни револуционарни комитет. Тада је решено да се сви компромитовани комунисти и скојевци повуку у илегалство и да се одмах формирају партизанске групе. Политички рад се мора појачати, а другови на терену да се побрину за наоружање јединица, њихову исхрану и политичко васпитање. Указано је да нарочиту пажњу треба посветити политичком раду у селима, где би војне јединице, у случају потребе, имале залеђе.

Пошто нису спроведена сва упутства и директиве са предходног састанка, 10. јула је сазван нови састанак, на коме је строго и поиме-

нично одређено ко мора ићи у партизане, а ко остати на терену као легалац или илегалца. Већ идућег дана комунисти су почели да одлазе у партизане. У то време реверско подручје је било непосредно повезано са ЦК КП Словеније у Љубљани.

Интензивне војне припреме, којима је руководио Покрајински комитет за Штајерску, могу се видети и из упутства Покрајинског комитета партијским организацијама. Тако је цељска партијска организација добила задатак да попали сву немачку имовину, да прогони чланове Културбунда и нападне Сливницу код Цеља. Трбовљанска партијска организација је морала порушити железничке мостове и пругу између Зиданог Моста и Љубљане и напасти Загорје, а задатак савињске партијске организације је био да руши саобраћајне везе, железничке и друмске комуникације, да убија све издајнике итд.

Овом активношћу био је завршен период припрема за оружани устанак у Штајерској и почео је период активне делатности првих партизанских јединица.

У Штајерској је тада извршен низ саботажа. Готово сваки члан Партије је пре одласка у партизане морао да изврши неку акцију. Тако је у Марибору уништен друмски ваљак и телефонске инсталације на линији Прагерско — Хоче. У Љутомеру су комунисти запалили два вагона сламе, који су били одређени за војску, пресекли су телефонске жице и премазали бојом ознаке и табле у месту.

Ноћу 6/7. јула изведена је, према упутству ПК за Штајерску, велика акција исписивања парола. Она се развијала у Савињској, Шалешкој и Мислињској долини, и другим крајевима, као на пример, у Рушама и Марибору. У овој широкој акцији, где су учествовали и непартијци, уништени су немачки написи, путокази и други знаци, а свуда су исписиване борбене паролe. Пре овог сви чланови Партије и симпатизери упозоравани су да после завршене акције иду у партизане.

Четрнаестог јула таква је акција спроведена у Трбовљу, а 15. јула поново у Рушама. У међувремену се на терену почело са изградњом партизанских бункера. Мариборски и рушки скојевци су већ маја и почетком јуна одлазили на Похорје и копали бункере изнад Руша. Група скојеваца из Горње Радгоне почела је да гради земуницу у Сподњој Шавници још јуна 1941.

Приликом одласка мариборских комуниста у партизане на планину Похорје, у граду су изведене још неке акције. Заплењена је једна привредна зграда на бискупском имању у Развању. Ту је била политичка школа хитлеровске омладине. У Марибору је дошло и до мањег оружаног сукоба.

ПРВЕ ПАРТИЗАНСКЕ ЧЕТЕ

У току прве половине јула у Штајерској су се појавиле прве партизанске јединице. Зборно место за похорске партизане било је на Смолнику, код Хлебове куће, а школски логор чете се налазио код

Урбанчеве ловачке куће у Рибници на Похорју. Према обавештењу ПК КПС, на Похорје је требало да оде око 70 комуниста и скојеваца, али сви нису стигли на зборна места. Окупатор је у подножју Похорја спровео јаку контролу и неке другове је ухватио још на путу. И поред тога, похорска јединица је крајем јула бројала 35 људи.

Тридесет првог јула Немци су напали школски логор Похорске чете у ловачкој кући сељака Урбанца, изнад Ловренца на Похорју. Приликом напада чета је разбијена. То је донекле и било разумљиво, јер су борци били неискусни и врло слабо наоружани. Уз то није било обавештајне службе, због чега су Немци и могли неприметно да се приближе логору. Приликом напада један део бораца је заробљен, док је неколико другова нестало. Кад су се борци поново окупили, команда чете је затражила од Покрајинског комитета оружје и опрему за борце. На овај захтев, у име војно-револуционарног комитета, Милош Зиданшек им је одговорио: „Оружје имају Немци. Узмите га од њих!“ Није било друге и чета је почела акције за освајање оружја. Прва таква акција изведена је ноћу 11/12. августа. Чета је напала жандармеријску станицу Рибницу на Похорју. Овај напад није сасвим успео, а заплени је само један пиштољ. Али, с друге стране, ова акција је имала велики политички одјек, јер су приликом напада убијени председник општине и командир жандармеријске станице. Један полицајац је теже рањен.

Неколико дана после ове акције једна патрола је отишла на Птујско поље да би ступила у додир с тамошњим активистима, пронашла оружје закопано код Хајдине и с тог подручја прикупила нове борце. Патрола је 30. августа с птујским активистима, ископала три митраљеза и три пушке. Том приликом дошло је до издаје и сукоба с Немцима. Био је припремљен и напад на жандармерију у Ловренцу на Похорју, али до тога није дошло, јер су Ловреншки активисти проваљени и ухапшени на сам дан предвиђене акције.

Борци из чете одлазили су чешће на терен ради пропаганде и прикупљања обавештења, како би се чета боље припремила за будуће акције. Тако су припремани и напади на жандармеријске станице на подручју Похорја. У ту сврху једна патрола је кренула у Витање, а друга у Хоче. Патролу која је ишла у Хоче неко је 17. августа одао и она је разбијена. Командир чете који је водио патролу заробљен је том приликом и касније у Марибору стрељан. Тек 31. августа борци похорске чете напали су конфисковани Осетов велепосед у Лобници на Похорју и запалили га. Такође је изведен напад и на Фишиеров посед на Клопном врху. Четна патрола се сукобила 3. септембра с полицијом у близини Рушке куће. Тада је погинуо један полицајац. Затим се чета улогорила јужно од Рогле. У логор је дошао на неколико дана и Милош Зиданшек. Половином септембра похорским борцима су се придружила четири члана шалешке групе. Нешто пре тога вратила се и патрола с птујским партизанима и донела нешто оружја. Похорска група, појачана птујским и шалешким борцима, сада се реорганизовала у праву војну јединицу која је имала три вода. Руководство чете

преузео је шпански борац Миха Пинтар Толедо. Сваки вод имао је по један пушкомитраљез.

Седамнаестог септембра похорски партизани пошли су на Клопни врх, намеравајући да испеку хлеб за чету. Нису знали да је кућу, где је требало да испеку хлеб, запосела немачка војска. Изненађени тиме партизани су се хитро развили у стрелце и почели оштар напад и окружавања немачке посаде. Дошло је до огорчене борбе која је трајала више од два сата. Пошто партизани нису имали толико људи да би спровели потпуно окружење, Немци су пробили обруч и побегли у долину Шт. Ловренц.

Кад је сукоб био завршен, партизани су запалили кућу и у четни логор донели веће количине војног материјала. У немачком извештају стоји да је ово упориште тада напало око 100 комуниста са шест пушкомитраљеза. У ствари, у нападу су учествовала само 24 борца са два пушкомитраљеза. Борба на Клопном врху представља прави војнички сукоб и свакако је треба сматрати најзначајнијим догађајем у првим месецима устанка. Нарочито због тога, што је међу Немцима проузроковала доста пометње, а Словенцима улила много храбрости и наде. Због ове акције Немци су прогласили Похорје за затворено подручје. Сутрадан после битке на Клопном врху Похорска чета је опколила кућу на Песку, одакле је пред само окружење немачка посада побегла у долину. У кући је било 30 војника. Партизани су кућу запалили, али она није сасвим изгорела. После тога чета је отишла преко Мислињске долине на шалешко подручје ради прикупљања штајерских партизана. Немци су тада организовали велику хајку против партизана на Похорју али су, не знајући да тамо више нема партизана, ударили у празно.

У Корушкој и у Мислињској долини формиране су илегалне групе, углавном од чланова Партије и СКОЈ-а са подручја Мислиња, Преваља, Дравограда и Словен Градеца. Све ове групе истовремено су прикупљале оружје.

Двадесетог јула 1941. године формирана је на Ресевни, у близини Мулејевог имања (изнад Шт. Јурја), 1. цељска чета од чланова Партије из Цеља и околине. Њен први командир био је секретар окружног комитета Франц Врунч.*) Приликом формирања чета је имала 12 бораца, а касније 17. Чети су се придружила и два немачка ратна заробљеника Арабљанина који су у Чрети, код Цеља, искочили из воза. Ноћу 4/5. августа 1941. године чета је запалила Чатеров амбар пун жита и машину у Буковом жлаку код Цеља. Једанаестог августа сукобила се с Немцима код Сливнице. Приликом борбе Немци су заробили рањеног командира Врунча и стрељали га 24. августа исте године. Цељска чета водила је борбу и 16. августа на брду Јаворник код Светине. Ту је рањен и други њен командир, Петер Станте Скала.***) Чету је затим преузео Вили Шландер Вилч. У борби у Долу код Планине, на Козјенском подручју, чета је 25. августа убила командира

*) Проглашен за народног хероја.

**) Проглашен за народног хероја.

жандармеријске станице на Планини. После тога дошло је до неколико провала. Чета је 27. августа водила своју последњу битку на Завшковом млину код Шт. Руперта, на Козјанском подручју. После јуначке борбе која је трајала више часова, у млину је изгорело пет бораца. Погинуо је и последњи командир Вили Шландер Вилч. Тако је 1. цељска чета потпуно уништена.

У шумама изнад Касза, формирана је 24. јула Савињска чета. Командир је постао предратни члан Партије Јоже Летоња Кмет. Чета је биваковала на Добровљама и била доста активна у Савињској долини. Пре груписања са осталим штајерским партизанима, она је извршила 26 саботажа. Већ 30. јула сукобила се с жандармима из Брасловча, а у току ноћи 24/25. августа напала је рудник угља у Забуковици код Грижа. Трећег септембра 1941. године водила је борбу на Гробељском мосту код Преболда.

Још пре 22. јуна поједини трбовљански комунисти отишли су у илегалство. Већиња чланова Партије, од којих су формиране ревирске партизанске групе, отишла је у партизане одмах после 22. јуна, тако да их Немци, приликом велике рације 26. јуна, нису нашли у њиховим становима. Жандармеријска станица у Трбовљу је јавила 10. јула да је у шуму отишло 72 радника из Трбовља, Храстника и Загорја.

Прва акција рударских партизана извршена је ноћу 26/27. јуна, када је трбовљанска група испразнила складиште експлозива у Буковој Гори (Трбовље). Двадесет седмог јула, такође ноћу, партизани су минирали железничку пругу у близини трбовљанске електричне централе. А затим је следио низ акција. Ноћу 8/9. августа Ревирска чета је напала из свог логора на Плешама код Загорја загорску жандармеријску станицу и стражу једног погона. У акцији су учествовали загорски чланови Партије и СКОЈ-а који су били још у легалству. Циљ ове акције био је: освајање оружја за нове борце који су пристизали у великом броју. Али, због непредвиђеног доласка немачке патроле и сукоба с њом, акција није потпуно успела. Партизани су се повукли према Чемшеничкој планини. Пре напада биле су организоване заседе. Једна од њих је минирала пут између Трбовља и Загорја и тиме спречила долазак веће немачке помоћи. Напад на Загорје представља свакако прву акцију на значајније немачко упориште у Словенији. Код становништва је овај догађај снажно одјекнуо. После сукоба с Немцима код Св. Ленатра изнад Загорја, Ревирска чета се 12. августа поделила на групу која је отишла у Долењску да тражи оружје (њени борци су се тамо придружили другим јединицама) и на групу која је после немачког напада на Калу изнад Храстника отишла 16. августа под Кум, где су је Немци изненадили и 20. августа разбили. На реврском подручју остало је још само 10 бораца, чији је задатак био да кажњавају издајнике и обављају разне друге акције. Ова група је била језгро нове ревирске чете која се затим прикључила Савињској чети и с њом напала стражу у Забуковици. Касније је са члановима Савињске чете отишла на зборно место за концентрацију штајерских партизана.

Чланови КП и СКОЈ-а у Посавју такође су одлазили у партизане. Већ 28. јула је проваљена група из Кршког, али је покушала да се пробије преко немачко-италијанске границе у Долењску. Идућег дана издајство се поновило, група је опкољена и том приликом је заробљено 10 бораца који су 30. јула 1941. године стрељани као први таоци у Штајерској. И поред катастрофе кршке групе, организације КП у Рајхенбургу, Сеновом, Брежицама и Добови наставиле су да дејствују у припремама за устанак. Тако је већ 29. октобра формирана Брежичка чета која је одмах после тога запалила велико окупаторово складиште хране на поседу бившег народног посланика Урека и ликвидирала немачког председника општине Сушу, ватреног хитлеровца. После ових акција чета је кренула у Ловке и спојила се с рајхенбуршком групом у којој су се налазили борци који су 12. новембра вештом преваром спасли из затвора у Севници три борца Брежичке чете, на челу с Душаном Кведером Томажем.*) Чета је издана и опкољена 29. новембра. После полчасовне борбе полиција ју је разбила. Четири борца су погинула, 6 је рањено.

У Шалешкој долини, непосредно пре акције, ноћу 6/7. јула, сви комунисти, скојевци и симпатизери Партије били су упозорени на опасност. Стављено им је било до знања да се после акције повуку у илегалство. Међутим, брзе немачке мере многе су предухитриле и у шуму је успело да оде само 6 људи. Они су после поменуте акције, 7. јула, формирали партизанску групу у Шалешкој долини и наоружали се пушкама које су биле сакривене још од априлског дана. Око 15. августа у Шалешку долину стигла су три шпанска борца, међу њима и Миха Пинтер Толедо, и придружила се шалешкој групи. Ова група је у току августа запалила кућу председника шалешке општине. У Шент Јанжу код Велења група је издана и окружена, али су се сви борци пробили и повукли. Четири члана шалешке групе су после тога, по налогу ПК КПС, прешли у Похорску чету која се у то време налазила на Похорју.

ФОРМИРАЊЕ И ДЕЈСТВА ШТАЈЕРСКОГ БАТАЉОНА

Почетком октобра дошло је у Штајерској до концентрације партизанских јединица. После борбе на Клопном врху Похорска чета је кренула на шалешко-мислињски сектор. Почетком октобра кренуле су и Савињска и Ревирска чета из бивака код Добровља. Све три чете су се окупиле 4. октобра на брду Грмада изнад Плешивца где је формиран 1. штајерски батаљон, који је одмах припремио напад на Шоштањ. Напад је изведен ноћу 7/8. октобра. Батаљон је био наоружан са три пушкомитраљеза. Један пушкомитраљез био је додељен Ревирској, један Савињској, а трећи је остао код Похорске чете. Батаљон је имао и доста експлозива. У Шоштању су Немци имали жандармеријску посаду и један вод „верманшафта“. Осим тога, у граду је био

*) Проглашен за народног хероја.

већи број наоружаних хитлероваца. Требало је узети у обзир и жандармеријске посаде у Велењу и Шмартну об Паки. Пре напада батаљон је поставио три заседе. Заседа према Савињској долини је имала задатак да минира друмски мост на реци Паки у Пенку. Рушење овог моста је био знак за напад. Пре напада партизани су пресекли и телефонске жице. Остали део батаљона продро је у Шоштањ. Једна група бораца с пушкомитраљезом блокирала је жандармеријску посаду. Тако су партизани потпуно завладали градом и запалили велику стругару и складиште грађе, власништво окупаторског председника општине. У граду су партизани хватали окупаторске војнике, певали словеначке песме и извршили неколико реквизиција. Напад на Шоштањ представљао је први напад на једно веће место у Словенији, а био је добро припремљен и спроводен. Немце је ово много изненадило. После овог напада настале су читаве приче о партизанима у Штајерској. Према њима шуме су биле пуне партизана. О нападу на Шоштањ говорило се и изван Штајерске.

У овом нападу учествовало је око 50 партизана 1. штајерског батаљона. После напада батаљон је кренуо преко Лепе њиве и Сотеске натраг према Добровљу у Савињској долини. Двадесет петог октобра 1941. батаљон је напао замак Штросмерк на Гомилском и запалио стругару. Како су Немци стално пратили батаљон, дошло је 26. августа до велике борбе код Катарине на Чрети, у близини Добровља. У њој је победио батаљон партизана и поред тога што је окупатор био бројно много јачи. Вишечасовна борба на Чрети била је једна од најзначајнијих у току 1941. године. После овога батаљон је разбио немачке обруче и у вечерњим часовима прешао пут Вранско — Цеље, настављајући према Капли Васи где се сукобио с Немцима који су били у засадама. Батаљон се потом раздвојио на два дела, да би се ноћу 28/29. октобра поново спојио у Грижама, у Савињској долини. Одатле је Франц Розман Стане као командант батаљона повео јединицу на чувени брежички поход.

Да би спречио пресељавање становништва, Главни штаб партизанских одреда Словеније је одлучио да подигне народ у Посављу на општи устанак и концентрише 1. штајерски батаљон појачан Радомљанском четом Камничког батаљона. До овога није дошло јер је Радомљанска чета пре доласка у 1. штајерски батаљон била потпуно уништена на Голчају. Напад на подручје одређено за исељавање извели су са долењске стране Новомешка и Мокроношка чета под командом Мике Маринка и Алеша Беблера. Оне су 1. новембра извеле напад на немачко упориште Бучку, а затим су се опет повукле преко тадашње италијанско-немачке границе. Остале чете које су биле одређене за напад још пре тога су разбијене. И акције Брежичке чете биле су усмерене на овај општи напад. Она је требало да се споји са 1. штајерским батаљоном, али је пре тога, 29. октобра, већ била уништена. Из Грижа је 1. штајерски батаљон пошао 29. октобра ноћу и поред Острожног, Шмарјете и Бовша упутио се према Разбору, где је и преданио. Тридесет првог октобра дошао је у Драмље и још у току вечери пошао у правцу југа, а изјутра 1. новембра нашао се код

Св. Хелене, источно од Сливнице, где је дошло до тешког сукоба с Немцима. У борби су погинула четири партизана, међу њима руководилац Савињске технике Ангел Беседњак Дон.*) Идућег дана, приликом преласка пута Јурклоштер — Планина, батаљон је поново ступио у борбу. После тога је пошао на Волушку гору и преко Глобокега стигао у Згорњи Волуш. Одатле је наставио путем према Дробницама где је напао један немачки аутомобил. Ноћу 4/5. новембра батаљон је стигао у Ложе испод Миклавжа, а одатле, после краћег одмора, према Римским Топлицама. Прешао је Савињу и пругу Зидани Мост — Цеље и у раним јутарњим часовима 5. новембра наставио преко Којзице и поред Горица и Св. Једрте до села Прахе, у коме се задржао до вечерњих часова 6. новембра. Идућег дана је поново дошао у Гриже. Ту је завршен поход 1. штајерског батаљона.

И поред тога што 1. штајерски батаљон, приликом свог доласка на подручје одређено за исељавање, није испунио постављени задатак, била је то једна од најтежих акција штајерских партизана у току 1941. године. Батаљон се пробијао кроз сталне борбе и немачка окружења, по дубоком снегу, праћен издајницима и шпијунима, јаким и врло покретљивим полицијским, верманским и жандармеријским снагама. И поред свега батаљон је завршио свој пут неразбијен и са релативно малим губицима, што је представљало успех с обзиром на тадашње околности. Борци су били слабо опремљени, неки од њих су били готово боси у дубоком снегу, сви необично измучени од сталних маршева. Па ипак они су све то издржали и прихватили борбу за борбом. Због врло тешких околности у којима се нашао батаљон приликом свог повратка са „брежичког похода“, командант Франц Розман Стане наредио је децентрализацију батаљона. Циљ тога је био да се борци у Штајерској сачувају преко зиме. И поред децентрализације, поједине групе бораца обављале су у току зиме мање акције, политички „обрађивале“ терен и вршиле мобилизацију нових бораца. Похорска, Савињска и Ревирска чета су у групама отишле на своја домаћа подручја да би тамо провеле зиму. Командант Стане отишао је у Главни штаб партизанских одреда Словеније на реферисање.

Четне групе, на које је подељен батаљон, кренуле су свака својим правцем. Мањи део Ревирске чете, загорска група, кретао се преко зиме око Коловрата и засеока западно од Загорја. Већа трбовљанска група налазила се до половине децембра у Долу код Храстника, а затим се сместила у Згорњој Речици код Лашког. На подручју Згорње Речице боравио је у то време Сергеј Крајгер, који је у децембру припремио напад на Храстник и организовао одлазак 15 Храстничана у редове партизана. Напад на Храстник извршен је ноћу 25/26. децембра. Извео га је део Ревирске чете. После тога део бораца је отишао преко Савиње у Ложе и даље у Локве, одакле су 6. јануара 1942. отишли на минирање пруге Цеље — Лашко код Тремарја. Одатле су се повукли на Гоздник. Подељена на групе, Ревирска чета је наставила акције саботаже у току целе зиме. Преостали борци су провели зиму

*) Проглашен за народног хероја.

у мањим групама, све до поновног скупљања 1. штајерског батаљона у пролеће 1942. године.

Мања група Савињске чете боравила је у Либојама у Савињској долини, док је већа група отишла на Пашке врхове и падине Ољке, где је провела зиму. Мања група бораца је зимовала и на шалешком подручју. У Мислињу је илегална тројка минирала мост у близини станице Пака.

Осам преосталих бораца Похорске чете отишло је у две групе на Похорје. Једна група је успут казнила издајнике. Два борца из Похорске групе отишла су у Словенске Горице, где су се укључила у новоформирану Птујски вод, почетком пролећа 1942. године. Прва похорска чета је у току зиме имала извесне губитке. Међутим, почетком 1942. године почели су пристизати на Похорје из Руша и околине нови борци те је ускоро формирана нова чета.

После поделе батаљона на мање групе ситуација је била веома тешка због врло јаке зиме, многих провала, а и због слабе повезаности међу њима. Због тога крајем 1941. и почетком 1942. године у Штајерској није било значајнијих акција, осим у реверима.

Партизански покрет у Штајерској развијао се 1941. године у веома тешким условима. Може се рећи да је већ иселјавање Словенаца и досељавање Немаца у неку руку сузило базу устанка. Треба истаћи да је Штајерска у привредном и саобраћајном погледу била веома значајна за окупатора и да је релативно густо изпреплетена комуникацијама. Важна је чињеница да је окупатор сматрао територију Штајерске својом, намеравајући да је што пре присаједини Рајху, па је стога на овом подручју био веома осетљив, те је брзо и оштро реаговао на сваки покушај устаника. Ослободилачки покрет у Штајерској морао се борити против великог и свестрано изграђеног окупаторског апарата. Оног дана када је шеф цивилне управе преузео власт, преузео је своју функцију и командант полиције и службе безбедности. За борбу против ослободилачког покрета биле су ангажоване следеће немачке снаге: специјална полиција, служба безбедности, Гестапо и криминална полиција. Свака од ових служби имала је своје испоставе и упоришта изван Марибора. Кичма полицијског апарата у борби против народноослободилачког покрета био је Гестапо, за кога је народноослободилачки покрет у Штајерској био непријатељ број 1. У свом раду он се ослањао на своје испоставе које је имао у свим седиштима округа, а и на упоришта која су била формирана у близини партизанских бивака. Осим тога, Гестапо је у свом раду користио и службу потера, док се за егзекутивне мере служио жандармеријом, редовном и пограничном полицијом. У борби против ослободилачког покрета, Гестапо је покушавао да створи сопствену агентуру у редовима ОФ и на том послу се служио безобзирним методама. Треба нарочито истаћи да су у Штајерској владале специјалне прилике и у погледу судства. Окупирана Штајерска била је практично у току 1941. године без редовног судства. Те функције је вршило специјално кривично одељење при команди полиције и службе безбедности у Марибору, на основу пријава одељења Гестапоа и криминалне полиције. Иста установа је

тако била и тужилац и судија. Против пресуде није било призива. Окупатор је успоставио и јаку мрежу жандармеријских станица. Организована су два жандармеријска начелства (Марибор и Цеље) и шест жандармеријских округа са 104 жандармеријске станице, тако да је у сваком већем месту у Штајерској постојало оружано упориште. После окупације у Штајерску су дошла три резервна полицијска батаљона, која су стационарирана у Марибору, Цељу и Кршком. Крајем маја два батаљона су отишла, а дошла је резервна полицијска чета из Беча. Три чете 72. резервног полицијског батаљона биле су размештене у Кршком, Цељу и Птују. Половином јуна 1941. године у Марибор је дошла још једна чета 124. резервног полицијског батаљона, а у Цеље резервна жандармеријска моторизована чета. У садејству са жандармеријским станицама, ове јединице су прогониле прве партизанске чете. За време иселавања становништва из посавског и обсотелског појаса у брежички округ су дошла још два полицијска батаљона.

Крајем 1941. године у окупираној Штајерској су се налазиле следеће оперативне јединице: 72. резервни полицијски батаљон са три чете, 1. чета 124. резервног полицијског батаљона, резервна полицијска чета из Беча, резервна полицијска чета из Салцбурга и 2. чета 322. батаљона покрајинских стрелаца. Осим тога, Немци су имали у касарнама и војничке јединице: у Марибору 138. резервни ловачки пук, а у Цељу 48. одељење тенковских ловаца. У окупираној Штајерској је и свако предузеће имало погонске страже. Те страже су биле бројно врло јаке и у њиховим редовима су се налазили највећи противници словеначког народа. Погонске страже су се већ на почетку устанка укључиле у борбу против партизана. У исто време су водиле борбу против саботажа у предузећима.

Од велике важности је и чињеница да се ослободилачки покрет у Штајерској морао борити против широке организације штајерског Хајматбунда, у коме су руководеће положаје имали бивши културбундовци и Немци из Рајха (пре свега из Аустрије). Са својим људима и повереницима, ова организација је продрла и у најмања села. Организација Штајерског домовинског савеза, са својим организацијама, представљала је јаку обавештајну мрежу. Штајерски домовински савез је имао и јаку војничку организацију која је била формирана по примеру СА формације Верманшафт, која је крајем 1941. године бројала 84 700 људи.

Већ септембра 1941. године окупатор је укључио вермане у борбу против партизана. Најпре их је ангажовао у акцији против Похорске чете, а касније их је употребио за борбу против 1. штајерског батаљона. Због своје распрострањености по целом терену Верманшафт је представљао за партизана значајног непријатеља. Занимљиво је да су Немци већ првих дана устанка користили за извидничке задатке чак и припаднике Хитлерјугенда. Септембра 1941. године за борбу против партизана ангажована је и војска. Већ на Клопном Похорска чета се сукобила са војном посадом. Дванаестог октобра дошла је на Похорје 2. чета 322. батаљона покрајинских стрелаца. Цео тај окупаторски апарат наступио је пуном оштрином против ослободи-

лачког покрета, покушавајући да угуши устанак уз највећи терор. Смртна казна била је предвиђена за оне који би припадницима ослободилачког покрета давали стан и храну, на било који начин помагали или с њима били у вези. Најтеже казне су биле предвиђене и за оне које не би на најбржи начин обавестили полицијску станицу о појави партизанских јединица. Одредба од 16. августа 1941. године понавља да ће сваки онај код кога се нађе ватрено оружје и муниција бити кажњен смрћу. Строге казне па чак и смрт биле су предвиђене и за исељенике који би с вратили у Штајерску без дозволе. Прогласом од 20. августа окупатор је тражио шпијуне. За давање података о ослободилачком покрету нудио је високе награде. Оне су се кретале и до 10 000 марака.

РЕПРЕСАЛИЈЕ ОКУПАТОРА

После избијања рата са Совјетским Савезом, окупатор је преузео велика хапшења комуниста и њихових симпатизера. А доцније, свакој акцији ослободилачког покрета следила су велика хапшења. На партизанске акције Немци су одговарали и стрељањем талаца. Већ 30. јуна 1941. године из Берлина је дошла окружница коју је био потписао представник РСХА Шеленберг. У окружници је писао: „Ако није било могућно потпуно рашчистити неко злочиначко дело, акт саботаже или слично, наћи проузроковача и казнити га, могућно је до 20 лица предложити као таоце за специјални поступак“.

Први таоци у Штајерској стрељани су 30. јула у близини Кршког. Тада је пало 20 талаца, чиме је била разбијена Кршка отпорничка група. На мариборском подручју први таоци, њих шест, стрељани су 10. августа. Од тада је окупатор на партизанске акције увек одговарао стрељањем таоца.

Због тешких услова под којима се развијао устанак у Штајерској, Гестапо је нанео народноослободилачком покрету у Штајерској врло тешке ударце у току 1941. године. Многе припаднике народноослободилачког покрета окупатор је открио и ухапсио. Разбијено је покрајинско и нека окружна руководства. Сазнало се за многе јавке, прекинуте су биле везе између окружних и Покрајинских комитета, откривене су три илегалне технике итд. Године 1941. пали су многи руководиоци устанка у Штајерској, као и чегири секретара Покрајинског комитета. До овога је дошло захваљујући томе што је Гестапо успео да убади своје агенте у редове ослободилачког покрета. До најтежих провала дошло је најпре у Марибору, а онда се ланац проширио и на остала подручја Штајерске.

Ове провале проузроковала су и стварање несигурне атмосфере међу партизанима и помагачима ОФ. Неке партијске и организације ОФ биле су тада потпуно уништене. Командант службе безбедности Луркер, у овом извештају од 17. новембра 1941. године, тврдио је да је ослободилачки покрет у Штајерској сломљен за дуже време, јер је изгубио готово све руководиоце, курире и јавке. Немци ипак нису могли да сломају покрет, као што је то мислио Луркер, али

је истина да су му задали тешке ударце. Само у том времену они су ухапсили преко 1 300 људи. Ухапшене припаднике ослободилачког покрета мучили су у гестаповским станицама. Најзначајније мучионице биле су у целџском Старом Писку и судским затворима у Марибору. Окупатор је уредио почетком маја и гестаповске затворе у замку Борл, тако да је и у овим затворима зверски мучио ухапшена лица.

И поред тога што је окупатор користио сва средства ипак није могао да у потпуности реализује своје планове. Може се рећи да је народноослободилачка борба у Штајерској спречила спровођење најважнијих немачких планова. Партизанске акције су у току 1941. године коначно афирмисале ослободилачке циљеве словеначког народа на северној граници. Познато је, на пример, да је шефу цивилне управе у Штајерској, који је имао специјална овлашћења, главни задатак био да покрајину што пре учини зрелом за потпуну анексију Рајху. И Хитлеру је чак био припремљен за потпис указ о прикључењу Штајерске и Горењске Немачкој. Али до анексије није дошло захваљујући све жешћој активности партизана. Био је то највећи успех ослободилачког покрета ове покрајине.

Народноослободилачка борба у Штајерској захтевала је 1941. године врло велике жртве, али те жртве нису биле узалудне. Оне су биле основа за даљи развој ослободилачке борбе у Штајерској.

БОРИС ЧИЖМЕК

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БРИГАДЕ И ДИВИЗИЈЕ У МАКЕДОНИЈИ

Прва половина 1943. године је преломни период у развоју оружаног устанка у Македонији. У току 1941. и 1942. године он је имао слабости и повремених криза, да би тада коначно ушао у период пуног замаха. Одстрањене су негативне последице штетног и опортунистичког деловања ЦК БРП (к) и његових експонената у Македонији. Марта 1943. године је формиран нови ЦК КП Македоније и реорганизован Главни штаб. Делегат Врховног штаба НОВ и ПОЈ, друг Темпо у томе је пружио непосредну и свестрану помоћ.

Устанак се размахује. Од марта до августа 1943. године на територији Македоније формирано је 5 партизанских одреда: Кичевско-мавровски, „Дамјан Грујев“, „Добри Даскалов“, „Сава Михајлов“ и Кумановски партизански одред. Први је дејствовао на истоименом терену, други у рејону Преспе, Битоља и Костура (Грчка), трећи и четврти у Тиквешу, а пети између Качаника, Скопља, Куманова и Кратова. Тако су они створили четири жаришта устанка у Македонији — Дебарце, Преспа, Тиквеш и Куманово. Одреди су се чврсто повезали са народом и у овим подручјима створили знатне полуслободне територије — базе за њихово даље дејство и прихват нових бораца. Непријатељ је настојао да ове одреде што пре уништи или постигне успехе као у 1941. и 1942. години. Међутим, овог пута се преварио. Одреди, не само да нису уништени него су постајали све већи, искуснији и боље наоружани. Дејствовали су у својим оперативним зонама формираним до августа 1943. године.

Читава територија је била подељена на четири такве зоне потчињене Главном штабу Македоније. Прва је обухватала територију северно од линије Дебар — Брод — Т. Велес и западно од железничке пруге Т. Велес — Скопље — Качаник. Друга је била јужно и простирала се од линије Битоље — Прилеп — Т. Велес па на запад до Албаније. Трећа је обухватала територију између друге и реке Вардара, док четврта зона није ни формирана, јер је Бугарима пошло за руком да у мају код Кочана окруже и униште Брегалнички одред.

Пета оперативна зона простирала се северно од линије Качаник — Скопље — Кратово.

Тако је у првој половини 1943. године постављен чврст и сигуран темељ за даље јачање НОВЈ у Македонији. Могло се сигурно прећи на формирање крупнијих и јачих јединица, способних за већа дејства и ван својих крајева. На састанку ЦК КП Македоније 2. августа, у Отешеву на Преспанском језеру донета је одлука да се почне са формирањем батаљона и бригада.

СТВАРАЊЕ ПРВИХ БАТАЉОНА

У то време оружани устанак је почео нагло да се шири нарочито у западној Македонији коју су држали Италијани. Прилив бораца је био све већи, наоружање боље, одреди бројнији и искуснији, а потреба за крупнијим, самосталнијим јединицама све виднија. Од августа до новембра 1943. године формирају се први македонски батаљони. На територији Дебарца, рејон Кичево — Дебар, формирани су батаљони: „Мирче Ацев“ и „Томин батаљон“, 1. и 2. кичевски и Дебарски омладински батаљон. На Кајмакчалану се образује „Страшо Пинџур“ од кога је у октобру настао још један батаљон. У Преспи се јавља „Стеван Наумов“ док се на територији Куманова нешто касније формира батаљон „Орце Николов“. У западној Македонији у овом периоду дејствују и два косовско-метохијска батаљона — формирани од бивших политичких затвореника са Космета који су били по италијанским затворима у Албанији.

Батаљони су бројали по 100—200 бораца и имали су по три чете од по 40—60 бораца, док су одреди имали тек по 60, а њихове чете по 20 људи. Као језгро за формирање ових батаљона служили су дотадашњи одреди. Гро људства је улазио у састав нових батаљона док је мањи део остајао у одредима који су и даље дејствовали на територији Македоније. Батаљони су били боље наоружани и решавали су знатно крупније и сложеније задатке. Кроз низ дејстава они су стекли потребна борбена искуства, са успехом су водили фронталне борбе и забацивали се дубоко у позадину непријатељских снага. Једном речју, њихова борбена дејства су показивала нов квалитет. Борбе у рејону Кичева (код Буковика и с. Зајаса) то најбоље потврђују.

Ту су батаљони успели да дуго одолевају већим немачко-фашистичким снагама, одрже слободно Кичево и за непријатеља необично важне комуникације које су одатле водиле ка Гостивару, Дебру и Преспи. Они су водили борбе прса у прса на Буковику, код села Зајаса успешна фронтална дејства, а у рејону Кичево — Извор фронтална са забацивањем у дубоку позадину непријатеља. Код Дебра они изводе веште маневре и успешно излазе на крај са балистима и до зуба наоружаним немачким јединицама. Овакве борбе могле су водити само веће, искусније, боље наоружане јединице, као што су тада били наши батаљони.

Баш ту на територији Кичева, где је дејствовао већи број батаљона, нужно се наметала потреба обједињавања дејства по 2 до 3

батаљона под једним руководством. Због тога су повремено и стваране групе батаљона са посебним руководством у које су обично улазили чланови оперативних зона. Ово је указивало на потребу стварања већих јединица — бригада.

БРИГАДЕ И ЊИХОВЕ ПРВЕ АКЦИЈЕ

Крајем 1943. и почетком 1944. године појављују се прве македонске бригаде. Формирање је извршено путем стављања батаљона под јединствену команду. Новообразован је само штаб бригаде. Батаљони су остали комплетни. У њима су извршене само мале кадровске промене. Са формирањем бригада престали су да функционишу штабови оперативних зона. Директно или преко појединих својих чланова на терену, Главни штаб Македоније командује свим јединицама на својој територији.

До формирања 1. македонско-косовске бригаде дошло је почетком новембра у Дебарцу, јер су тамо биле наше најјаче снаге: 5 македонских и 2 косовска батаљона, поред партизанских одреда, теренских и сеоских чета. Само формирање је обављено 11. новембра 1943. године у селу Слиову (Дебарце). У њен састав су ушли: 1. македонски батаљон „Мирче Ацев“, 2. дебарско-кичевски, 1. и 2. косовски батаљон и једна пратећа чета од четири митраљеза и четири минобадача. Бригада је бројала 700 бораца. Њено формирање је извршено баш у време кад немачке и балистичке снаге појачавају своје нападе на слободну територију и теже по сваку цену да ослободе комуникације ка Охриду и Скопљу. Од 14. новембра до 2. децембра бригада води непрекидне и жестоке борбе са немачко-балистичким снагама у рејону Дебарца и спречава отварање комуникације. Пошто је појачао своје снаге, непријатељ предузима јаке концентричне нападе од Кичева, Дебра и Струге на нашу слободну територију.

Ноћу 5/6 децембра Главни штаб Македоније и 1. македонско-косовска бригада су напустили дотадашњу територију и пребацују се преко Галичице и Кајмакчалана. 18. децембра су стигли у с. Фуштане (Меглен — Грчка). Друге снаге су остале да и даље дејствују у ширем рејону Дебарца. Марш је трајао 13 дана и имао велики значај. Народ неких места се лично и још једном уверио да постоји јака и добро наоружана регуларна НОВЈ у Македонији.

Убрзо се појавила и 2. македонска бригада. Њено формирање је извршено 20. децембра 1943. године у с. Фуштани од батаљона „Страшо Пинџур“, 2. батаљона и бугарског батаљона „Христо Ботев“, који је дан пре тога формиран од бугарских пограничних војника који су добровољно прешли на страну НОВЈ. Бригада је бројала 480 бораца.

Крајем децембра из 1. македонско-косовске бригаде извучен је батаљон „Стеван Наумов“, а из 2. македонске бугарски батаљон „Христо Ботев“ па је од њих формирана Група батаљона. Она је имала посебан штаб и дејствовала самостално под командом Главног штаба Македоније.

Тако су се у другој половини децембра 1943. године у непосредној близини комуникације Ђевђелија — Демир-капија нашле три јаке групације наших снага. Ослонцем на Кожуф и планину Пајак ове јединице су предузеле офанзивна дејства против немачко-бугарских снага у Мариову, Тиквешу и Меглену. Оне су такође са успехом изводиле и диверзантске акције на комуникацији Ђевђелија — Демир-капија. Немци су одмах осетили озбиљне устаничке снаге на овом подручју и зато су почетком јануара 1944. године предузели напад са циљем да их окруже и униште и тиме обезбеде несметано коришћење вардарске комуникације. Тих дана у рејонима с. Нотиа, с. Ливаде, с. Ошин и с. Фуштане долази до врло тешких борби. Поједина села су више пута прелазила из руку у руке. Овај немачки напад је најзад био сломљен.

Средином јануара 1944. године непријатељ је поново припремио и са много јачим снагама предузео офанзиву против наших снага. После тешких и непрекидних борби у рејонима с. Јангадија, с. Перикли, с. Фуштане, с. Тушин и с. Нотје (Меглен — Грчка) наше снаге су се повукле на планину Кожуф.

После извршених припрема, 31. јануара 1944. године јединице са Кожуфа су кренуле на извршавање одлуке ЦК и ГШ Македоније: распламсавање оружаног устанка у централном и источном делу Македоније и формирање нових, крупнијих јединица.

Под врло тешким условима и кроз свакодневне борбе *1. македонскокосовска бригада* је успела да се по највећој зими пробије од Кожуфа и стигне у шири рејон Богомиле (Азот). Требало је да она ту остане и дејствује на том терену. Међутим, Бугари су стално око ње појачавали снаге и коначно је окружили. Најповољнији и скоро једини правац пробоја из окружења био је преко Богомиле ка планини Мукос. Уз демонстративни напад на супротном правцу, пробој је успео. Бригада се упутила натраг ка Мариову и планини Нице. Успут долази до жестоких борби. За време овог „богомилског похода“ од 31. јануара до 11. фебруара 1944. године, кроз свакодневне борбе и по врло јакој зими, бригада је прешла око 300 км. Иако није успела да се одржи у Азоту, својим дејствима је привукла на себе врло јаке бугарске снаге и на тај начин олакшала извршење задатка Групи батаљона која се упутила ка Куманову.

Да би везала непријатељске снаге и на тај начин 1. бригади, а нарочито Групи батаљона олакшала извршење задатка, *2. македонска бригада* је отпочела напад са диверзантским дејствима у Тиквешу и дуж вардарске магистрале. Међутим, дејства ове бригаде нису много помогла, јер је непријатељ оценио да је продор 1. македонско-косовске бригаде у централни део Македоније опаснији и тамо упутио своје главне снаге.

Група батаљона, део ЦК КПМ, Главни штаб Македоније и представници ВШ НОВЈ кренули су 31. јануара 1944. године са планине Кожуф преко планине Пајак, реке Вардара, планина Беласице, Ограждена, Плачковице, Осогова и Криве Реке и 24. фебруара стигли у с. Жегљане, рејон Куманова. Циљ марша је био повезивање са парти-

занским јединицама на територији Куманова и формирање нове бригаде. Овај „фебруарски поход“ трајао је 25 дана. За ово време пређен је пут од 439 км, преко тешкопроходног земљишта и по врло суровој зими. Непријатељ је ометао покрет. У с. Пекљане код Кочана Група је водила борбу целог дана успевши најзад да разбије бугарске снаге, нанесе им осетне губитке и заплени већу количину оружја и опреме. Код с. Пресека, на јужним падинама Осогова, тек после 4 часа борбе наше снаге су пробиле бугарске положаје и продужиле покрет. Код с. Перен водиле су борбу и са четничком Жеглиговском бригадом.

У то време јавља се и 3. македонска бригада. Формирање је извршено 26. фебруара 1944. године у с. Жегљане код Куманова. У састав бригаде су ушли: батаљон „Стеван Наумов“ из Групе батаљона и кумановски батаљони: „Јордан Николов Орце“ и „Христијан Тодоровски Карпош“. Први борбени задатак ове бригаде био је ликвидирање четника на територији Куманова и Врања. Пошто су на овој територији дејствовале македонске, јужноморавске и косовске јединице, то је Главни штаб Македоније примио команду над свим у својству оперативног штаба. И већ 29. фебруара 1944. године, под његовом командом, 3. македонска бригада, бугарски батаљон „Христо Ботев“, 2. косовски батаљон и 2. батаљон 2. јужноморавског одреда напали код с. Сејаце на р. Пчињи Пршевску и Жеглиговску четничку бригаду од 800 четника и потпуно их разбили.

Прве македонске бригаде су наносиле непријатељу велике ударе, разбијале чак и поједине офанзиве и успевале у врло тешким ситуацијама да сачувају своју компактност и високу борбену готовост. Оне су биле пуна гаранција да до тада постигнуте тековине оружаног устанка народа Македоније неће доћи у питање.

ОФАНЗИВА ОКУПАТОРА И НАША ПРОТИВДЕЈСТВА

Период од фебруара до јула 1944. године карактерише се приливом нових бораца, јаким офанзивама окупатора и нашим против-офанзивама, врло тешким и свакодневним борбама за коначан обрачун са непријатељским снагама у Македонији. Најзначајније борбе у овом периоду бригаде су водиле за време непријатељске пролећне офанзиве.

Почетком априла 1944. године 1. македонско-косовска бригада је добила задатак да се из Грчке поново пребаци у рејон Дебарца да би тамо ојачала борбу, поново створила слободну територију и спречила терор балиста. Иако ометана од непријатеља бригада се успешно пребацила и после жестоких борби са немачко-балистичким снагама повраћена је слободна територија. Непријатељу је поново спречен саобраћај на комуникацијама од Кичева за Дебар и Охрид.

Са ослоном на планину Кожуф, 2. македонска бригада је и даље дејствовала у Тиквешу. По чишћењу територије око Куманова од четника Драже Михаиловића, 3. македонска је наставила своја дејства и успела да створи слободну територију од Куманова до Криве Паланке и Врања.

До маја месеца наше јединице су знатно ојачале и створиле веће слободне територије, нарочито око Кичева и Куманова, које им служе као базе и ослонци за нова дејства. Са овим стањем окупатор се није могао помирити па је у склопу 7. непријатељске офанзиве предузео и јаку пролећну офанзиву у источној и западној Македонији.

У источној Македонији бугарске окупационе снаге, јачине око 45 000 војника, почеле су да врше прикупљање и припреме за концентричан напад на слободну територију: Куманово — Крива Паланка — Црна Трава — Врање. Била је тада друга половина априла. Да би непријатељу развукла снаге и омела припреме, 3. македонска бригада са косовским одредом полази на марш из рејона Куманова и 25. априла напада Кратово. У тешким дванаесточасовним борбама успела је да заузме град, зароби чету бугарских војника и блокира касарну са око 120 полицајаца. Нешто доцније, када је непријатељска офанзива била у пуном јeku, оперативни штаб за кумановско-врањски рејон формира ударну групу од 3. македонске (без првог батаљона) и од по једног батаљона из 2. косовске и 6. јужноморавске бригаде. Група је одмах прешла у противофанзиву у источној Македонији, прешла пут од Козјака преко Осогова, Плачковице, Ограждена и Беласице до планине Круше (Грчка) и натраг у дужини 935 км и водила 31 борбу.

Ова бугарска офанзива је била највећа офанзива против македонских јединица. У двомесечним, скоро свакодневним и непрекидним борбама офанзива је била сломљена. Половином јуна непријатељ је натеран да се повуче у сталне гарнизоне, где ће доцније доживети капитулацију и разоружање.

Почетком маја у западној Македонији су јаке немачко-балистичке снаге (око 20 000 војника) из Кичева, Дебра и Струге концентрично прешле у офанзиву ка центру Дебарца. После вишедневних тешких борби непријатељ упада у Дебарце, а наше јединице се повлаче у Малесију (јужно од Дебра). Ту остаје Група косовских батаљона, а према планини Бистри се упутила Група македонских батаљона. Ускоро су наше снаге успеле да из Малесије протерају непријатеља ка Струги, а са Бистре ка Гостивару. Међутим, срећен и ојачан крајем маја непријатељ поново напада на територију Малесије где су биле обе групе батаљона. После тешких борби и претрпљених губитака он се повлачи у своје гарнизоне.

Борбе у западној Македонији су разбуктале устанак. Јединице су све јаче, искусније и бројније. У јуну месецу је одлучено да се од Групе батаљона створе две бригаде: 1. македонска и 1. косовско-метохијска бригада.

За ово време 2. македонска бригада је дејствовала у Тиквешу, Мариову, око Витоља и Бабуне. У низу њених дејстава запажа се напад на рудник лискуна код Витолишта и разбијање злогласног бугарског полицијског одреда „Бенковски“.

После разбијања непријатељске пролећне офанзиве, бригаде су наставиле своја дејства. У западној Македонији 1. македонска и 1. косовско-метохијска бригада нападају на Дебар где воде тешке уличне борбе. За њихово одбацавање из града непријатељ је морао да повлачи

свеже тенковске и пешадијске снаге. Бригаде успешно дејствују и на комуникацијама ка Гостивару и Охриду.

У Тиквешу и даље дејствује 2. македонска бригада нападајући бугарска упоришта у долини Бошаве и Мрежичком, на комуникацији Прилеп — Градско и изводи диверзантске акције на железничкој прузи Бевђелија — Демир-капија. После краћег одмора 3. македонска бригада дејствује са успехом на комуникацији Куманово — Врање и Куманово — Крива Паланка.

У периоду од фебруара до јула бригаде су показале високу свест, издржљивост и храброст, нарочито у разбијању непријатељске пролећне офанзиве. Из борби у овом периоду видимо да је непријатељ успевао да заузме територију и наше базе, али никад да уништи партизанске снаге. У мају је, на пример, непријатељ овладао слободном територијом око Куманова и Црне Траве, али није успео да уништи 3. македонску бригаду и остале јединице. Непријатељ је намеравао да концентричним дејствима на наше слободне територије створи такву ситуацију да принуди наше снаге да ступе у одлучне борбе и уништи их. Знајући то, наше јединице су преносиле своја дејства на слабија места непријатеља, развлачиле и трошиле његове снаге у дуготрајним борбама и на крају излазиле као победници. У најтежим и скоро безизлазним ситуацијама наше команде су налазиле најбоља решења. Кад су 6. маја, бугарске снаге око дивизије окружиле 3. македонску бригаду, Косовски одред и бугарски партизански батаљон „Христо Ботев“ на Црнооку код Босилграда, пробој је изгледао немогућ без већих жртава. Међутим, наше снаге су успеле да се одлепе и дубоком долином Бресничке реке потпуно непримећено извуку из окружења. Сутрадан је непријатељ извршио јаку артиљеријску припрему на Црнооку и после тога пошао на јуриш али у празно. И низ још сличних примера говоре о снажљивости, вештини и борбеном искуству наших јединица.

Пролећним борбама потпуно је била уздрмана окупаторска власт. После овог периода непријатељ не предузима више никакву јачу офанзиву против наших снага. Он је натеран у градове, а осталу територију углавном су држале и контролисале наше снаге. Стварањем широке слободне територије, створени су јединицама у Македонији услови за већа маневарска дејства, за формирање нових јединица и даљи раст снага — за коначан обрачун са окупатором.

НОВ ПОЛЕТ УСТАНКА

После слома пролећне офанзиве долази до наглог и великог прилива добровољаца. Стварају се нове бригаде. На Плачковици је 24. јула 1944. године формирана 4. македонска бригада, јачине 220 бораца. Она је водила врло тешке борбе на Плачковици, затим око Берова и Кочана. У овим борбама је потпуно изbacила из строја три батаљона 17. бугарске дивизије и ликвидирала бугарску власт на селима.

Осам дана доцније на Кожуфу се појављује и 5. македонска (прилепска) бригада са 758 бораца. Она је дејствовала на комуникацијама Прилеп — Градско и Прилеп — Т. Велес. На Кожуфу је формирана и 7. а после неколико дана 9. и 10. македонска бригада, свака са око 400 бораца. У августу се у Тиквешу налазила и дејствовала 2. македонска бригада, која је својим дејствима успела да одржи рејон Кожуфа као базу за даљи развој устанка у том крају. 2. и 10. бригада оријентисане су да дејствују на комуникацијама Прилеп — Градско и Прилеп — Т. Велес, а 9. бригада у долини Вардара.

На планини Караорман 26. августа је формирана 4. шиптарска бригада са 450 бораца. У том периоду на овом терену су дејствовале 1. македонска и 1. косовско-метохијска бригада. Три дана доцније у с. Пелинце код Куманова формирана је 11. македонска бригада, која касније улази у састав 3. македонске бригаде.

У рејону Т. Велеса 2. септембра је формирана 8. македонска бригада, јачине 950 бораца. Ова бригада је дејствовала на прузи Градско — Скопље, где је извесно време дејствовала и 3. македонска бригада. После 4 дана, на планини Караорман је формирана и 6. македонска бригада, јачине 450 бораца, која се одмах укључује у борбена дејства против немачко-балистичких снага на том терену.

Према томе, до капитулације Бугарске, 9. септембра 1944. године, формирано је дванаест бригада. Својим непрекидним борбеним дејствима снаге НОВЈ у Македонији су потпуно дезорганизовале бугарску власт. Систематски су уништавале непријатељске посаде, упоришта и објекте дуж комуникација. Непрекидно су нападале немачке колоне и потпуно уништиле административни и полицијски апарат окупатора на селима. Комуникације Прилеп — Бабуна — Т. Велес потпуно су прекинуте, а друга Ђевђелија — Скопље — Врање дуже је остала порушена. Слично је било и са комуникацијама у рејонима Кичева, Струмице, Штипа и других места.

После капитулације бугарске прилив нових бораца био је необично велики. Просто су се градови и села селили у партизане. Број нових бригада је брзо растао. До средине октобра је формирано још 11 нових бригада: Крушевска, 12. 13. 15. 11. тиквешка 16. 17. 18. и 19 македонска бригада. Половином октобра на планини Плачковици формиране су и две последње — 20. и 21. македонска бригада.

Тако је број бригада порастао на 22 (21 македонска и 1 шиптарска). Бригаде које су формиране до капитулације Бугарске бројале су просечно по 500 људи, а оне касније су биле много јаче — од 800 до 1300 бораца. Ово је разумљиво, јер је придолазак бораца после капитулације Бугарске био далеко већи. Бригаде су имале по 3—4 батаљона. Поред пушака и аутомата оне су обично имале по 4 митраљеза, 30 пушкомитраљеза, 4 минобацача и 2 противтенковске пушке.

До средине октобра 1944. године све ове бригаде су ушле у састав новоформираних дивизија.

Развој оружаног устанка у Македонији захтевао је да се приступи стварању већих оперативних формација — дивизија. Број бригада је у том периоду био у сталном порасту. Територија Македоније је била скоро цела, сем градова, под контролом наших снага. Потреба јачег груписања на комуникацијама, ослобођења градова и други задаци захтевали су обједињавање бригада у дивизије. То је захтевао и систем командовања. Зато се од августа до октобра формира седам дивизија. Прво је 25. августа код Кавадара формирана 41. дивизија (1. македонска). А затим се у кратким размацама, једна за другом појављују: код Т. Велеса 42. дивизија, код Ресна 49, у рејону Плачковице 50. и 51. дивизија, код Кичева 48, и код Куманова — Кумановска дивизија.

У свом саставу оне су имале по три бригаде. Бројно стање дивизија се кретало од 3000 бораца приликом формирања, до 5000 у просеку крајем новембра и у току децембра. Неке (као 51. дивизија) су имале и преко 6000 бораца. Наоружање им је било различито, али углавном немачког, италијанског, бугарског и нешто мало енглеског порекла. Са оваквим бројним стањем и наоружањем, уз примену сопствене тактике, оне су успешно излазиле на крај и са далеко надмоћнијим непријатељем. Оне су војнички биле обједињене у четири оперативне зоне, које су од краја јула до октобра 1944. године функционисале по новој војнотериторијалној подели коју је извршио ЦК и ГШ Македоније. Зоне су обухватале целу Македонију и одиграле су значајну улогу у обједињавању борбених дејстава, прихватању бораца и формирању нових јединица. 1. *оперативна зона* је обухватила ширу територију Куманова, Т. Велеса и Скопља. У њен састав су улазиле 42. и Кумановска дивизија. 2. *оперативна зона* је захватила територију Битоља, Прилепа и Тиквеша. У саставу ове зоне биле су 41. и 49. дивизија. 3. *оперативна зона* је имала територију Штипа, Струмице, Кочана и Берова. У свом саставу имала је 50. и 51. дивизију. 4. *оперативна зона* се простирала од Тетова до Охрида, обухватајући Кичево и Дебар. У свом саставу је имала само 48. дивизију.

У то време је капитулирала фашистичка Бугарска. Наше јединице су прешле у напад. Разоружале су 5. бугарску армију и поред већ ослобођене територије у тешким борбама су заузеле Прилеп, Кавадарце, Струмицу, Берово и низ других места. Немцима је то угрозило долину Вардара, неопходну за повлачење својих снага из Грчке. Зато они брзо појачавају своје гарнизоне, нарочито бочно према Бугарској и прелазе у напад на наше снаге. Настале су тешке борбе за градове и комуникације. Најјаче су биле за одбрану Прилепа, Кавадара, Струмице и Берова. Раније одбачене на Црну реку, немачке снаге су се сада средиле и појачане новим јединицама из Грчке и Битоља, 11. септембра прелазе у енергичан напад на Прилеп. После осмодневних борби савладали су жилав фронтални отпор наших бригада испред града али у град нису ушли. Да би убрзали његово заузимање и ослобођење комуникације Немци упућују један ојачани пук из Неготина.

Уз подршку чете тенкова и артиљеријског дивизиона, после тешких борби, Немци одбацују нашу 9. и 10. бригаду 41. дивизије, заузимају Кавадар и настављају дејства ка Плетвару.

Два дана после тога Немци су напали на Струмицу и успели да одбаце 4. македонску бригаду на Огражден и заузму град. 21. септембра 4. македонска бригада са два пука отечествено-фронтоске бугарске армије врши противнапад на Струмицу и поново ослобађа град, а Немце одбацују ка Валандову. Међутим, немачке снаге се срећују и појачани једним пуком пешадије и тенковским батаљоном, 26. септембра поново нападају и заузимају Струмицу, а затим преко Штипа и Кочана улазе у Царево Село и Пехчево. После тешких петодневних борби они улазе и у Берово и тиме обезбеђују свој десни бок и комуникације за повлачење својих снага из Грчке.

За време борби око Прилепа, Струмице и Берова остале наше снаге су успешно нападале на немачке колоне долином Вардара, на комуникације Битољ — Охрид, Скопље — Качаник и Крива Паланка — Куманово и водиле борбу са балистима у рејону Кичева, Дебра и захвату реке Треска. Наше снаге су нападале из заседе. То је био главни облик напада на комуникације. Заседе су припремане ноћу, на покривеном земљишту и на оном делу комуникације где ватра пешадијског наоружања може најбоље да се искористи. Главне снаге бригаде биле су у заседи, док су јој мање јединице обезбеђивале бокове. Чим главнина отвори ватру, јединице за обезбеђење одмах затварају комуникацију са оба правца и спречавају долазак нових непријатељевих снага. У оквиру бригаде скоро редовно је била одређивана и група за запречавање и рушење. Овој групи помагали су и сељаци оближњих села. За разлику од заседа партизанских одреда и мањих јединица, ове „бригадне“ заседе се разликују и у поступку после извршења напада на непријатељску колону. Бригада се није одмах повлачила из заседе, већ је остајала на комуникацији и водила борбу све док је непријатељ не би одбацио. Понекад је она успевала да по цео дан води борбу на комуникацији и око ње и за дуже спречи непријатеља да је користи. За одбацивање из заседе 10. бригада 41. дивизије на комуникацији Прилеп — Градско Немци су, на пример, морали да довлаче снаге из Битоља и да дејство својих јединица подрже авијацијом. За појачање борбе у заседи и обезбеђење бокова бригаде су редовно остављале и своје резерве. Овакве заседе су имале циљ да нанесу што веће губитке непријатељу и да за што дуже спрече саобраћај на комуникацији. Поред оваквог начина напада на немачке колоне, извођене су и друге, мање или веће нападне, препадне и диверзантске

акције. Кроз ове борбе наше јединице су се калиле и јачале за даља дејства до коначног ослобођења Македоније.

ОПЕРАЦИЈЕ ЗА КОНАЧНО ОСЛОБОЂЕЊЕ

С обзиром да су зоне извршиле своје улоге и јединице нарасле, указала се потреба да се дивизије чвршће обједине јединственом командом. Због тога је крајем септембра 1944. године Главни штаб Македоније донео одлуку да се формирају три корпуса: 15. 16. и Брегалничко-струмички. Већ почетком октобра они су отпочели операције за коначно ослобођење Македоније.

Брегалничко-струмички корпус дејствовао је на струмичком и брегалничком правцу у садејству јединица 4. отачествено-фронтоске бугарске армије. У свом саставу имао је 50. и 51. дивизију. Операцију је почео да изводи 8. октобра и до 8. новембра је успео да потпуно ослободи територије на којима је дејствовао. Јединице његове 50. дивизије су 22. октобра ослободиле Кочане које су Немци опасали са 3 јаке утврђене линије, а после дугих борби савладали су и одбрану Штипа. После овога дивизија је наставила да гони непријатеља ка Т. Велесу.

Врло тешке борбе са немачким снагама је водила 51. дивизија на комуникацији Валандово — Радовиште. Она је два пута вршила напад на Струмицу. Тек 5. новембра је град коначно ослобођен. Затим је по наређењу Главног штаба Македоније, дивизија посела југословенско-грчку границу од Кожуфа до Беласице, а 20. бригадом наставила да гони непријатеља ка Радовишту и Штипу. Нарочито тешке борбе су вођене код Радовишта.

15. корпус је све до 20. октобра нападао немачке колоне које су одступале ка Скопљу, Охриду и Албанији, а затим је пребацио тежиште својих дејстава у рејон Прилепа. У свом саставу имао је 41. 48. и 49. дивизију. Борбе за овај град су почеле 29. октобра и трајале све до 2. новембра. У њима је учествовала цела 41. дивизија и две бригаде 49. дивизије овог корпуса. Наше јединице су два пута вршиле силовите нападе на град, али су их Немци, подржани јаком артиљеријом и минобацачима, одбијали. Тек 2. новембра наше јединице су успеле да заузму овај град. После тога се 41. дивизија упутила ка Кавадару и Неготину, дејствовала долином Вардара, а 49. дивизија је наставила да гони немачке снаге ка Битољу, а затим ка Ресну и Охриду. 5. новембра дивизија је ушла у Битољ, а затим са једном бригадом посела југословенско-грчку границу код Битоља и Преспе.

После напада на Кичево и дејства на просторији Струга — Охрид снаге 48. и делови 49. дивизије нападају на Охрид. Цео дан 7. и ноћу 7/8. наше јединице су водиле жестоке уличне борбе. Сутрадан је град био слободан. Под заштитом тенкова, Немци су се повукли ка Струги, а одатле у Албанију.

Овим борбама корпус је успео да ослободи већи део своје територије сем део Дебарца и Малесије који су држали балисти.

16. корпус је имао задатак да ослободи Велес, Скопље и делом снага садејствује 1. бугарској отачественој армији на криворечком правцу. У свом саставу је имао 42. и Кумановску дивизију.

Од 1. до 10. новембра Кумановска дивизија је са две бригаде садејствовала бугарским снагама и 11. новембра ушла у Куманово. Јединице 42. дивизије водиле су тада борбе са немачким снагама долином Вардара и са балистима око реке Треска. А затим су пошле да ослободе Т. Велес. Маршовали су око 70 км да би у напад кренуле ноћу 9. новембра. У току дана водиле су јаке уличне борбе. Ноћу 9/10. новембра, уз помоћ становништва, јединице приручним средствима форсирају Вардар. 10. новембра настављене су борбе у источном делу града и још истог дана дивизија је предузела гоњење ка Скопљу. У садејству са 16. бригадом Кумановске дивизије она је 11. новембра напала спољну одбрану Скопља. 13. новембра коначно је савладан отпор и Скопље је ослобођено. По ослобођењу овог града 42. дивизија је наставила да гони Немце ка Качанику и долином Вардара ка руднику Радуши, а 50. дивизија, која је стигла 14. новембра у Скопље, продужила је гоњење ка Тетову.

Тако је скоро цела Македонија ослобођена. Остала је само територија око Кичева, Гостивара и Тетова коју су држали око 12 000 добро наоружаних балиста. У тешким борбама, нарочито код Буковика, јединице 15. корпуса су успеле да слома отпор балиста и 18. новембра заузму Гостивар, а јединице 16. корпуса већ 19. новембра улазе у Тетово. Тако је коначно ослобођена цела Македонија.

Кроз овај кратак опис борби за коначно ослобођење Македоније видимо нека искуства која могу да нађу примену и у савременим условима. Наше јединице су, на пример, врло брзо стизале на објект напада. Дејства су отпочињала обично ноћу, а настављана у току дана. Пошто нису имале артиљерију и тенкове, наше јединице су нападале најслабије делове непријатељеве одбране, а кад би ове разбиле, обавезно су предузимале брза гоњења. Неки напади су припремани још у току марша или гоњења. Напад на поједина упоришта или насељена места је вршен из самог покрета, при чему се много водило рачуна и о изненађењу. Дејства кроз насељена места су била врло брза и смела. Због тога у појединим градовима Немци нису стизали да активирају ни систем рушења који су брижљиво припремили. Брзим продором одбрана је нарушавана, поједине зграде отпора су блокиране, а главне снаге су настављале напад. Темпо су убрзавале организоване оружане групе, нападом из позадине на поједина упоришта у граду. Знајући да наше јединице немају противтенковских

оруђа, Немци су често употребљавали и тенковске јединице. Зато су наши штабови увек водили рачуна о овоме при избору земљишта за напад.

Последњи задатак дивизија и бригада НОВЈ у Македонији био је учешће у борбама за коначно ослобођење северозападног дела Југославије. Тада је преформиран 15. корпус (састава 48. и 42. дивизије) и упућен у састав 1. југословенске армије у Срему.

Средином новембра 1944. године тј. непосредно по ослобођењу целе Македоније, НОВЈ у Македонији је бројала 66 000 људи и била организована у три корпуса, седам дивизија, двадесет и једну македонску и једну шиптарску бригаду, двадесет партизанских одреда, седам војних подручја и двадесет и осам командних места.

Стварање овакве НОВЈ у Македонији је резултат правилног курса, свестраних напора наше Партије и сталне бриге ЦК КПЈ и друга Тита. Стварање крупних оперативних јединица (бригада, дивизија и корпуса) у овом делу Југославије је најславнији део историје македонског народа у његовој вековној борби за слободу.

Пуковник ДАНЕ ПЕТКОВСКИ

Часопис илустровали академски сликари
БОГДАН КРШИЋ, ИДА и МИЛОШ ЂИРИЋ

С А Д Р Ж А Ј

	Стр.
ИНТЕРВЈУ МАРШАЛА ТИТА ПОВОДОМ ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ЈНА	739
РЕФЕРАТ ГЕНЕРАЛА АРМИЈЕ ИВАНА ГОШЊАКА ЗА ДАН АРМИЈЕ	745
Генерал-потпуковник Рајко Танасковић: САГЛЕДАВАЊЕ ФИЗИОНОМИЈЕ САВРЕМЕНИХ БОРБЕНИХ ДЕЈСТАВА — ГАРАНЦИЈА УСПЕХА ОБУКЕ — — — — —	758
Др Миливоје Перовић: ЈУЖНОМОРАВСКЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БРИГАДЕ И ДИВИЗИЈЕ — — — — —	769
Генерал-пуковник др Гојко Николиш: ОПШТИ ПРОБЛЕМИ ЗДРАВСТВЕ- НЕ СЛУЖБЕ У РАТУ — — — — —	783
Генерал-потпуковник Милинко Ђуровић: ЈУЛСКИ УСТАНАК У ЦРНОЈ ГОРИ — — — — —	808
Генерал-потпуковник Јефто Шашић: ОБАВЕШТАЈНА СЛУЖБА И СЛУЖБА БЕЗБЕДНОСТИ У НОР-у — — — — —	834
Потпуковник Иван Антоновски: ОПЕРАЦИЈЕ 6. КОРПУСА НОВЈ У СЛА- ВОНИЈИ (у првој половини 1944. године) — — — — —	861
Генерал-потпуковник Виктор Бубањ: ОСТВАРИВАЊЕ УЛОГЕ И НАМЕНЕ МАЛОГ РВ У РАТУ — — — — —	883
Перо Морача: О НЕКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА РАЗВИТКА УСТАНКА У БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ У ТОКУ 1941. И 1942. ГОДИНЕ — — — — —	899
Борис Чижмек: ОСЛОБОДИЛАЧКИ ПОКРЕТ У ШТАЈЕРСКОЈ 1941. ГОД.	909
Пуковник Дане Петковски: НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БРИГАДЕ И ДИВИЗИЈЕ У МАКЕДОНИЈИ — — — — —	923